

DANSKE STUDIER

UDGIVET AF
AAGE HANSEN OG ERIK DAL

1956

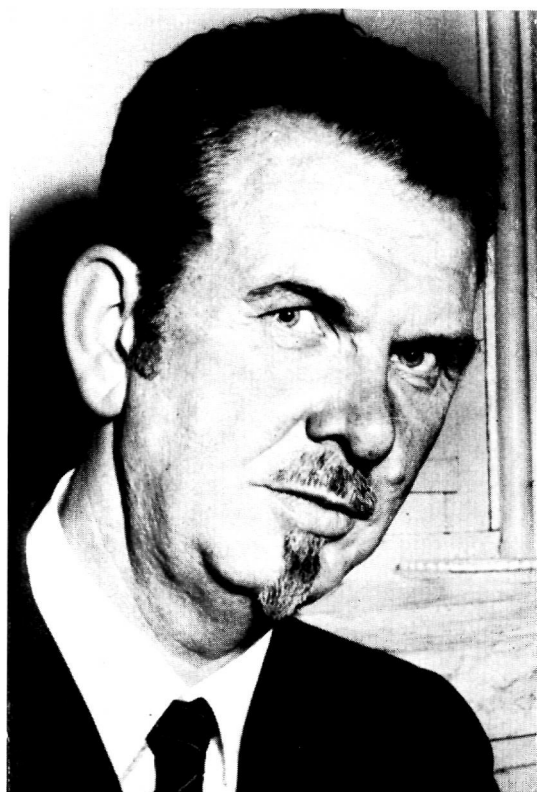
J. H. SCHULTZ FORLAG
KØBENHAVN

INDHOLD

ERIK DAL: Ejnar Thomsen. 14. juni 1897–15. marts 1956	5
KAJ BOM: Den smykkede okse hos Th. Kingo og H. C. Andersen	11
F. J. BILLESKOV JANSEN: Hollandske emblemer og norske valbirkkander	13
EJNAR BOESEN: Weyse – Winding – Berggreen. Et genfundet aktstykke	18
A. F. WINDING: Forerindring ... 1842 (hører til foregående)	22
MORTEN BORUP: Peder Hjorts breve til Atterbom	27
V. J. BRØNDEGAARD: Gøgeurter som Afrodisiaka	55

MINDRE BIDRAG

GUDMUND SCHÜTTE: Gottonske Urstednavnes lakoniske Præg	102
F. J. BILLESKOV JANSEN: Om Tandpine hos Holberg og hos Martial ..	105
H. C. BROHOLM: Om Tandpine	106
REIDAR DJUPEDAL: Eit brev frå Rasmus Rask om dansk rettskriving..	107
H. C. BROHOLM: Til Hjortens Flugt	111
KR. LANGDAL MØLLER: Et kritisk Tidspunkt i Fru Heibergs Liv	112
HARRY ANDERSEN: Nogle litterære kommentarer	116
AUGUST F. SCHMIDT: Bemærkninger til Aakjærs »Efterladte Erindringer« og Tilføjelser til »Mit Regnebræt«	125
L. BØDKER: Svensk eventyrmonografi om Amor og Psyche	128
ERIK DAL: Nord og syd og øst og vest. Anmeldelser fra folkeviseforskningen	138
P. A. Säve: Gotländska visor	138
Jahrbuch des Österreichischen Volksliedwerkes	139
Wolfgang Steinitz: Deutsche Volkslieder demokratischen Charakters aus sechs Jahrhunderten	140
F. J. Child: The English and Scottish Popular Ballads	142
ERIK DAL: Wimmers runeværk	143

EJNAR THOMSEN

14. JUNI 1897–15. MARTS 1956

Nogle universitetslærere kendes – eller mindes – først og fremmest for en videnskabelig produktion, der, som man siger, sikrer deres navne mod glemselen. Andre har den gave og den interesse at kunne udmønte deres fags resultater i arbejder for en bredere, interesseret kreds. Og atter andre lægger deres meste arbejde i universitetets daglige virke, den svære og mærkelige lærergerning eller måske de administrative opgaver, som offentligheden og de fleste studenter ikke tænker meget på. Få magter at yde det usædvanlige indenfor alle områder, og da disse hver for sig er livsvigtige, om universitetets samlede virke skal lykkes, er interessernes forskellighed en gevinst også her. Men på længere sigt er arbejdsfelterne ikke alle lige taknemlige: når en tid er gået, anlægges målestokken nogenlunde ensidigt efter de bevarede værkers tal og værdi; det, som kun det levende menneske kunne formidle og yde af viden eller det, som er vigtigere, er forsvundet, selvom vidnesbyrd kan opgraves i kollegiehæfter og dokumentarkiver.

Idag står to årtiers danskstuderende med den bevidsthed, at professor Ejnar Thomsens eftermæle vil række et stykke ned i tiden, skønt han fortrinsvis hørte til den uselviske sidstnævnte type af vore lærere; og disse linier skrives netop af en gammel elev, ikke af en litteraturhistoriker. Ikke blot ved vi – jeg tør vist her bruge vi-formen – at det er sikret århundredet ud, men vi tror, at noget af, hvad vi har modtaget gennem professor Thomsen, vil blive videregivet i udtalt erkendelse af, hvem vi skylder det. En oprigtig personlig sorg greb os, da det uoprettelige skete. Vi ved, at vi mange gange vil standse op og savne prof. Thomsens råd og vejledning, og at kommende års afklarede lærer- og forskergerning blev ugjort; men så meget var allerede ydet, og vor gæld så stor, at det næsten ville være begærligt at ønske den større.

Prof. Thomsens direkte indsats for studenterne var kendt og påskønnet; det skal dog også her huskes, at hans skrevne produktion var større, end man til daglig gik og huskede på; en del af den var bare lidt for godt gemt. Nævner man de vigtigste skrifter efter emnernes kronologi, vil man se, hvor mange epoker og hvor centrale emner der

er behandlet: barokken i dansk digtning, Holbergs karakter, Oehlen-schlägers ungdomsår, litteraturen 1870–1935, monografier over flere af denne periodes digtere, først og fremmest Henrik Pontoppidan. Hertil føjer sig mindre studier over andre emner samt nogen virksomhed som redaktør og udgiver.

Prof. Thomsen følte forpligtelser til flere sider, og hans produktion var meget forskellig i sit sigte og omspænder begge de to typer, der groft blev adskilt i de første linier ovenfor; nogle arbejder var snævert videnskabelige – Holberg- og Oehlen-schläger-festskrifterne må vist kaldes tung kost – andre pædagogiske, som Dansk Litteratur efter 1870, andre populære, således de mange artikler i krigstidens tidsskrift Danmark. Videnskabsmanden var og følte sig som lærer, og i en given situation følte han også den pligt til at virke videre ud, der bør følge vore højeste lærestole i fædrelandets historie og litteratur: ikke blot artiklerne i Danmark, men også fx. forordet til Ingjaldskvadet og steder i den mesterlige Pontoppidan-citatmosaik, begge fra 1944, viste prof. Thomsen som engageret i de års begivenheder. Starkad ved, da han ægger Ingjald, »at der er Grader af det gemene, som man ikke tolerant kan affinde sig med uden at gøre sig til medskyldig. Hans Uforsonlighed forkyndes saa at sige i det menneskeliges Navn, hans Fanatisme er i sin dybeste Grund human«. Den samme uforsonlighed kendte Ejnar Thomsen, og den fik et udslag på et helt uforudset felt, det parodistiske. En af »Majkattene« (1945–46) hudflettede den digter, under hvis ægide Ejnar Thomsens to ungdomsdigtsamlinger var blevet til, og til hvem den første var dediceret – et mærkeligt, men respektindgydende stykke revision og selvrevision; en parallel frem-bød en mindre patetisk, dog beslægtet affære fra de mørke år, mod hvis hovedperson Thomsen vendte sig med et avisindlæg og en Majkat (1944), hver på sin vis tilintetgørende.

Af professor Thomsens bøger er kun een decideret lærebog, og dens forord har karakteristisk nok et afstandtagende » « om ordet »Lærestof«; talen er om Dansk Litteratur efter 1870, på grund af sin stil kendt og elsket som »telefonbogen«. Denne bog er meget nyttig og meget sjælden, og for mig knytter der sig et særligt minde til den. Jeg havde været helt afskåret fra examenslæsning i to af de sidste fire uger før hovedfagsexamen; tilsidst måtte jeg derfor vrage og vælge repetitionsstof med fast hånd, og et par dage før den litteraturhistoriske opgave havde jeg valget mellem at give guldalderen eller tiden efter

1870 en sidste opfriskning – Vedel eller Thomsen? Det blev mig beskåret at vælge rigtigt – jeg læste telefonbogen fra ende til anden og mødte dernæst følgende sextimersopgave, bilagt selvbiografiske småstykker af Vald. Vedel, Henrik Pontoppidan og Knud Hjørtø:

»Idet nedenstående tekster (som under ingen omstændigheder skal analyseres æstetisk) efter kandidatens tykke kan bruges som hjælpe-materiale eller lades ubenyttet, ønskes der en summarisk redegørelse for den efterhånden traditionelle litteraturhistoriske opfattelse af det 19. århundredes sidste tre tiår i Danmark og en personlig stillingtagen til denne opfattelse med særlig dvælen ved det eller de punkter, der måtte give anledning til kritik«.

Dette fortæller jeg ikke fortrinsvis for den personlige erindrings skyld, men for at nævne den lange opgavetitel, der i mine øjne er tre-fold karakteristisk.

Først, og mindst vigtigt, er den det ved sin form. Ejnar Thomsens mundtlige og skriftlige udtryksmåde var ikke klassisk og ligefrem. Han søgte efter sine ord, og det mærkedes. Forelæsningerne var udarbejdede i alle sproglige detaljer og blev nærmest læst op, dog ikke på nogen slavisk bunden måde. Men den meget særprægede udtryksform genfandtes i improviseret mundtlig form og samtale og virkede der (såvelsom i skrift) mere frapperende og rigtig, hvad enten det var fakta, positive eller negative bedømmelser, der skulle udtrykkes. »Vejen ad hvilken« kunne være snørklet, men træfsikkerheden var utvivlsom og forlystelig for tilhører og læser.

Dernæst, og mest selvfølgelig, træffer man i den citerede examensopgave et traditionelt krav om traditionel viden. Og viden forlangtes; kunne man end i et heldigt øjeblik mobilisere en passende mængde snævert relevante fakta, følte man altid det umulige i at opfylde de krav om baggrundsviden, som prof. Thomsen, måske stiltiende, forudsatte; mange mindes sikkert hans karakteristiske »nåh, nåh«, når man indrømmede at tilhøre den mærkelige gruppe af menneskeheden, der ikke havde læst et givet værk. Selv havde prof. Thomsen, som man syntes, læst og bevaret alt. Det høje mål blev sat allerede ved rusøvelserne; de er måske det bedste stykke universitetspædagogik, jeg har oplevet; men man følte, at en overstået embedsexamen ville have gjort én bedre skikket til at løse de forelagte problemer.

Vigtigst i vort citat er den sidste passus: det udtalte krav om personlig stillingtagen og kritisk holdning; dette slutter sig tydeligt til

Dansk Litteratur efter 1870, hvis vurderinger »er tænkt som Udtryk for en nogenlunde kyndig Gennemsnitsopfattelse og som Grundlag for en eventuel Drøftelse«. Man kan sige, at tendensen bort fra rene kundskabsprøver over mod undersøgelse af vurderingsevne og modenhed er typisk for tidens pædagogik og for den pågældende, dengang ret ny examensordning, men den er i særlig grad typisk for Ejnar Thomsen, hvem alt lærebogsdiktatur og al meningsstivnen var forhadet. »Jo radikale den fremtidige forskning frigør sig fra traditionelle og upræcise retnings- og skoleetiketter, des mere lydhørt vil den fornemme pulsslaget i Oehlenschlägers geni,« hedder det. Indsæt et eller andet generelt udtryk i stedet for de to sidste ord, og man har noget nær en programerklæring. En modstrøm under en strøm, en dobbelt bund i stedet for en massiv, en æske indeni en anden æske, »en uklassisk Holberg under den klassiske« – det er synspunkter, enhver af Ejnar Thomsens elever og læsere vil genkende. Det stadige krav om revision, den stadige fremholden af, at sandhederne er usikre og ens egne resultater endnu mer end andres ufærdige og foreløbige, det møder os fra professoraspirantens iøvrigt så klart skårne, desværre utrykte barokbog til det nærmest gribende slutkapitel i Sfinxen (marts 1954), den Holbergbog, der kun med tøven fik undertitlen Streger til et Holbergportræt, og som skulle tilskynde sin forfatter (»og måske etpar medstuderende«) til videre arbejde, mere konkret til en bog om »Holberg og det tragisk-heroiske – en studie over uforløste anlæg«. Og i kraft af denne åndsform, skønt den ikke kan kaldes konstruktiv og ikke dannede egentlig skole, opstillede Ejnar Thomsen et idealt krav. Den store spørgers elever vil skrive mindre, men forske mere, udtale sig mindre sikkert, men mere sandt, om denne ånd får lov at virke videre.

Beslægtet med denne form for stillingtagen var naturligt nok Ejnar Thomsens holdning til rent menneskelige problemer. Hans vilje til at finde balancepunktet i uenige parters strid om ret og uret gik over det normale mål, måske til tider over det rimelige, men er uforglemmelig for den der har oplevet den på nærmeste hold. Og skulle nogen udenforstående forveksle denne brændende spørgen og søgen med kølig afvejen efter logikkens pro-et-contra-regler, da læse han et sted i mindebogen for Henrik Pontoppidan:

»For den Henrik Pontoppidan, vi behøver, er ikke Klassikeren, hvis indre Modsætninger er gjort op i faste Formler. Den Henrik Pontoppi-

dan, vi behøver, er Foruroligeren – ham, der nægter at sige os, hvad vi skal tro og gøre, men ikke lader os i Fred over for det Spørgsmaal, om vi har gennemarbejdet vort Jeg til at opfylde dets Bestemmelse. For deraf afhænger til syvende og sidst ogsaa *Rigets* Skæbne. – Men en Foruroliger kan han ikke blive, medmindre vi frigør os fra det Standardbillede, der har dannet sig af ham, og forfra læser og lever os til hver især vor egen Pontoppidan. . . . Og et saadant Samliv bliver der kun Mening i, hvis det ogsaa – ja maaske overvejende – arter sig som en Kamp.«

De streger til et erindringsbillede, jeg her søger at opridse, er som sagt især elevens. Netop derfor er stedet her til at fremhæve en vigtig side af prof. Thomsens virke: hans direkte omsorg for studenterne. Hans poster som dekan og i stipendie- og examensudvalg m. v. er ydre tegn herpå. Mange har ligesom jeg grund til at nære stadig taknemlighed for støtte og interesse gennem mange år, men vi kan ikke overskue, hvor udstrakt betydning Thomsens menneskelige forståelse og interesse havde. Jeg har ikke i min studietid hørt om nogen professor, der havde et lignende kendskab til studenterne som privatpersoner. Denne personelle viden, der aldrig havde karakter af snagen, omfattede præsentation af data om studentens forudsætninger, forhold og mulige svingninger, være sig studiemæssigt eller privat. En kammerat af mig, der kun sjældent havde kunnet frekventere universitetet på vej mod bifags-examen i dansk, mødtes flere år efter denne af prof. Thomsen med en venlig, spontan forespørgsel til sin hovedinteresse; og da jeg engang med henblik på korrespondance bemærkede, at jeg nu skulle hjem på ferie, stillede prof. Thomsen et spørgsmål, der viste, at han uden eftertanke huskede min fars stilling, hans bortgang ikke få år før, samt min mors uændrede bopæl.

Den korrespondance, jeg ved den lejlighed imødeså, var netop Danske Studier's. Prof. Thomsen tiltrådte vort tidsskrifts redaktion i 1940, mens Marius Kristensen endnu stod ved Gunnar Knudsens side som udgiver, og han var således litterær medudgiver af 14 årgange under flere personkonstellationer. Fra 1952 var han redaktør sammen med dr. phil. Aage Hansen. Vi vil begge gerne udtrykke taknemlighed for samarbejdet på dette område; prof. Thomsen ydede sin hjælp snart direkte ved sine træffende udtalelser om de under ham sorterende bi-

drag, snart indirekte ved den tillid, han viste den yngre medarbejder, der i fremtiden skal prøve at træffe beslægtede afgørelser på de samme områder.

Vejen gennem studieårene, arbejdet med dette tidsskrift og beskæftigelsen med udgaven af Danske Metrikere, der havde barokforskeren Ejnar Thomsens levende interesse, og som han er den egentlige initiativtager til, har således givet mig rig personlig grund til taknemlighed. De efterladte værkers værdi er stor og vil vedblivende være det, men professor Ejnar Thomsens sande betydning har kun de samtidige nogen mulighed for at måle. Mange føler således, og vi håber, at prof. Thomsen mærkede det i tide. Kunne man blot een gang også have ydet, blot en smule, til den mand, der aldrig gjorde sig tingene lette, og som i sin sidste bog skrev:

»Nådegaverne er adskillige: nogle fik sikkerhedens, andre tvivlens. Hvis ånden er den samme, må det vel være ansvarets.«

Erik Dal.

DEN SMYKKEDE OKSE HOS TH. KINGO OG H. C. ANDERSEN

AV

KAJ BOM

I Th. Kingos ungdomsdigt *Sæbygaards Koklage* (fra 1665) fortælles om en vældig tyr, der efter en stræbsom ungdom og en hæderfuld manddom slog sig fra verden, lod sig »skære ud«, men som derefter, da skæbnen blev ham ond, druknede sig selv i Sæbygaards karpedam. Grunden til hans fortvivlede handling var ejerens beslutning om at sende ham som stud til København, hvor han kunne blive til latter for alle og enhver, »Naar de ham vilde føre / Paa alle gader op og need / Med maled horn og kløve.¹«

Fra sin tidlige barndom i Odense huskede H. C. Andersen, at »Fastelavnsmandag førte Slagterne gennem Gaderne en fed Oxe, pyntet med Blomsterguirlander; en Dreng i hvid Skjorte og med Vinger red paa den.«² I O. T. har han benyttet denne erindring; en smule udførligere berettes om optøget »ved Fastelavn, naar Slagterne førte om en Stud pyntet med Baand og Fastelavnsriis; paa Ryggen sad en lille Dreng i Skjorte og med Vinger. Tyrkisk Musik havde de der til, med Bækkener!³ Kingo og Andersen beskriver, med 150 års mellemrum, en i ældre tid udbredt slagterskik.

»I Brunsvig opførte Slagterne allerede i det fjortende Aarhundrede aarligt en saakaldt Oxejagt, der senere blev til en Fest ved Pinsetid med bekransede Kreaturer.«⁴ »Pfungstochse« blev et ord i det tyske sprog, ifølge Grimms Wörterbuch »ein bekräntzter, zur pfingstzeit auf die aufgethane gemeindeweide geführter ochs oder stier« (med citat fra Brentano); hos Arnim og Heine bruges det i overført betydning, om udmajet person. — »An vielen Orten wurde gegen Pfingsten ein Ochse durch die Strassen geführt, namentlich an den Häusern der Kunden des Schlächtermeisters, dem er gehörte, vorbei, um dann zum Feste geschlachtet zu werden. Er war reich mit Bändern und Kränzen geschmückt und erhielt aus den Häusern bunte Taschentücher die ihm am Horne befestigt wurden.«⁵ »Die Schlachter in Eckernförde zogen früher (19. Jhd.) vor Pfingsten mit dem »Pingst-oss« herum, der einen Kranz trug und vergoldete Hörner hatte.«⁶ I Flensborg havde festen

karakter av konkurrence mellem slagterne op til pinse: »12–16 Stück Ochsen werden in 2 Abtheilungen, mit Blumenkränzen geschmückt, unter starkem Peitschen-Geknall durch die Stadt getrieben. ... Ein Fest für die Gesellen vornämlich, die in eleganter Uniform, mit voller Börse ausgerüstet, den Tag auf Kosten der Meister in Freuden hinführen. Die Meister stellen bei dieser Gelegenheit ihre Wahre zur Schau und wetteifern, einer den andern in deren Vorzüglichkeit zu übertreffen.«⁷

I Ribe førte man »en slagteko el. stud før en af festtiderne: jul, påske, pinse med trommeslag om igennem byens gader; kreaturet har forgyldte horn, er omhængt med kranse og smykket med sløjfer; samme skik nævnes fra Tønder. Dette er slagterens avertissement til kunderne.«⁸ I Vejle tilhørte optoget påsketiden,⁹ og i Vendsyssel, Ty og på Mors fejrede man »Sankt Hans-koen« på lignende måde.¹⁰

H. C. Andersen huskede optoget i Odense fra fastelavnstiden; dermed kan jævnføres »der in der Mittelmark [dvs. en del av Brandenburg] wie zu Paris um Fassnacht umgeführte Ochse.«¹¹ Her tænkes på »le boeuf gras«, som ved fastelavn førtes omkring i Paris' gader.¹² En sådan prydet fedeokse ses avbildet på et glasmaleri i Bar-sur-Seine fra 16. årh. Osse i Rusland førte slagterne en okse omkring til fastelavn.¹³

Med Kingo er vi på Sjælland: det er i København studen fra Sæbygaard kan forvente at blive pyntet ud som en levende reklame for sig selv, inden øksen gør ende på dens dage til benefice for slagter og kunder. I det københavnske håndværkeroptog 1904 førte slagterne en bekranset okse på en vogn, og bag denne gik to på samme måde udsmykkede okser; i hvert fald disse to sidste har »forgyldte« klove, efter samtidigt farvelitografi at dømme.

¹ Thomas Kingo, Samlede Skrifter I (1945). 26. ² Mit Livs Eventyr, revideret Tekststudgave ved H. Topsøe-Jensen, I (1951). 30. ³ O. T. II (1836). 153. ⁴ C. Nyrop. Haandværksskik i Danmark (1903). 252, efter (Sack:) Altertümer der Stadt Braunschweig (1841). 151. ⁵ Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens. VI (1934–35), artikel »Pflingstochse«. Under »Osterochse« meddeles lignende skikke før påske, især fra de svejtsiske byer. ⁶ Otto Mensing. Schleswig-Holsteinisches Wörterbuch. III (1929). 1032. ⁷ G. W. Valentiner, Chronik von Flensburg vom Jahr 1820. (Altona). 1822. 44 f. ⁸ Feilberg, Ordbog over jyske almuesmål. III. 857 a. 24 ff. ⁹ Troels-Lund, Dagligt Liv i Norden. 5. Udg. VII. 170; jf. Feilberg. Ordbog. IV. 325 b. (Påskeokse i Vejle). ¹⁰ Feilberg. Ordbog. III. 162 a, Vendsysselske Aarbøger. 1933–34. 270–79. ¹¹ Karl Simrock, Deutsche Mythologie, 2te Auflage. Bonn (1864). 560. ¹² Archivio delle Tradizioni popolari, XV. (1896). 138 f. ¹³ Meddelelser fra Dansk Folkeminder-Samling.

QVOD IUVAT EXIGVVM EST.
XIX.

Den smykkede Slagteokse. Stik i Jacob Cats' Emblemsamling Proteus, 1627.

Relief paa norsk Valbirkkande, som bærer Aarsallet 1663.
Nationalmusæet, København.

HOLLANDSKE EMBLEMER OG NORSKE VALBIRKKANDER

AF

F. J. BILLESKOV JANSEN

I Forbindelse med Kommentaren til Thomas Kingos Samlede Skrifter, har Magister Kaj Bom, i denne Aargang af Danske Studier, skrevet en Artikel om Den smykkede Okse. Han har ført denne i Procession rundt i Europa, op igennem Slesvig til Jylland og Øerne. Det er konstateret, at Skikken baade kunde være Led i en Festlighed, især inden for Slagterlauget, og gøre Reklame for Fagets Varer. Beskrivelserne hos Kingo og H. C. Andersen følger sig smukt ind i den brogede Billedrække og er dermed i alt væsentlig oplyste. Som Medarbejder ved den samme Kommentar har jeg undersøgt et Par Vidnesbyrd fra Sverige og Norge. Jeg er derved kommet paa Sporet af en Forbindelse mellem hollandsk Emblematik og norsk Træskærererkunst, som motiverer denne Artikel. Fremstillingen følger de Etaper, min Undersøgelse har passeret.

Georg Stiernhielms store Renæssancedigt, *Hercules*, udgivet 1658, er som bekendt en moralsk Allegori, den unge voksne Mand paa Skillevejen mellem Dyd og Last. Blandt de Eksempler, som skal afskrække den unge Helt fra et udydigt Levned, findes den udstafferede Slagteokse. Hvorledes gaar det Fraadseren?

Weestu hwad ändan han är? huru Fråssare lefwerne lyktas?
Såsom en Oxe beskärd til Offer, han gödes å stalle,
Rundeligh in til des, han beprydd med krantz, och blomster,
Föres uti stor ståt, föregångande trummor och pijpor,
Til en faselig ort, där altar och eld honom bijda,
Där liuter han sin död, af Slactare-klubba bedöfwat,
Där blifwer han deels bränd, deels kräsliga kokat och ätin,
Dyrt måste han sin bräds, sijn ryckt, och hafra betala.

Nu har man imidlertid forlængst paavist, at denne Skildring højst sandsynlig er gjort umiddelbart efter et Kobberstik i Hollænderen Jacob Cats' Samling af moralske eller livsfilosofiske »Emblemer«, *Silenus Alcibiadis sive Proteus*, 1618, 4°. Den bekransede Okse kendes ikke fra svenske Folkeskikke, men var almindelig i Holland; Cats led-sager Kobberstikket med hollandsk, latinsk og fransk Tekst; i den

første oplyses, at Billedet forestiller en »Gilt-Os«, en Gilde-Okse, altså en Okse som et Gilde opføder for ved sin Fest at føre den i Procession til Slagtning og Stegning (se: Louise E. van Wijk, i Nysvenska studier XIX (1939). 97 ff. — Axel Friberg, Den svenske Herkules (1945). 66 ff. — Stiernhielm, Samlade skrifter, I, 1929, Vers 353–360).

Stiernhielm forvandler Optrinet til en Offerscene; Axel Friberg mener han henter Ideen hertil fra Erasmus af Rotterdams Ordsprogsamling, Adagia, hvis moraliserende Forklaring til det proverbiale Udtryk »Bos in stabulo« bl. a. hentyder til Ofringen til Underverdenens Guder. Men Stiernhielm har ikke haft nødig at gaa tilbage til Erasmus, for blandt Teksterne til Kobberstikket citeres Ordsprogenes Bog, Kapitlet om den løsagtige Kvinde, som forfører en Mand: »Sequitur eam quasi bos ductus ad victimam, etc.« (Proverbia 7.22; efter Vulgata). Stiernhielms Tanke føres derved ikke til græsk-romersk Antik, men til gammeljødiske Forestillinger. Han kan derfor uden Betænkning akceptere Kobberstikkets »trummor och pipor«; Trommen hører ikke hjemme i den græsk-romerske Oldtid, men i det gamle Testamente er »Trommer og Piber« et oftere forekommende Udtryk (1. Sam. 10.5; Esaias 5.12; Ezekiel 28.13), ogsaa i det 17. Aarhundredes svenske Bibler.

Som vistnok eneste Bevis paa den bekransede Slagteokses Eksistens i Norge har man fremdraget en udskaaret Trækande fra 1663, der findes paa Nationalmusæet i København. Den er afbildet i 5. Udgave af Troels-Lund, Dagligt Liv i Norden, 7. Bog, S. 170, med følgende Forklaring: »En Okse, prydet med Guirlander og Kranse føres i Procession. Foran gaar en Trommeslager og bagved Slagteren med sin Økse. Derover latinsk Indskrift: Lidet kan fornøje.« Dette Relief er imidlertid en Efterligning af Stikket i Cats' Bog. Et Blik paa de her vedføjede Gengivelser af begge Fremstillinger vil overbevise herom. Det latinske Sprichwort er nøje overført til Kanden, hvis Mester for Resten har lagt stor Dygtighed for Dagen: Oksen har i Relieffet faaet mere Form og Styrke end i Stikket; behændigt er dettes Bredde forkortet efter Trækandens Maal og Muligheder; Oksedrageren er forsvundet, og da der ikke var Plads til at lægge Slagterens Økse paa hans Skulder, holder han den nu foran sig. Rummet forneden udfyldes af en afbrudt Gren paa Jorden, ligesom den latinske Indskrift gaar som en Bue over Himmelen. Smukt lægges en Krans som Ramme om hele Billedet. Man faar Respekt for dette Træskærerarbejde, men nogen

Oplysning om Skik og Brug, eller om Klædedragter, i Norge i 1663 kan det ikke give. Det er – ligesom Versene hos Stiernhielm – et interessant Udtryk for den hollandske Indflydelse i Norden i det 17. Aarhundrede. Det er morsomt, at de eneste kendte Fremstillinger af den smykkede Okse i Norge og Sverige udspringer af et og samme Kobberstik hos Jacob Cats. Ogsaa dengang var Verden lille. –

Det kongelige Bibliotek besidder adskillige Editioner af Cats' *Proteus*. Efter Originaludgaven 1618, som nævntes ovenfor, Editio altera et auctior, Amst. 1620, 4°. I en ny og meget smuk Kvartudgave, *Proteus* ofte Minne-beelden verandert in Sinne-beelden, Rotterdam, 1627, er Kobberstikkene overført til nye Plader og teknisk gennemarbejdet. Ved denne Overføring spejles Billederne, og det er disse spejlvendte Kopier, som anvendes i Folioudgaven, *Alle de Wercken* van Jacob Cats, Amst., 1655, 1658, etc. Det er ganske klart, at der til den norskes Kandes Fremstilling af OkseproceSSIONen er brugt et saadant spejlvendt Tryk.

Fremstillingen af den smykkede Okse er ikke det eneste Relief paa den norske Trækande fra 1663, som er signeret SHS, dvs. Samuel Halvor Søn, Søn af den bekendteste blandt Tidens norske Træskærere, Halvor Andersen Fanden. Paa Kandens Sider findes endnu to Billeder og paa Laaget et fjerde, alle med latinske Indskrifter. Den sidste, som forestiller en Havfrue med Guitar, har ikke ladet sig identificere. Indskriften, FORMOSA . SVPERNE, dvs. hun er skøn oventil, hentyder til Horats, *Ars poetica* Vers 4. De to andre gaar derimod tilbage til spejlvendte Stik i Cats' *Proteus*. Emblemernes Nummerering varierer noget i Udgaverne; idet jeg henviser til 1627-Editionen, kan Side-reliefferne paa Kanden fra 1663 placeres saaledes:

1. En Løve med Tørklæde over Øjnene og en Amorfigur, som holder den fast; derover Indskriften: CAPTIS . OCVLIS . CAPITUR. Fra Cats Nr. IX, hvor vi faar Devisen suppleret med det fjerde Ord, som Træskæreren ikke har faaet Plads til: CAPTIS OCVLIS, CAPITUR BELLVA. Er først Øjnene indfanget, er Vilddyret snart lagt i Lænker! Den, hvis Øjne betages af Elskov, er snart helt og holdent i Amors Lænker – som det forklares paa hollandske, latinske og franske Vers.

2. Den smykkede Okse. Fra Cats nr. XIX: QVOD IVVAT EXIGVVM EST.

3. Fra et Træ hisser en Edderkop sig i sin Traad ned mod en

Slange, som ligger sammenrullet paa Jorden. Indskriften lyder: OBE-RVIT . INCAVTOS; dvs. operuit incautos, den overvælder de Uforsigtige. Cats Nr. XXXVII har: AFFLVIT INCAVTIS, dvs. den svæver henimod de Uforsigtige. Edderkoppen kan kun faa Ram paa Slangen (Snogen), give den Dødsstødet, fordi den ligger uvirksom og derfor uopmærksom hen. Det er det ubeskæftigede Sind, som overlistes af Elskov!

Et Eftersyn af samtlige Valbirkkander paa Nationalmusæet og Rosenborg viser, at førstnævnte Samling ejer endnu et Arbejde med samme grafiske Forlæg som det ovenfor behandlede. Denne Kande har to Emblemata:

4. Paa Forsiden. En Mand spiller paa Sækkepibe, medens fire Aber danser i Ring; en af disse er ved at skille sig ud, fordi en Haand strør Nødder for den. Indskrift: FVRENTM . QVID . DELVBRA . IVVANT. Cats Nr. XLII: FVRENTM QVID DELVBRA IVVANT, dvs. Hvad hjælper Templer den som er gal. Og i de forklarende Vers fortælles, at en Mand, som var blevet helbredet for en Kærlighed, som har plaget ham, vil gaa til Kirken for at takke Gud for sin Helbredelse, men paa Vejen møder han sin gamle Flamme og glemmer alle Forsæt. . . Nogle Nødder kan faa en Abe til at forlade Dansen.

5. Paa Laaget: En Haand med en Drueklase. Indskriften lyder: OMNIBVSANSA . REBVS . INEST. Dette Billede findes i en anden Samling fra Cats' Haand, Emblemata moralia et oeconomica, som paa Det kgl. Bibliotek forefindes indbundet med 1627-Udgaven af den forrige Samling. Drueklassen har Nr. XXVII, med Devisen:

... Omnibus ansa
Rebus inest. . .

Der er Hank ved alt, der er en bestemt Maade at tage enhver Ting paa. I hollandske Vers udvikles Moralen: Den, som skal tage paa noget skrøbeligt og fint, skal tage varligt, med Forstand og rette Kunst, ikke stift eller haardt. Svage Dyr eller Kvinder af sart Natur skal behandles med Hensyn og Omhu: »I Ørerne griber man Krukker, skønne Frugter i Stilken; fæle Folk tager man ved Halsen (i Nakken), med Ord fanger man Taaber, frække Gæster tager man i Ærmet, kyske Piger (vinder man) ved Tro (dvs. trofast Kærlighed)«. —

Af ovenstaaende kan med Sikkerhed sluttes, at Emblemstik, som hørte til Jacob Cats' Samlinger, har været benyttet som grafisk For-

læg for to norske Valbirkkander. De fem identificerede Relieffer maa gaa tilbage til de omtalte Stik. Men de norske Kunstnere synes ikke at have haft nogen af de her nævnte *Samlinger* for sig. Havfruemotivet, med Citat fra Horats, er ikke fundet hos Cats, og blandt de øvrige har Nr. 3 (Edderkoppen og Snogen) en Devise, som i Formulering, men ikke i Mening, afviger fra Cats. —

Man gør sig i vore Dage kun vanskelig en Forestilling om den Rolle, moralske og umoralske Emblemer spillede for det 16. og især det 17. Aarhundrede. I Emblematikken formæledes Billedkunst og Digtekunst, Lærdom og Elegance. Nogle Emblemer smagte vel af gamle Fabler, men i de fleste løftede man sig over den enkle Fabelmoral, idet man konstruerede en kunstfærdig Forbindelse mellem den fremstillede Situation og dens Betydning. Hvad vi finder søgt og skruet i Emblemerne var netop deres Dyd. Det er ejendommeligt, at den emblematiske Kunst, der især i Cats' Udformning spiller paa saa mange Streng: til Stikket føjes Deviser, Vers og Prosa i flere Sprog, i Norden har paavirket *flere* Kunstgrene: svensk Digtning og norsk Udskaering i Træ.

WEYSE - WINDING - BERGGREEN

Et genfundet aktstykke.

AF

EJNAR BOESEN

I det forholdsvis korte spand af år, J. A. P. Schulz opholdt sig her i landet, lykkedes det ham at skabe et idé-grundlag for folkelig dansk musikopdragelse, som i flere henseender har bevist sin livskraft helt op til vore dage.

Naturligvis kunne han ikke påtage sig personligt at løse en række af de aktuelle praktiske opgaver, som han havde peget på. Det blev derfor H. O. C. Zinck, der som musiklærer knyttedes til den første danske statsinstitution, der skulle uddanne lærere til folkeskolen: Det kgl. danske Skolelærerseminarium, oprettet 1791 på det gamle Blågård uden for Københavns volde. Efter seminariets ødelæggelse 1807 og ny forstyrrelser ved franske og spanske tropper 1808 flyttedes seminariet 1809 til Jonstrup, hvor det installeredes i nogle gamle fabriksbygninger, som »på den hurtigste og mindst bekostelige måde« indrettedes til det ny formål. Her i de landlige omgivelser med skov og med sø formede sig nu i over 100 år, som det synes, et roligt og i mange henseender frugtbart skoleliv.

I 1930'erne underkastedes de gamle bygninger en gennemgribende modernisering, der bl. a. foranledigede en oprydning af nodearkiv og samlinger, hvoraf store dele tilsyneladende havde ligget urørte siden Zincks dage. Ved denne lejlighed afleveredes en del noder til Det kgl. Bibliotek, således to bind med håndskrevne orgelstykker (1758 og 1786) og en håndskreven koralbog (1755), der har tilhørt Zincks fader, domorganist i Slesvig B. F. Zinck. Ligeledes deponeredes Lovsang af Th. Thaarup med musik af H. O. C. Zinck, komponeret i anledning af seminariets 25 års fest 1816.

En pludselig besættelse af tyske tropper med påfølgende belægning af polske flygtninge 1944-46 foranledigede en meget forhastet evakuering og nødvendiggjorde, at en del af biblioteket blev efterladt i aflåsedede rum, der imidlertid ved frigivelsen af bygningerne i foråret 1946 befandtes i den syndigste uorden, og en del noder og bøger var utvivl-

somt gået tabt. Resterne vil — efter seminariets flytning til Lyngby 1955 — være at finde i Lundtofte gamle skole, indtil et nyt seminarium er opført, og en ny flytning må finde sted.

Zinck virkede i alt tyve år som seminarielærer, deraf de tre sidste ved det Blågård-Jonstrupske sem., samtidig med at han passede sin virksomhed som syngemester ved Det kgl. Teater. Et og andet kunne tyde på, at han har ladet seminariet nyde visse fordele af denne konstellation. Således fandtes på seminariet en mesterbratsch (Joh. Samuel Fritsche 1786), hvis »nakke« bærer mærket C 7, hvilket som bekendt betyder, at instrumentet egentlig tilhører Det kgl. Kapel (Ejnar Boesen: Den gamle bratsch, Jonstrupbogen 1949). Og to gamle valdhorn er endnu tilbage af en større samling blæseinstrumenter, om hvilke det dog vides, at de på fuldt lovlig vis er overgået fra kapellet til seminariet. Endvidere havde Zinck medbragt en mængde noder, dels private og dels ting, som formentlig har tilhørt kapellet (f. eks. stemmer til Naumanns »Cora«). Det er tydeligt, at Zinck har haft store musikalske planer med sit seminariearbejde.

Imidlertid må det formodes, at han har skudt noget over målet — han var vel mere teoretisk end praktisk pædagog, de besværlige ugentlige rejser har sikkert også gjort deres — og i 1811 måtte han opgive.

Seminariets musikliv kom nu ind i en lang, særdeles rolig periode. I de følgende 124 år virkede kun tre musiklærere ved seminariet: Zincks elev R. Andersen, kendt som medarbejder ved Lützens sangbog og som udgiver af den harmoniserede udgave af Zincks korlæsebog, Andersens elev komponisten Carl Mortensen og fra 1894–1935 komponisten K. Steensen. Om de tre mænd gælder det vistnok, at de alle fortrinsvis havde deres interesser på aktuelle praktiske områder: den daglige undervisning og udgivelse af pædagogiske arbejder, korlitteratur og lignende. Dog havde den fint dannede musiker Carl Mortensen, der vil være kendt som komponisten til adskillige velformede sange, foruden en dybtgående interesse for dansk folkesang i almindelighed (kartotek over danske sange ordnet efter melodiernes begyndelse, Det kgl. Bibliotek, Ny kgl. S. 2159, 2°) en særlig interesse for den danske folkevis. Herom vidner flittige randbemærkninger i hans efterladte eksemplar af A. P. Berggreens Folke-Sange og Melodier, som fandtes i det privat-bibliotek, der for få år siden overgik til den, der skriver disse linier. Det var interessant at stifte bekendtskab med Carl Mortensens arbejds materiale i form af ualmindelig smukke håndskrevne

hæfter eller originale tryk i sirlige bind, og en del kunne nu og da indtages i den daglige undervisning.

I denne henseende bar dog et af Carl Mortensens efterladte bind så afgjort prisen: C. E. F. Weyses hundrede harmoniserede Kæmpeviser-Melodier med Forerindring af A. F. Winding i form af et løst bilag, begge dele forsynede med en række, til dels meget kritiske, randbemærkninger af en ukendt hånd. – Det var let at overbevise eleverne om Weyses geni som skaberen af den danske romance, specielt som komponist til morgen- og aftensange. At Weyse derimod kunne være på en gang typisk for sin tid og samtidig et stridens tegn, både med hensyn til koralbogen og bearbejdelsen af folkeviserne, var jo ikke så ligetil. Her gav Windings forord som udtryk for overstrømmende, kritikløs beundring på den ene side og de særdeles kritiske randbemærkninger fra den ukendte hånd lejlighed til frugtbare diskussioner. Det er muligt, at en og anden fandt, at konklusionen var vel stærk, som den fandtes med blyant nederst på Windings Forerindring: »Nei, Nei! Weyses Herlighed straalers os imøde fra andre Værker! ikke fra dette og ikke fra Choralbogen! Disse Arbejder, jeg har Grund til at troe det, affærdigede han ligesom i en Hvile, og hvad Folkemelodierne angaar, da ved jeg ikke, om det ikke havde været ønskeligere for Weyse, om de aldrig vare komne for Lyset.« – Foreløbig vidste vi ikke, hvem der følte sig i besiddelse af autoritet nok til at give sin opfattelse så stærke udtryk, og det var mig på dette tidspunkt endnu ikke bekendt, at Windings Forerindring mentes at være forsvundet.

Først da jeg blev opmærksom på Arthur Arnholtz's bemærkning i Edition Astrea I. Serie nr. 1, side 3 øverst, stod det mig klart, at mit eksemplar måske kunne være et unicum. Den deraf følgende forøgede interesse foranledigede en nøjere undersøgelse af de omtalte randbemærkninger, og det lykkedes hurtigt at identificere dem som stammende fra A. P. Berggreens hånd. Imidlertid indeholder også melodisamlingen notater, der vidner om, at Berggreen – som man for øvrigt kunne vente det – har gennemgået samlingen meget nøje.

Da det muligvis kan have interesse at se, hvad Berggreen har haft af notere i sit personlige eksemplar af Weyses to hæfter med hver Halvtredsindstyve gamle Kæmpeviser-Melodier, harmonisk bearbejdede . . . af C. E. F. Weyse, Kbh. [1840–42], bringes her samtlige kommentarer i sammentrængt form og derefter en gengivelse i faksimile af Windings

Forerindring med randbemærkninger, formindsket fra en original papirbredde af 200 mm (rammens bredde 160 mm).

Hefte I nr. 4 Olger Danske og Burmand, Hefte II nr. 19 Grimmer og Kamper, nr. 24 Maribos Kilde, nr. 27 Ragnhilds første Vise, nr. 33 De tre Grever, nr. 36 Ridder Brynning, nr. 45 Slottet i Østerrig samt nr. 47 Skjøn Anna har alle bemærkningen: En anden Melodi hos mig. Hefte I nr. 32 Kong Oluf den Hellige: Hos mig en anden Melodi, men lignende. Hefte II nr. 2: Slottet i Østerrig: Variant af en hos mig staaende Melodi, nr. 3 De Engellandske Frøkener: Hos mig en anden Mel. + denne. Nr. 32 Høgen og Duerne: if. »Den tappre Landsoldat«, nr. 42 Den snilde Jomfru: if. mine Norske Folkes., nr. 4 Ridderen i Lunden og nr. 9 Roselille har begge bemærkningen: At optage, hvis den ikke er forbedret af W., nr. 7 Herr Truels' Døttre: = nr. 107 hos mig. Hos mig en anden Mel., men denne burde have været medtaget; nr. 27 Erik Emun og Sorte Plog: NB. Mel. uden Sammenhæng, hvilket ogsaa Weyse har ment, hvad Acc. aabenbarer. Hos mig en anden Mel.; nr. 31 Sigurds Quad: Denne Mel. uden al Sammenhæng, hvilket er noget ganske andet end — »antique«. Efter en anden Kilde hos mig.

Mange steder har Berggreen sat et NB., f. eks. hvor han har fundet skjulte (eller åbenbare) kvinter eller oktaver, således: Hefte I nr. 50 NB. (5) 12. takt; Hefte II nr. 5 NB. Tværstand 6. takt; nr. 6 NB. (5) 5.—6. takt; nr. 15 (8) 6. takt; nr. 20 (8) 5.—6. takt. — Hefte I nr. 14 Ravnen 9. takt »har fis, skal være f«. Nr. 34 if. Efterspillet til nr. 40; nr. 40 if. Efterspillet til nr. 34. Om nr. 44 Ebbe Skammelsøn siges der »For tidlig G-dur, for meget G-dur«.

[Se facsimile og afslutning på de følgende sider.]

Forerindring

til

Hr. Prof. C. E. F. Weyse's

100 harmoniserede Hjempevisemelodier,

1ste og 2det Hefte.

Alså at den Erkjendtlighed, som Næbdere og Yndere af den gamle Sangmuse høylte Udgiøerne af udvalgte Danske Viser fra Middelalderen, for at have beriget saavel dette deres forlænkkelige Kirkebe, som det senere i Aare 1821 udgivne Udvalg af Danske Viser fra 1550—1750 med Melodier til en stor Deel af de gamle, hellige Qvad, paa hvilke vor Tid har henvendt sin herbeles, som skyldige Dymælsfomhed, vilde dog hline, saa flonne og lillige, som ægte nationale og gamle, de fleste af dem ere og maane være, dog neppe været bleone saa udbredte, eller saa forstent paaflænnet, som vi formene, at en stor Deel af dem allerede er, hvis lile diøse endmere havde fundet Veien til vore Huse ved at udsættes for Klaveret, og til vore Hjertter ved at bafæres paa en Harmonie, som lile blot lile betager, men ivertimod mægtigen understøtter og fremhæver det Gieusommelige i diøses Charakter, Rhythmus og Declamation, under hvilket de ere bleone til, og nu lile mere saaletes kunne blive det. Men til det Sidste horte en Mand, som lile blot var fuldkommen beandret i Tonelænsens theoretliske Egne, det ærlige Tonelænsens, Græfnes diatoniske, som chromatiske lile at forglemme, hvis Barve saa Mænge af diøse være, men som var glemmerængt af diøses som Digtens Mand, og havde ingenium som Sinag nok til at behandle diøse Odstioner paa den rette Maade, hvælen for fremoderligt eller for vilgt; en Mand, som med en udfkræft Theorie formaade paa det inderligste at optage og begribe Folkefængens dyde Betylning — der kun i den Forstand kan kaldes saa, naar Folket, som Marx rigtig bemærker, ligesom har flunget sin Sjæl ind i dem, levet i dem, saa de ere bleone dets Glædom, dets Siemme, hvort det, maaffte sig selv ubervøst, har aadenbaret sin Tilværelses og Hølefseds Qvade —, for at kunne sætsette saavel en bekemt, som den rigtige Modus, der svarede til Sangens Indhold og Charakter, ret orientere sig over sammets Modulation i de væsentlige Punkter, som over Refælgelsen til samme, for, hvor det gjordes formødent, at spæte enhver overflødig, lile nødvendig

August F. Windings Forerindring . . . 1842. Understregninger og tilskrifter af A. P. Berggreen. Originalens bredde 160 mm, papirbredde 200 mm.

1812: 1) 1812
 2) 1812
 3) 1812
 4) 1812
 5) 1812
 6) 1812
 7) 1812
 8) 1812
 9) 1812
 10) 1812
 11) 1812
 12) 1812
 13) 1812
 14) 1812
 15) 1812
 16) 1812
 17) 1812
 18) 1812
 19) 1812
 20) 1812
 21) 1812
 22) 1812
 23) 1812
 24) 1812
 25) 1812
 26) 1812
 27) 1812
 28) 1812
 29) 1812
 30) 1812
 31) 1812
 32) 1812
 33) 1812
 34) 1812
 35) 1812
 36) 1812
 37) 1812
 38) 1812
 39) 1812
 40) 1812
 41) 1812
 42) 1812
 43) 1812
 44) 1812
 45) 1812
 46) 1812
 47) 1812
 48) 1812
 49) 1812
 50) 1812
 51) 1812
 52) 1812
 53) 1812
 54) 1812
 55) 1812
 56) 1812
 57) 1812
 58) 1812
 59) 1812
 60) 1812
 61) 1812
 62) 1812
 63) 1812
 64) 1812
 65) 1812
 66) 1812
 67) 1812
 68) 1812
 69) 1812
 70) 1812
 71) 1812
 72) 1812
 73) 1812
 74) 1812
 75) 1812
 76) 1812
 77) 1812
 78) 1812
 79) 1812
 80) 1812
 81) 1812
 82) 1812
 83) 1812
 84) 1812
 85) 1812
 86) 1812
 87) 1812
 88) 1812
 89) 1812
 90) 1812
 91) 1812
 92) 1812
 93) 1812
 94) 1812
 95) 1812
 96) 1812
 97) 1812
 98) 1812
 99) 1812
 100) 1812

Fp and out might
 it be kept by other
 W - Ainsley
 my O'Brien etc

22. l. f. o.

NB, hvilket ellers er skeet paa en Maade, som W. ikke selv var fornøjet med.

22. l. f. o.

paa en meget ubehagelig Maade —
Ovinter og Octaver etc.

- endskjøndt den altfor frie Behandling
og Efterspil, der ere endnu mere
upassende end mange af Weyses.

and Don't), two fondly remembered in new and better, and which felt

kjedelig *uden* – kjedelig *med* Harmonien.

een og samme Melodie, til Nr. 31. Afvode Instituraad Grønland kan Ingen nægte var en dygtig Theoretiker, og, flønde en indfødt Tydster, havde megen Sænde, Takt og Varme for vore gamle Folkemelodier, hvorefter jeg har adskillige blandt disse, som af ham ere grundtighen behandledes, foruden de trykte svenske, skønne Folkemelodier, ligesom han og var ret hjemme i de ældste Tone-systemer, for hvilke han havde en udelukkende Forskjællighed; men hvor alt for rarelligt har han dog ikke harmoniseret en stor Del af disse og navnlig denne sidste fortræffelige Tonedigtning, 7 som med faar sammenstrængte Harmonier, Rættedeels paa Tonika og Dominanten; derimod hvilken Hvide af Harmonier finde vi ikke her; uden i mindste Hensende at træde Melodiens Sangbarhed for nær, og hvor lydende bevæge sig ikke her, som i alle andre Melodier, der vare medtagelige for saadan en Polyharmonie, Mellemstemmerne mellem Cantus firmus og Grundstemmen, der er ligesaa naturligt lydende; hvor vel skanderet er ikke Declamationen ved Punteringen i de tre første og den næstsidste Takt, som ikke findes nuværende i hin, og hvor saare overensstemmende med Sangens hele Udtryk og Characterregning Taktiden sat i $\frac{1}{2}$ flødes for den tungere og afmaaltete Mensur $\frac{1}{4}$! Og endelig det udtrykfulde, saa betegnende, skønne Udråb, hvorefter saa mange af disse uforglemmelige gamle Melodier slutte, hvilken forunderlig Vinding hvilken dybt Indtryk, saa sød og simple de og maa være, efterlade de ikke i Sjælen af den hele i Sangen dominerende Tonedømming, den være glad eller sorgnødvig, eller begge Dele, som der, hvor Endeslæbet stier paa Hovedtonens Dominant, lig Kirkeklædens, eller plagalist paa Underdominanten foran Tonika! — At gaar noiere ind paa det Udsatte, eftersom det forjente og havde været ønsket, tillader ligesaaledes Stedet, som min Evne.

Vi flyde saaledes Hr. Professor Brylle vor varmeste Erkjendthighed og laa for denne af ham harmoniserede Samling af vore nationale Afslutninger, ligesom vi haaber, at disse gamle, sjære Melodier, gjengivne deres gamle, eenfoldige, simple Stilfæle og straalende tilbage af den harmoniske Klædningens uforgjængelige Glæde, som tilskylder omgaa dem, ville finde mange Velvære i større og mindre Kredse i det Land, hvori de i saa mange henfundne Markstæder ere gangne fra Dre til Dre, og sjungne til ligesaa gamle hellige Digte af de Ypperste som Ringeste blandt Folket, i hvis Bryst de i Sorgens som i Glædens Dage, længst og tidstidst have tonet, og fra hvilket de og ere givne tilbage til os, førend de deri havde udoandret deres sidste bekvemte Suf. Lad dem saa og, efterat man har nydt dem ifulde i længere Tid, og glædet sig ved deres Væde, lægges tilside, som saa meget Andet, der er bleven Gammele, de ville dog, efterat de nu engang ere reddede fra Forglemmelse og opstandne ligesom af deres Grave til nyt, særheligt Liv, eller vende tilbage for altet af virke efter den dem ibordne Kraft paa det stille, huuslige Sind, om ikke paa noget andet — thi forjættens trues det uforgjængelige i dem, som i alt det Gode, med Undergang.

Himmels Væstegaard, August 1842.

A. J. Winding.

Nei Nei! Weyses Herlighed straalere os imøde fra andre Værker!
vare for ældst, og end fra hans Choralbog! Disse Arbejder, jeg

Arbejd hos Kongs Rids. Aler af det Selskabske Ords.

har givet til at have det, og forjættens trues det uforgjængelige
i dem, som i alt det Gode, med Undergang.

6. l. f. o.

men Herregud! vidste man det ikke bedre, skulde man troe, at den Roes, Pastor Winding tildeler de gamle Melodier, var Ironie, siden han kal-

der en Mel. uden al Sammenhæng, som denne, fortræffelig!

14.-17. l. f. o.

NB. Det er dog altfor galt!

Nei Nei! Weyses Herlighed straalere os imøde fra andre Værker! ikke fra dette og ikke fra hans Choralbog! Disse Arbejder, jeg har Grund til at troe det, afærdigede han ogsaa ligesom i en Hvile, og hvad Folkemelodierne angaar, da ved jeg ikke, om det ikke havde været ønskeligere for Weyse, om de aldrig vare komne for Lyset.

Behold
Altfor
galt.

På et desværre meget væsentligt punkt har Windings genopdagede Forerindring, som det vil ses, ikke kunnet bringe den klarhed, man havde håbet. Man vil se, at han af melodierne både i hefte I og II kun fremdrager et udvalg, som han udelukkende fremhæver for dets kvaliteter uden at gøre rede for den enkelte melodis herkomst. Dette er særlig beklageligt for de mange færøske melodiers vedkommende, som vi efter H. Grüner Nielsens undersøgelser må antage for en hovedbestanddel af Weyses hefte II (Færøske Melodier til danske Kæmpeviser (1923, sammen med Hjalmar Thuren), side X ff.). Af disse nævner Winding som færøske kun numrene 5 - 7 (Herr Truels' Døttre, som Gr. N. *ikke* antog for færøsk) - 11 - 14 - 19 - 21 - 24 - 26 - 31 og 35. Grüner Nielsens liste har således kun fået en delvis bekræftelse; på den anden side er den så sikkert underbygget, at dens oplysninger fremdeles kan stå til troende, mens pastor Winding i al sin begejstring nu og da forvilder sig ud i unøjagtigheder.

Det er en kendt sag, at Berggreen nærede den største beundring og ærbødighed for Weyse, hvem han i hvert fald i de unge år som komponist sætter »næst Mozart« eller endog »ved siden af Mozart«. Ligeledes er det kendt, hvorledes han med den største ulyst på et senere tidspunkt i striden med Rung nødes til at fremhæve Zincks koralbog på Weyses bekostning. På denne baggrund må hans (private) bemærkninger her forekomme overraskende bidske, til tider endda smålige og syrlige, omend de værste spydigheder synes at gælde pastor Winding. Man tør måske gætte på, at Weyses noget pludselige optræden som folkevisebearbejder har irriteret den noget tungere Berggreen, som just på samme tid forberedte sig til sit hovedværk Folke-Sange og Melodier.

Hovedsagen er imidlertid, at Windings Forerindring nu er kommet frem. At det netop skulle vise sig at være Berggreens eksemplar, og at vi har haft lejlighed til at kigge ham over skulderen, forandrer ikke den kendsgerning, at Berggreen så sent som 1876 afsluttede sin Weyse-biografi med et citat af Peter Grønland, hvis ord om Weyse (i anl. af reformationskantaten) han gør til sine:

»Wenn am jüngsten Tage der protocollirende Engel dem Weltrichter Ihr Sündenregister vorliest, so können Sie kühnlich sprechen: Herr, ich habe diesen Chor componirt – und der Weltrichter wird Ihnen alle Ihre Sünden vergeben!

– Jeg deler dette Haab for min kjære Lærer, min uforglemmelige Weyse!«

PEDER HJORTS BREVE TIL ATTERBOM

VED

MORTEN BORUP

Peder Hjorts bekendtskab med Atterbom skriver sig fra et tilfældigt møde i udlandet. Som afløser for Oehlenschläger havde Hjort påtaget sig at være mentor for den unge baron Poul Bertouch-Lehn, der skulde se sig om i verden for at søge at glemme sin kærlighed til en ung pige, som hans forældre nødigt så ham forenet med. En skønne dag i året 1817 mødte han i Dresden den svenske digter, der ved privat understøttelse var blevet sat i stand til at samle skønhedsindtryk i Tyskland og Italien. Aldrig såsnart havde Atterbom fået bekræftet, at han her stod over for forfatteren til de »Tolv Paragrafer om Jens Baggesen«, før isen var brudt, og fra nu af var de uadskillelige på rejsen, indtil Atterboms slunkne børs sørgelig tidligt nødsagede ham til at drage hjem, hvad der forøvrigt ikke vilde have kunnet lade sig gøre, hvis ikke hans danske ven ædelmodigt havde tilstået ham et lille pengelån. Med hjemkomsten til deres respektive fædrelande begyndte for begge kampen for at skaffe sig en eksistens. Hjort knyttedes til det 1822 genoprettede akademi i Sorø, Atterbom til Upsala universitet. Til trods for de mange mile, der skilte dem ad, glemte de ikke hinanden, men forsøgte ad brevlig vej at holde kontakten vedlige. Een gang i sit liv, 1825, glædede Atterbom sin ven med at aflægge besøg i Danmark, hvorunder der også blev mulighed for en rejse til Sorø. Det var ved denne lejlighed, at Atterbom skrev sit bekendte digt »Till Peder Hjort«. Formodentlig aftaltes også her, at Hjort skulde skrive en række oversigtsartikler om den samtidige danske litteratur til Atterboms tidsskrift »Svea«. Det blev deres eneste gensyn: Atterboms påtænkte rejse til Danmark 1853 hindredes af koleraepidemien, og Hjorts vej førte ham aldrig til Upsala. De breve, der som surrogat for personligt samvær udveksledes imellem dem, er endnu for størstedelen i behold. Atterboms er trykt i »Udvalg af Breve til P. Hjort« II, men offentliggørelsen standser ifølge planen for 2. bind ved året 1832, og originalbrevene efter dette år må foreløbig opsøges i Peder Hjorts arkiv på Det kgl. Bibliotek i København. De 22 breve fra Hjort, der her in extenso skal meddeles, befinder sig i Atterboms arkiv på

Upsala universitetsbibliotek og kan læses i fotostatgengivelse på K. B., København.

Den Peder Hjort, vi her lærer at kende, er ikke det ungdommelige brushovede, der i »Athene« slyngede sin bandstråle mod Baggese og plukkede fjerene af den af publikum forkælede Ingemann. Brevene tager fat ved året 1827, da Hjort allerede i flere år havde siddet som velbestaltet lektor i tysk ved Sorø akademi. Men stridbarheden, der var en integrerende del af hans væsen, var ikke taget af – den fulgte ham til hans sidste åndedræt. Det havde været ham en bitter skuffelse, at han ikke fik overdraget at undervise akademisterne i filosofi, det fag, som af alle stod hans hjerte nærmest, men som var tilfaldet hans forøvrigt gode ven Chr. Lütken. I Sorø følte han sig som sat i bur. Han havde ganske vist i den lille skoleby jævnbyrdige åndsfrænder: foruden Lütken især Carsten Hauch, hvorimod han stod i meget skævt forhold til Ingemann. Men de højtsvævende planer, han havde næret om at blive videnskabsmand, havde han måttet skrinlægge. I det lille Danmark var der ingen jordbund for et filosofisk forfatterskab. For en mand som Hjort med hans store ærgerrighed og svulmende selvfølelse måtte det føles hårdt at blive reduceret til, hvad han selv kalder »Skolelærer«.

Meget styrtede i tidens løb i grus for ham: med et års mellemrum brød slesvigholstenernes oprør ud, selv blev han sat på pension ved Sorø akademis ophævelse, og han led det svære tab at miste sin hustru. Det er disse skuffelser og sorger, der danner baggrunden for den bitterhed og uforsonlighed, der præger de her aftrykte breve. Nogle af de interessanteste partier handler om, hvorledes han, der havde vugget sig i skønne drømme om at blive en påskønnet filosofisk skribent, måtte resignere og i stedet for at frembringe teoretisk filosofi optræde som »praktisk filosof« – i snævraste forstand som forfatter til en række lærebøger, på hvilke han til gengæld opnåede en usædvanlig succes, idet hans tyske grammatik den dag i dag bruges i undervisningen efter at være blevet underkastet en foryngelseskur af J. og E. Kaper, og folkeskolelæsebogen »Den danske Børneven« oplevede det agtværdige antal af 10 oplag. I videre forstand søgte han gennem en omspændende produktion af bladartikler, piecer og større skrifter at gøre alle sine landsmænd til sine disciple. I pædagogiske indlæg bekæmpede han af al sin magt de opdukkende realskoler, der truede hans eget kære Sorø akademi. I det politiske liv var hans stridsøkse vendt

mod de nationalliberale, om hvem der findes mange hårde ord rundt om i brevene. Begivenhederne i 1848 bragte ham, hvis dannelse havde sin rod i Tyskland, i et slemt dilemma. Den tyske kultur og tyskerne som enkeltindivider vilde han ikke gå med til at bryde staven over, uden dog at kunne billige oprørernes adfærd, og han undgik derfor ikke, at de nationalliberale gravede hans gamle bekendtskab med her-tugen af Augustenborg frem og benyttede det som våben imod ham. Også kirkelivet havde hans varme interesse – han var ikke for intet søn af en biskop – og han lagde mange kræfter i at samle et bind »Psalmer og Bønner«, der vel ikke i popularitet kunde måle sig med »Børnevennen«, men dog opnåede at udkomme i flere oplag. De her gengivne breve viser, hvorledes Hjort fra at være en blot og bar »skolelærer« udviklede sig til at blive en »folkelærer« og søgte at slå sig til tåls med den tanke, at man må gå den vej, man føres. Men sin ærgerrighed fik han aldrig tilfredsstillet. Det lykkedes ham aldrig at få bilagt den kamp, der rasede i hans indre mellem »Filosofien og Umiddelbarheden«.

1.

Sorøe d. 2. Sept. 1827.

Kjære Atterbom!

Dit Brev¹ og den medfølgende Lyksaligheds Ø² modtog jeg *imorges* fra *Kbhvn.* – Jeg vil blot lade Dig dette vide, og tillige, at jeg den 28. August har skrevet Dig et *meget* langt Brev til, som er adresseret til Upsala.

Min gamle Ven og Medstrider mod Baggesen, Dr. Hauch, er kommen hjem, efter 6 Aars Fraværelse. Han var 4 Aar i Italien. Han er bleven ansat i Sorøe som Lærer i Naturvidenskaberne. Han medbringer fire store dramatiske Værker, nemlig: Bajazet, Tiberius, Gregor den 7. og Hamadryaden, hvilke tillige udgives af *Tieck* paa Tydsk. Jeg har hørt *Tiberius*, som er fuld af Liv. Han selv er opfattet med megen Dybsindighed. Stykket udvikler egentlig de rædsomme Følger af hans Mistænkelighed, som tilsidst fører til hans egen Undergang. – Intet af dem er bestemt for Theatret. Tiberius kan, som *Kunstværk* betragtet, ikke andet end gjøre Lykke, naar det udkommer.

Din

Peder Hjort.

2.

Sorøe d: 28/4 33.

Kjære Ven!

Det er i Sandhed paa den højeste Tid, at Du hører fra mig.³ Du kunde med Rette være vred, men jeg haaber, at Du ikke er det.

Jeg har desværre havt *forskjellige* Grunde til ikke at skrive! Jeg har endnu ikke faaet det Hefte af Svea, hvori handles om Philosophien⁴, heller ikke er denne Afdeling, saaledes som de foregaaende, bleven oversat i danske Blade, men jeg opsatte længe at skrive, for tillige at kunne sige min Mening om dette Stykke. Jeg længes usigeligt efter det, saa meget mere, som jeg veed, at det ikke har fundet Bifald hos flere, som meget yndede de foregaaende Afdelinger.

Senere!

En anden Grund til ikke at skrive var Ulyst. Jeg mærkede i Efter-aaret, at mine Indkomster ikke sloge til; Tre af mine Børn gaae allerede i Skole, og min Familie – som for Øjeblikket bestaaer af mig, Kone, 5⁸/₉ Børn og tre Tjenestefolk – koster daglig mange Penge. Jeg maatte derfor søge Extra-Arbejde hos en Boghandler, for at fortjene Penge.

En tredie Grund er flere forskellige Sorger, som have forstemt mig, f. Ex. Rask's Død! Han faldt dog uidentvilt *tildeels* som et Offer for Andre.⁵ 1) Det krænkede ham uhyre, ikke at blive Prof: Oriental; da han kom hjem fra sin 7-aarige Udenlandsreise; 2) *Videnskabernes Selskab* nægtede Understøttelse til hans Etymolog: magnum, saafremt det blev trykt med *hans* Ortographie. Adskillige Folk misbrugte hans Iver til at forlede ham til Stridigheder, hvori han krænkedes. Hans Død var et skrækeligt Tab.

Adskilligt er jeg ogsaa bleven forstyrret ved den oehlenschlaeger'ske Families Forvirring⁶. Der er forefalden Ting, som knap mundtlig kunne nævnes! –

Kort sagt: jeg har levet for Andre; ikke for mig selv; mindst mine litteraire Planer.

Hvad nu den oftere forlangte »Poetiske Deel« angaaer, da er der ingen af de andre, som jeg saaledes har forberedt mig paa. Jeg har Alt saa bestemt i Hovedet, at jeg et Par Gange har sagt til Lütken⁷: »*det staaer i det, som jeg har sendt til Atterbom*«, endskjønt jeg kun har tænkt paa at sende det.

Om nu dette nogensinde bliver nedskrevet, skal Gud vide. Jeg kan umueligen skrive, uden at røbe mig, og det tør jeg ikke! Min Dom om Øhlenschlaeger^s gjorde mig, i saa Fald, til Gjenstand for hans Vrede og Foragt – thi den mindste Ting, endsige *væsentlig* Daddel bringer ham i Fyr og Flamme. – Jeg havde næsten tænkt at opgive det Hele! –

Hvorledes skal jeg skrive, uden i *Noget* at omtale min Kritik? – men det kan jeg kun i »eget Navn«, ikke som en Tredie, gjøre.

Endelig kan jeg her mindst udstøde Alt, som ikke kan interessere Svenske, da dette sommetider bedst oplyser Sagen. – Iaar, i al Fald, bliver der neppe noget af Sagen.

Imorgen mere! –

Siden jeg har begyndt at nævne mine Klager og mine Plager, saa vil jeg dog ogsaa sige, at jeg *som Dansk* – ikke som Lærer – maa ansee Sorøe Academie for en mislykket Stiftelse. Vi ere 20 Lærere, som aarlig fabrikere 7–8 Studenter, uden at disse Studenter ere i nogen Grad bedre end de kjøbenhavnske!!! Personlig kan jeg ikke klage; de lære godt Tydsk, og kunne langt *mere* Tydsk end de kbhavnske – fordi disse i Provindsskolerne lære slet Tydsk, eller *for lidt* Tydsk. – Men jeg klager som »Dansk Mand«. Hvortil en saadan kunstig, *kostbar* Stiftelse, som blot repeterer i det Smaae, hvad Universitetet meget godt kunde gjøre i det Store? Hvortil disse mange dygtige Lærde henkastede i en Bye paa 600 Indvaanere? Her er intet Publikum; ingen yngre Lærde, som kunne, i *højere* Forstand, være den Ældres Disciple; ingen Muelighed i at kunne træffe en beslægtet Aand, uden just imellem sine heterogene Colleger. – Det er Ulykken!

9/5 33.

Her ere udkomne flere interessante poetiske Sager. »*Tordenskjold*« af Øhlenschlaeger; et Characterstykke, som gjør Lykke; en *borgerlig* Tragedie, om man vil; ikke beskaaret, for yppig; men med skønne Partier. Forresten det sædvanlige øhlenschlaegerske Feilgreb: at *motivere for stærkt!* Ligeledes er det nationale Sømændsvæsen af ham allerede oftere fremstillet. God Dialog og temmelig Politur; tilpas! – *Maastrichts Beleiring* af Hauch. En Tragoedie. En skøn Modsætning fremstilles imellem catholsk og protestantisk Aand. Heltenes Apotheose er det Haab, som straalere frem af en opoffrende Død! *Ingen* Hovedperson; som giver Stykket i historisk Henseende noget bredt og ube-

stemt; mod Slutningen samles Alt i *et* straalende Billede. Sædvanlige Læsere lede forgjæves efter Nogen at elske eller hade! – I en *Nonne* har Hauch givet en *ny* Side af Kjærligheden – og det er Meget allerede, i en Tidsalder som vores, der har forslidt det Bedste. *En ny Roman af Ingemann*: Kong Erik og de Fredløse, Fortsættelse af den forrige. – *Noveller af S. S. Blicher*, en Præst i Jylland. –

Det skulde glæde mig usigeligt at see Dig hos mig til Sommer. Jeg bliver hjemme *hele* Sommeren; saa Du kan komme naarsomhelst Du vil; men i *August* ere de fleste Lærere borte. I *Juli* eller i *September* var altsaa bedst.

Skaft mig dog den Svea med den philosophiske Afdeling! Der klages over, at Du har anpriist mine Skrifter urimeligt! –

Jeg kunde have stor Lyst til, i 1–2 Aar at udgive en *Avis*! Næsten om *Alt* mangler en tilstrækkelig Oplysning i vor Literatur. Var jeg blot Herre over min Tid!

Nu Lev vel! Tilgiv mine Kragetæer.

Din troe Ven

P. Hjort.

3.

Sorø den 1ste Marts 1835.

Foraaret er begyndt, og dermed flyver min Fugl ud! – Hermed en Bog⁹, som jeg har arbejdet paa i 7 Aar*). – Da jeg endnu ikke har modtaget det Hefte af Svea, hvori der handles om *dansk* Philosophie, saa sender jeg blot et Par Ord med denne Bog, thi dersom den blev saa længe underveis, som hiint Hefte, saa blev Brevet altfor gammelt. I Slutningen af Marts skal Du faae et *langt* Brev. –

Din troe Ven

P: Hjort.

*) Jeg begyndte Udsigten over Dansk Literatur med Ørsted, *fordi han er Jurist og skriver juridice*; Samme Respect for Forsynets Bestemmelse følger jeg heri, thi jeg skrev ellers hellere om Philosophie! Men – *man muss sich bescheiden!*

4.

Sorø d. 1ste Juni. 1835.

Min troe Ven!

Jeg har modtaget det længe forventede Hefte af Svea og det tykke Bind af Dine *samlede Skrifter*. Det sidste kan jeg ikke see paa uden

vemodige Følelser. Ogsaa jeg har sendt Dig en tyk Bog; men hvilken Forskjel! Din er *Dit* Arbeide; min er en *Andens* Værk. Jeg har nu været Skolelærer i 13 Aar – og Folk paastaae, at jeg er en meget god Skolelærer, saa at nyligen, da der var Tale om, at Estrup¹⁰ formedelst Svagelighed vilde gaae af, det almindelige Rygte gjorde mig til Director – men det tilfredsstiller mig ikke; det udfylder ikke mit indre Liv. Paa den anden Side mener jeg, at en Skribent maa være Skribent i sit Kald – vor Literatur er fuld af Skribenter, som ere slette Embedsmænd og gode Skribenter, eller gode Embedsmænd og slette Skribenter fordi de tage vare paa Et, men skrive om et Andet: Dette kan og vil jeg ikke være! Jeg maa altsaa holde mig opret, i det jeg læser, istedenfor Fadervor, det tydske Verbum sich bescheiden igjennem alle Modi og Tempora.

Jeg arbeider nu paa en »Folkebog«; en »Læsebog for Danmarks Almueskoler«¹¹. Det er et Middel, for den som *kan* benytte det, til at stifte uendelig meget Godt i Stilhed, langt mer end alle vore Avis-Skraalere.

Du har vel læst om Prof. Davids Sag¹²? Det var vist en Feil af Regjeringen at røre ved den forfængelige Karl; men det var vist en endnu større Feil, om Højesteret frikjendte ham. Det er ellers mærkeligt, at de 3 Afhandlinger, som *han* sagsøges for, ere skrevne af to Bruushoveder blandt *Studenterne* og en *Overlærer* i Roeskilde, som vil være Grosserer og Frihedshelt; de hedde *Lehmann, Sager, Hage*.

Nu have *vi* snart Politiken!!*) Har Du læst om et Selskab paa sine 2000 Medlemmer for »Trykkefrihedens rette Brug«¹³? Selskabet har *Intet* at gjøre; altsaa hitter man paa noget Galt, for at gjøre *Noget*.

Stedse

Din hengivne Ven

Peder Hjort.

*) ad modum: nu have mine Børn Mæslinger!

5.

Sorø d. 11. Maj. 1836.

Min kjære tro Ven!

Hermed sendes Dig to Exemplarer af 3die Udgave af min tydske Grammatik¹⁴; den kaldes *Udgave*, men det er en ganske ny Bog. Slid den med Helsen! sige vi ved saadan Leilighed.

Nu have vi da det samme Embede¹⁵, i Grunden; thi jeg handler i mine Forelæsninger ved mange Anledninger ogsaa om andre Literaturer, foruden den tydske. Skriv mig noget om dette Dit nye Kald! Kan Du bruge noget, ved disse Forelæsninger, af min korte Literaturhistorie¹⁶?

Jeg har nu travlt med at samle mine kritiske Smaaskrifter, som vel kunne udkomme i 38–39¹⁷. Det bliver 6 smaa Bind, under Titel: »Samlede Bidrag til Dansk Literaturs og Tænkemaades Historie. Med et Tillæg om nogle danske Kunstsager«.

Nu er da Baggesens »Faust«¹⁸ udkommen; det meste er kjedeligt, meget er lumpent, lidt er vittigt. Især spotter han over *Tieck*, under Navnet Keit. Etsteds kysser Tieck Jacob Böhme paa Munden, og dernæst i Rumpen, og udraaber ved denne Leilighed »o, grosses Mysterium!« Denne Bogs Udgivelse vil gjøre Baggesen lige saa foragtet i Tydskland, som hans Angreb paa Ø: gjorde ham i Norden. – Her er ellers blandt *ynge* Digtere endeel Tilhængere af Baggesen 3: Folk, som troe, at glatte Vers og smaa Løjer ere Hovedsagen i Poesien.

For Tiden er *Politiken* her Dagens Æmne. Begge Stænderforsamlinger have udmærket sig, hver paa sin Maade. Jeg har skrevet adskiligt Politisk¹⁹ – anonymt*) – hvorom mine Venner paastaae, at det ikke blot har gjort stor Opsigt, men ogsaa stor Virkning. Gid det var saa. – Som ved andre Leiligheder, saa ere visse prækende Ordførere høit anseete.

NB. Du maa undskylde Skriften thi jeg har i denne Tid en slem Gigt i det højre Haandled.

Ogsaa i denne Sommer har jeg forgjæves ventet Dig! Kommer Du da aldrig? Her er godt at være i nogle Uger: kløgtige Folk at tale med, en smuk Egn, en kjærlig Ven med hans Familie; god Viin kan Du faae – hvad venter Du saa mere?

Jeg skriver i denne Tid hver 14de Dag en Avisartikel mod *Real-skoler*, hvorom her skrives og skraales uden Ende.

Nu kan jeg næsten ikke holde mere paa Pennen.

Det var dog ubilligt hvad Schelling skrev mod Hegel²⁰.

Vale

Din

P. Hjort.

Kommer Du, saa tag endelig Din Kone med!

*) Du skal dog ikke omtale dette!

6.

Sorø 5/5 38.

Kjære Atterbom.

Til August skal Du faae et ordentlig langt Brev fra mig. Jeg har i 6-7 Aar arbeidet paa en – Folkebog, en Læsebog for Almueskolerne, som skulde give nogen Modvægt mod alle vore luftige politiske *Posteier* og *Bakkelser*, hvormed vore unge Natural-Pædagoger forvirre den menige Mand. – Nu til Efteraaret bliver den færdig. – Jeg giver til Nytaar en Samling af 140-50 *Psalmer* ud, hvis Forløber her kommer²¹. En Psalmebog er et stort Opdragelsesmiddel, og vor nugjeldende er *slet*. – Saa skal mine »danske Skrifter« samles i 6 smaa Bind. De ville mere Dig!

Din trofaste

P. Hjort.

Tak – ter! – for den *smukke* Digtsamling²²; lad mig snart faae mere!

7.

Sorø d. 23. Maj 1839.

Kjære Ven!

Jeg har længe ventet at høre fra Dig i et *Brev*, thi i Bøger har Du talt til mig! Desværre har jeg ikke læst disse to sidste Digtsamlinger; min Broder²³ i Laaland, som var i Norge, er der bleven gift med et svensk Fruentimmer; hende har jeg laant begge Bøgerne for at vise Svigerinden en Venlighed; men hun er bleven saa indtaget af Dine Poesier, at hun endnu ikke har sendt dem tilbage! Til Sommer faaer jeg dem dog, da jeg nu har forlangt dem.

Fra Kjøbenhavn sendte jeg Dig, først i Januar, min danske Læsebog. Det lader til, at jeg har truffet det Rette, thi Bogen har en ganske *overordentlig* Afsætning, og vil snart udkomme i 2det Oplag. Det er en medborgerlig Bog. Anledningen til denne Bog er dette at: 1) dels førte mit Levebrød som Skolelærer mig til at tænke endeel paa Almuens Underviisning, og den Pligt, som den nulevende Slægt har mod den opvoxende, 2) dels maatte den Ligeegyldighed, man har skjænket mine to første Arbeider i den *theoretiske* Philosophie²⁴, bringe mig til at forsøge, om ikke en Anvendelse af denne Philosophie paa Livets Gjenstande, skulde kunne finde mere Bifald – men uden saadant Bifald kan man ikke virke for sine Medmennesker. Jeg har udgivet

en *Tydsck* Læsebog, hvoraf der i næste Aar udkommer 2det Oplag; af min tydske Grammatik er 3die Oplag allerede udkommet for 2 Aar siden. Altsaa gik jeg frem paa denne Vej! Jeg vedblev tillige at skrive i de offentlige Blade om Dansk Literatur og Dagens Æmner. Disse Artikler gjorde endeel Virkning, men jeg havde det Uheld, at Ingemann blev endnu mere vred paa mig end før, og endogsaa skrev en – yderst mislykket – Satire mod mig²⁵, og at Øhlenschlaeger afbrød alt Forhold til mig (Jeg kritiserede nemlig hans maadelige Tidsskrift *Prometheus*²⁶). Men jeg klager ikke! Hine to kritiske Arbejder af mig have stiftet en *varig* Nytte i Literaturen, og det er mere værd end forfængelige Poeters ustadige Venskab. – Jeg samler i denne Tid mine »*Bidrag til Dansk Literatur og Tænkemaade*«, og agter ogsaa at optage begge disse gode Bidrag i Samlingen.

Har Du læst mine – *anonyme* – »Breve fra Provindserne« i Heibergs »Flyvende Post«²⁷? Jeg optraadte imod alle de liberale Skraalhalse; og det hjalp en Tid lang. Nu kunde man næsten fristes til at skrive om, at de skraale for lidt: thi Skraal *maa* der være!

Ingemann har skrevet en Satire – »Renegaten« – paa Liberalismen! Det er tunge Vers, uklare Tanker, kun sparsom Vittighed, men forresten god Intention. Han søger ikke Fjenden i sit eget Land, men henlægger, af Forsigtighed, Scenen til Tyrkiet, hvorved Interessen taber meget. Der er intet Nyt eller Slaaende i Bogen; det hele er en subjektiv Udgydelse, en Underskrift af et bekjendt Votum.

Den danske Poesie boer for Tiden nogle Huse fra mig hos Hauch. Har Du læst hans Vilhelm Zabern, hans Guldsmager? Nu udkommer i Sommer en Roman, hvis Scene er den sidste polske Revolution²⁸. Det er et Mesterværk i Composition og Karakterskildring. Baade Ø: og I: have tabt Sandsen for *Eenheden* i Digtet. I Ø.'s »Knud den store« er kun en af Luften forvittret Klippe at see; man seer Mesterskabet i *Udførelsen*, men Svagheden i *Opfindelsen*, i *Tænkningen*. Det er et opus operatum. En Digter, som er Kunstner, kan *lære* meget af at studere den uhyre Færdighed, hvormed det er frembragt, men en Læser kan kun nyde liden Glæde af det.

Ingemann vil nu udgive sine samlede *dramatiske* Digte²⁹. Det er en stor Uklogskab; det meste er slet og yderst kjedsommeligt.

Jeg vilde gjerne høre Din Mening om min lille Psalme-Samling! Jeg er nu næsten færdig med den store Samling, som denne var en Prøve af. Det er utroeligt, hvilke deilige Digte der findes i ældre

Dansk for 100–200 (–300) Aar siden. Du vil forbauses over denne Samling, naar den udkommer! Intet Land kan opvise skjønnere, faa Lande saa skønne. Det er næsten en heel Psalmebog, jeg udgiver.

Her er bleven fortalt om en literair Strid imellem Geijer og Dig³⁰! Hvad Fanden er det!!? Man er i Sorø skammelig uvidende om svenske Sager! Jeg har to Gange foreslaaet at holde til Bibliotheket den ny »svenske Literaturtidende« og »Fortsættelsen af Svea«³¹, men endnu er det ikke skeet.

Mon vi aldrig mere skulle sees? Du min tro, Hjertets Ven! Jeg ligger for Anker! Jeg har 7 Børn, den mindste hedder Sigurd³² – og er en Løve paa 10 Maaneder! – Hvor utallige Ting havde vi ikke at tale om!

Vale et fave

Peder Hjort.

8.

Sorø d. 26. Maj 1839.

Min bedste Atterbom!

Vi have da tænkt paa hinanden næsten samme Dag! Og jeg tænker tidt paa Dig! I Torsdags sendte jeg mit Brev bort, og i Morges modtog jeg Dit!

Ja, gid jeg kunde komme³³! Men det er *aldeles* umueligt. – Ingemann kunde derimod gjerne komme; thi hans Forretninger ere ubetydelige og hans Huus kan skjøtte sig selv – men jeg har 7 Børn at passe, desuden flere unge Mennesker til Opdragelse og Undervisning i Huset, og faaer maaskee 1–2 til endnu. Den eneste Tid, jeg kan reise, er August Maaned, men iaar ikke engang.

Hvor gjerne kom jeg! Det hører til et af mine jevnlige Ønsker, at reise til Christiania, *Upsala*, Stockholm og Lund en Sommer –, – og med Guds Hjælp skeer det ogsaa om et par Aar. Husk paa: jeg er ikke Universitets-Lærer; men ½ Skolelærer, ½ academisk Lærer³⁴ ∴ hverken Fisk eller Fugl, og kan saaledes hverken svømme eller flyve til Dig; men maa krybe paa Landjorden engang.

Den Fest gad jeg seet! Men det er *aldeles* umueligt!

Men hvordan? har Du ikke d: 19. Maj faaet min Læsebog? Den var hos Gleerup³⁵ i Lund inden Januar-maaneds Udgang! det er utaaleligt! Jeg skal strax skrive til ham. Kan Du ikke kræve den igjennem en Boghandler. I Petersens³⁶ »Tidsskrift for Literatur og Kritik« har jeg leveret Fortalen til Bogen i Form af en Anmeldelse; man siger, at

denne Anmeldelse skal være interessant. I samme Tidsskrift for *Maj* kommer en lille Afhandling af mig om *Machiavelli*³⁷.

Jeg beder Dig at sende mig Et og Andet som maatte blive trykt i Anledning af den store Promotion.

Hellere end gjerne blev jeg ved Philosophien! – Det er min *Lyst*, og hvad jeg har skrevet om Literatur og Æsthetik er kun denne min Philosophies Anvendelse paa Kunsten. Men Gud har gjort mig til en Skolemester! Hans Villie maa jeg ære, og dette Kald maa jeg følge. Skulde Hjertet følge Philosophien, men Sindet Grammatikken, saa adsplittedes min hele Stræben; jeg blev ulykkelig og uduelig. Derfor har jeg maattet beslutte mig til at blive Skribent i Skolefaget, – thi uden at skrive kunde jeg ikke leve. – Dog har jeg taget det lidt i det Store! Thi jeg har paa en Maade betragtet samtlige mine Landsmænd som mine Disciple, og jeg skriver meer end een Afhandling for Voxne Skolarer. Jeg stamper ikke mod Brodden; jeg lyder Forsynets Bud. – Undertiden ønskede jeg rigtignok – naar jeg stjæler mig til at læse et philosophisk Skrift – f. Ex. Hegels Forelæsninger – at være en Munk eller en Eremit; og maaskee burde den Lærde ofte *ende* sit Liv saaledes? Hvad er lykkeligere, tænker jeg, end denne stille dybe Contemplation! Men saa tænker jeg atter, at al *Tanke* dog tænkes, for at føde en *Handling* af sig; saa kommer Driften til Virksomhed igjen, og Lysten til at meddeele disse Tanker til andre – og saa er jeg paa Cathedret og ved Skrivepulten igjen. Det hjælper ikke! Man maa gaae den Vej, man føres. Jeg indseer ikke rettere. – Sig mig nu endelig Din Mening, naar du faaer Læsebogen. Er den Bog ikke *meget* god, saa bliver jeg melancholsk, thi saa er jeg vildfarende i hvad jeg har holdt for at være det Visseste. Jeg har nu skrevet den! Hellere skrev jeg en Ontologie eller en Psychologie – (efter *mit* Hoved! thi jeg lider ikke for min Død alle disse udtværede Psychologier, hvoraf det halve er Linguistik og Synonymik, men ikke *Sjæle-Livets* Beskrivelse) – men det skulde nu ikke være saa. – Det gaaer nok med min Philosophie som med *Tieck's* national-tydske Tragedier! For lutter *potentia* kommer den aldrig til *actus*.

Lev vel, min tro Ven!

Din P: Hjort.

En Hilsen til hvo som ynder mig.

9.

Sorø d. 13 Apr. 1842

Kjæreste Ven!

Dit venlige Brev af 3de d. modtog jeg igaar, og iler med at sige Dig, at jeg *ikke* har modtaget den tilsendte Tale³⁸, som Cand. Rungren skulde have bragt mig. —

Om en Maaned Tid skal Du faae et længere Brev. Mine Psalmer have fundet Bifald, og 3die Oplag skal nu trykkes. — Skulde Du ikke have Lyst til at opgive mig 8–10 (18–20) af de i Sverrig *meest afholdte* Psalmer, for at kunne sammenligne Smagen og Aandsretningen der og hos os; eller: om 1) Folket har sin Smag, og 2) de Dannede deres Smag, ogsaa i Religionen, hos Eder, ligesom hos os.

Om en Maaned sender jeg Dig 4de Udgave af min tyske Grammatik og 3die af min Danske Læsebog; Du seer, at jeg er bleven en reen Skolemester! Forresten er dette forbi om 1–2 Aar, da jeg saa vil udgive en Samling af mine *æsthetiske, philosophiske* og *politiske* Afhandlinger, som i en Række af Aar have været indrykkede i forskjellige Tidsskrifter.

Den politiske Blæst sagtnes ogsaa hos os; men en stor kirkelig Bataille³⁹ forestaaer! —

Om det og meget andet i mit længere Brev!

Din kjærlige

P. Hjort.

P. S.

Man har i Kbhavn. temmelig mange Afskrifter af Schellings Forelæsninger, afskrevne af Danske, hvoraf circa 20 studere i Berlin, og nogle *alene* ere reiste for at høre ham; men da hos os for Øjeblikket en Slags Hegelianisme⁴⁰ er aldeles fremherskende, saa seer man temmelig fornærmet ned paa disse Forelæsninger. Især misbilliges hans Modsætning af negativ og positiv Philosophie.

De komme vel snart i Trykken til *os alle!* Bliver Schelling i Berlin, saa maa jeg derover. — Nu er alt *meget* nærmere, end i vore Dage!

10.

Sorø 9 Maj 1842.

Min Collega og gamle Ven Lütken, som altid med Glæde og Opmærksomhed læser Dine Skrifter, som Du er saa god at sende mig, beder Dig at modtage denne lille Bog⁴¹ fra ham.

Den politiske Tilstand her ligner *forsaavidt* Eders, at 1) de Liberale klage over, at Interessen tager af, og 2) at en vis Tillid til Regjeringen begynder at vaagne igjen.

Men her ere *to* store *forskjellige* Klasser af Liberale, nemlig:

a) *De Ideale, højt skraalende, demokratiske, de Grændseløse*, f. Ex. Journalisterne Lehmann, Gjørdvad, Monrad, Ploug og flere anonyme Hegelianere, den Deputerede Hvidt, H. P. Hansen⁴² &

og b) *de Roligere, Fastere*, egentlig *Villende*, f. Ex. de Deputerede Schouw (vores), Clausen (Theologen), Tutein, Godsejer, o. m. flere. Disse *ville* have en Constitution, og faae den ogsaa.

Jeg og mange andre ere ellers enige med disse i Hovedsagen, men *vi* mene, at det 1ste Endemaal skal naaes om en Menneskealder eller to; *de* derimod ville om 1–2 Aar have det naaet, uagtet Folket ikke er forberedt paa en saadan Omvæltning.

Jeg vil: Evolution. Hine ville: Revolution under Navn af »fredelig Forandring«.

Din troe Ven

P. Hjort.

Om to Maaneder mere, naar jeg sender Dig Bøger.

11.

Sorø d. 17 Septbr. 1842

Min elskede Ven!

Jeg har kun læst Din ypperlige Tale over Ling⁴³ 1 Gang; men har allerede mærket, at den er et Mesterstykke. Jeg vilde have opsat at skrive, indtil jeg 2den Gang havde faaet den læst; men det varer nok for længe. Altsaa Tak for det herlige Værk. Men hvor have Tilhørerne kunnet faae Kræfter fra til at høre den uno tenore? Den er lang! Jeg vilde ønske, at Leopold⁴⁴ og nogle andre Cancellieraader havde været tilstede og hørt, hvilket Barbarie der nu forestaaer – at man i Svenska Acad. kan vove at tale om: *Rødkridt*, om *at tørre Skjorter* & &⁴⁵. Det er dog et Fremskridt!

NB. Ling *kan ikke* have været paa Blokskibene i 1801 som bevæbnet Student⁴⁶; thi de vare placerede andensteds i Land; men han har været »presset« til Matros som obscur Fremmed, og disse kaldtes *15rd-Karle* af deres Løn.

Fægtemesteren Montrichards⁴⁷ Navn har jeg ikke sjælden hørt i min

Ungdom; ja jeg drømmer om Navnet Ling, som en Bekjendt af min Moders ældste Broder, en juridisk Student og *stor* Fægter.

Hvilket herligt Tilfælde, at just *Du* blev Lings Eftermand!

Jeg har endnu ikke megen Tid til at studere for *ny* Udgiven af mine Skrifter. Det er behageligt nok; men man kan have formeget af det Gode! I Vinter kommer 3die Udgave af min Psalmebog.

Du har vel faaet den 4de Udgave af min tyske Grammatik som jeg sendte.

Jeg arbejder ogsaa paa 6 Bind samlede Skrifter eller: Samlede Bidrag til Dansk Literaturs og Tænkemaades Kritik, nemlig 3 Bind *Æsthetik*, 1 Bind *Kunst*, 1 Bind *Politik*, 1 Bind *Moral*. Et 7de Tillægsbind bliver om det danske *Skolevæsen*.

De »Liberale« her *müssen den Kürzeren ziehen*, som vel er! Regjeringen vil *intet* hellere end indføre *afgjorte* Forbedringer, men vor Tids Liberalisme kan kun leve af oplagt Dumhed og ond Villie; har nu en Regjering god og klog Villie, saa dør Liberalismen af Sult.

En Hilsen til Fru Atterbom!

Din troe

P. Hjort.

12.

Sorø d. 27/1 44

Min kjære gamle Ven!

Da den Bog⁴⁸, som jeg herved sender Dig, er meget tør, saa har jeg valgt et fugtigt Billede⁴⁹ til Indledning, for at bøde derpaa.

Man siger om saadanne Foræringer paa Dansk:

Slid den med Helsen!

og jeg ønsker Dig at komme igjennem Bogen uden alt Tab paa Legeme og Sjæl! Jeg vedlægger 1 Expl. til hver af Dine to Reisefæller⁵⁰, da Du for 20 Aar siden besøgte mig. Hvo skulde have troet at jeg i de tyve Aar ikke skulde have seet Dig! Og dog er Grunden ikke den, som Fru Schlegel⁵¹, i en anden Anledning nævnede for mig:

»Das Trachten hat das Dichten *vernichtet*«,

(NB. af *den Grund* havde hun ikke fortsat Romanen Florentin); Thi hos mig hat das Dichten sich nach dem Trachten *gerichtet*. — Man vilde ikke have en saadan Philosoph her tillands, og jeg, som helst vilde gavne mit Fædreland ved [at] oplyse og belære Medborgere, gav efter, og blev, istedenfor en Philosoph, en Skolelærer, og en Folke-

lærer; jeg blev det i det Haab, at min Philosophie og min Kritik skulde gjøre mig til noget Mere, end en sædvanlig populair Skribent.

Danmark er for Øjeblikket en »Herkules am Scheidewege«; de halve ville mod Nord, de halve mod Syd. Egentlig trænge vi til en Gefion, som udskjar – (ligesom Sjælland blev udskaaren af Venern) – det Bedste af Holsten og plumpede det ned i Sundet, saa bleve de nok Danske, ligesom Skaaningerne bleve til Svenske. Dette er det *eeneste* Raad, jeg veed, og saa længe det ikke kan følges, gjorde man bedst i at tænke paa at fremkalde et *Stats-Forbund* imellem de 3 Riger, saaledes som jeg offentlig foreslog det i 1835⁵². Vores Tilnærmelse til Rusland er vist uklog og unaturlig, uden al Sympathie i Folket. Jeg, for min Deel, antager, at vores Konge, endnu som Prinds, paa sine Reiser har sluttet mundtlig Traktat med Nicolaus og Fr. Wilh. 4 om at opretholde Adelskab og Monarchisme, imod de *franske*, vistnok forvildede Ideer. – Kongen her respekteres af alle Fornuftige for sine Indsigter og Hensigter, men beklages for sin Mangel paa Mod og Tillid til Folkets Medhjelp. – Hans politiske Forbillede er udentvivl den fine Louis Phil.; men han mangler hans 1) Kraft og 2) hans Midler. De Liberale ere blevene stille og moderate. Her skeer ikke Ondt el. Dumt *nok* til at holde Liv i en *saadan* Opposition som den lehmannske.

Vale et fave.

P. Hjort.

13.

Sorø d 23 April 1845.

Min kjæreste Ven!

Det er længe siden Du hørte fra mig. Idag, paa Shakespeares Fødselsdag, har jeg taget mig en Ferie, og vil nu underholde mig med Dig. Veiret er smukt og vi have til Frokost drukket Kaffe ude i Haven, da det er ganske mildt; dog er der kun nogle enkelte Blade paa Frugttræer og Buske; forresten er alting endnu temmelig graat.

Kom Du til Sommer med Studenterne⁵³, saa skulde vi politisere og æsthetisere og philosophere. Det er ellers en haard Ironie, at nu just, da *Livets* og *Fædrelandets* og det danske *Skolevæsens* haarde Fordringer og slemme Nød have længe brugt min hele Kraft og Flid, saa at jeg i flere Aar har maattet lægge Philosophien paa Hylden, kommer Steffens's Bog⁵⁴ og kalder mig – en Philosoph! Ja, en praktisk

Philosoph har Pligten gjort mig til, og i 15 Aar har jeg vedblevet ved mange anonyme Artikler i Blade at bidrage til *den offentlige Stemnings Rettelse og Revselse*; mine personlige Forhold forbyde mig tidt at nævne mit Navn.

Vort Akademies Stilling, siden det skiltes fra Skolen⁵⁵, er meget beklagelig. Ingemann og et Par andre patriotiske Sværmere have villet have en chimærisk »National«-Anstalt i Gang, uden Princip og Sammenhæng, ja *uden* indre Livs-Mulighed. Ogsaa var Regjeringen klog nok til at forkaste det hele Forslag; men nu lader den alt staae in statu quo. Jeg har paavist 2 forskjellige Veje; begge kunde føre til et godt Maal; men den første Betingelse: at *begynde* paa at *gaae* Vejen, det har man ikke Mod og Resolution til. Dertil kommer, at Universitetsdirectionen, som bestyrer Danmarks lærde Væsen, helst vil ophæve Akademiet, for at faae Fingre i Pengene og sprede dem for alle Vinde. Dette Collegium mangler *Kraft* og *Indsigt*, men hvad kan et svagt og ukyndigt Ministerium udrette?

Vor Literatur er saa stillestaaende, at ikke engang 1 videnskabeligt Tidsskrift kan holde sig; der er for lidet at skrive *om*, og Ingen til at skrive *noget*. Poesien er nyttigt Porcellainsmaleriet! –

En Periode er netop sluttet, uden at en ny, befrugtet af nye Ideer, viser sig i det Fjerne. Men *Moral, Folkeopdragelse, Politik, Retsphilosophie* – sind an der Tagesordning; og saalænge de to Hertugdømmer ikke ere bragte til Lydighed, ville disse Fag erobre alle Talenter. Jeg feiler derfor ikke i at respectere Nationens *Villie* og at deltage med 1) Skrifter og 2) Dag-Skriverier i denne Menneskets Interesse. Nu skal Frugten plukkes, efterat Foraarets (Poesiens) Blomst er visnet.

Hvad der i Danmark staaer saa meget tilbage, det er egentlig *Videnskab*. Der er altfor megen Hastværk i den yngre Slægt til at grundige Studier kunne blive almindelige; Philosophien opsluges af Politik, Theologien af Kirkens Væv, Philologien af Skole-Theoriens Forvirringer – og saaledes forstyrrer Livets Voldsomhed al stille Spiren. Alle klage, alle ere utilfredse med Kongen – han er den *mest* miskjendte Mand i hele Landet* – Mynster, Ørsted & kunne ikke længere nævnes uden Skuldertræk; allerede ere de forhaanede, deres hele Virksomhed slap-pes. Det er en forfærdelig Tilstand – og Thronfølgeren⁵⁶ seiler paa

* Hans Feil er egentlig kun: *utidig Forsigtighed og Mangel paa Mod*. Men Forstand og god Villie har han.

Vandet og gaaer paa Landet. Man hører *aldrig* noget Haabefuldt fort[alt] om ham.

Du har oftere fortalt mig om Dine nye Skrifter, og endogsaa sagt, at Expl. vare sendte mig, f. Ex. af en Bog om *Goethe*⁵⁷, om »svenske Seere«⁵⁸ &. Men de ere standsede underveis, og jeg seer dem aldrig.

Jeg sender her en Fortegnelse paa dem af Dine Skrifter, *som jeg ejer*, saa kan bedst sees deraf, hvad jeg ikke ejer. Jeg besidder:

Lycksalighetens Ö I-II
Dikter I-II
Minnes-Ord öfwer Kernell
Inträdes-Tal
 (Oscars-Dagen)?
Tal – Carl Ludvik Eugen
Målaren Hörberg
Skrifter I.

Hvad Du har skrevet foruden dette ejer jeg ikke og har jeg desværre ikke læst, og ikke faaet, forsaavidt Du har sendt mig det.

Hermed en »Disputats«, hvis Forfatter om kort Tid skal disputere over Theses. Saa maatte da Steffens bort⁵⁹! – Nu ere Schelling, Tieck og A. W. Schlegel tilbage af den stolte [*Hul i Papiret*] Skole.

Din trofaste uforanderlige

Peder Hjort.

14.

Sorø 28/10 46

S. T. Hr. Prof. Dr. Atterbom. R.

Min elskede Broder!

Jeg har været, hvor Du mindst ventede at tænke mig: Jeg har gjort en Høstreise i Tydskland⁶⁰. Jeg skal hilse venligst fra Schelling, Cornelius⁶¹, den alderstegne Hofraadinde Herz⁶² o. fl. Sydligst var jeg i Heidelberg; Vejret var dejligt, Egnene skjønnne, – forskjønnede – Vindruerne mere velsmagende end i Mands Minde, Folkene venlige, gjæstfrie; – og på Jernbaner for man afsted fra By til By i et Par Timer. Mit Mål var den lærde Forsamling i Frankfurt. Jeg hørte og lærte noget heelt Andet, end jeg var reist for; men alligevel var også dette meget interessant. & &.

Sorø 28. Dec. 1846.

Jeg skal tillade mig *på Tryk*, i et Sendebrev⁶³, offentlig at fortsætte denne begyndte Skrivelse. Vale et fave! Glædelig Jul og lyksaligt Nyår.

Din trofaste Ven

P: Hjort.

Dette er en hård Tid for os Danske! Men vore Historikere, Juri-ster, Prædikanter [?] ere ikke hårde. De *tie*, med Dorskhedens, Stolt-hedens, Frygtens, Forsagthedens Blødhed.

15.

Sorø 14/12 47.

Kjæreste Atterbom!

Atter sender jeg en kritisk-polemisk Piece om de *Danske Kjæmpe-viser*⁶⁴; simpel Sands for det Nærmeste har forladt de fleste Mennesker; den ældre åndelige Generation er for gammel til at handle; de *kraft-fulde* Mænd have fuldt op at gjøre med Politik &. I *Molbech*⁶⁵ er der endnu Ånd, men ingen Sikkerhed, ingen Skarphed. Tænk blot! – Her eksisterer ikke et eneste Tidsskrift for Literatur! – Ungdommen, som det skulde udgå fra, er *uden* Begeistring, og kjender kun *Sværmerie* for Ønsker, f. Ex. Skandinavismen! – Den ENESTE danske Bog, der er skreven imod »Statens Arvefjender, Schleswigholsteinerne«, er Navne's Breve⁶⁶, og den læses kun lidet: – de Danske ere deres Opløsning nær, om de ikke ruppe sig! Kunde Landet *deles* så nemt, som Polen, så blev det delt – Misundelsen ene skal frelse os; Tivoli og Casino⁶⁷ gjøre det i al Fald ikke. –

God *Novel*-Poesi, gode *Prædikener*, gode *Folkeskrifter* udkomme, men det Hele – stagnerer af Mangel på Alvor, på Handlekraft, på Frygt for Herrens Riis, og især på *ledende* Regjeringsmænd. – Kon-gen har en sjelden Ånd, Kundskab og sej Udholdenhed i det ganske Enkelte, ja store Regjerings-Gaver, men intet Regjerings-*Mod*.

Glædelig Jul.

Din tro

P. Hjort.

Snart meere!!

Blandt mine Tilhørere er nu en Student-Søn: Frederik⁶⁸.

16.

Kbhavn. d. 17 Marts 1848

Kjære gamle Ven!

Jeg er kommen herind til Universitetets Sørgefest for Christian VIII, hvortil Rector magn. har indbudt os ældre Soranere. I Søndags havde vi selv vor egen Sørgefest. Begge vare skjønne; men Ingemanns Tale⁶⁹, som flere Gange halv standsede ved hans slet undertrykte Gråd, var langt anderledes gribende end den *kolde* og *afmålt* fremtvungne Tale af den theol. Prof. Engelstoft⁷⁰. Mest af alt *strålede* ved Universitetsfesten, over alle Hof- og militaire Uniformer, Øhlenschlaegers store, smukke Gestalt, *kulsort*, med St. Olafsordenens *røde* Bånd over Brystet. Den danske Sorg over Chr. 8 er *velmeent*. Og alligevel må vi allerede sige, at han døde i et for hans Land lykkeligt Øjeblik. Thi skulde han eller hans Søn, først efter den franske Revolution have givet de bekendte Løfter, så vare de komne som Concessioner, af tvungne af Øjeblikkets Begivenheder. Nu må i Danmark Enhver skamme sig, som forsmåer Gaven.

Er det sandt, at *Frankrigs* Gjeld i de sidste 9 År er stegen med 900 Mill., og *Civillistens* Gjeld til samme Tid er 90 Mill. – så er Ludvig Phillips Fald naturligt. Men kan en Fristat bestå, hvis Oprindelse er Bøssepibers Magt over et forvirret Parlament? – Jeg formoder, at disse Optøjer ville hjælpe til Fred i Danmark, thi det holstenske Ridderskab må blive bange for Communismen, ligesom det Mailandske⁷¹ er bleven det.

Det er hårdt for mig, som holder så meget af mange Tydskere, at måtte være så vred på Mange af Tydskerne; det er et endnu ikke for mig begribeligt Phænomen, at de dygtigste Videnskabsmænd, de grundigste Lærde, de klogeste Embedsmænd kunne være bedåret af dette Medhold med Kongen af Danmarks oprørske Undersåtter. – Engang til Sommer skal jeg se at sende Dig nogle gode politiske Piecer; man begynder her at begribe Statslivet.

Den ny Konge er *uden* al Finhed. Sin Fader fulgte han til Jorden med en stor Dragonhjelms på, som ikke et Øjeblik kom af hans Hoved.

Øhlenschlaegers Cantate til Begravelsen i Roeskilde var meget uheldig; Heibergs til Sørgefesten derimod meget heldig. – Næsteften Goethe finder jeg, at Heiberg er den største Lejligheds-Digter; altid finder han i Tingene Spirer til en overraskende og smagfuld Fremstilling.

Skrev jeg dette Brev hjemme i Sorø, så skulde det blive ordentligere og længere; men her i Byen er megen Forstyrrelse. Jeg siger: Deus providebit.

Din tro Ven

P. Hjort.

S: T: Hr. Prof. Ridder Atterbom.

17.

Sorø 11/7 48

Kjære tro Ven!

Hav inderlig Tak for Dit interessante og venlige Brev af 26 Juni sidstleden! – Jeg er også *ganske* indtagen for Skandinavismen, når den blot ikke skal gå på 1 Stat. Jeg har allerede i 1836 skrevet om den Sag⁷², og skal om 14 Dage sende Dig en lille morsom politisk Piece⁷³, hvori jeg atter afhandler Sagen.

Idag skriver jeg for at sige, at jeg har allerede for flere Uger siden sendt Dig 3die Hefte af »Navnes Breve«, og for at bede Dig *meget* at bidrage til deres Udbredelse i Sverrig. Jeg kan forsikre, at jeg har gjort de allersolideste Forstudier til disse Breve, og meget er oplevet af mig selv, skjønt det her har fået en novelleagtig Indklædning. Jeg har skrevet flere sådanne Politica i Novel-Tonen, og begyndte dermed på samme Tid som Heiberg begyndte sine Noveller⁷⁴, ja, i et Tidskrift⁷⁵, som *han* udgav.

Det er evig Skade, at Oscar ikke vil slå til! Men jeg ærer hans Grunde og hans *Total-Hensyn. Men: En Hær under disse tre Faner*⁷⁶ jævnsides, som i 3 Uger jog Tydskerne på Døren havde været et guddommeligt Syn. Det er den Engelske Egoisme, som er Skyld i alt.

Jeg talte her i Sorø med Captain *Berg*⁷⁷ af Götha-Artilleri, som er i Slægt med Dig.

En anden Gang mere! Nu blot dette:

- 1) Jeg har *ikke* fået noget Brev fra Dig om *Hauch*⁷⁸.
- 2) Vi have her kun 1–3die Del af »*Siare*« &.

Din tro Ven

P. Hjort.

P. S.: Dersom det er sandt, at *Guizot* og *Metternich* nu skrive Avis-artikler, så er det høist lærerigt for andre Ministre!

Sorø d. 30. Decbr. 1848

Min elskede Ven!

Min tro Daniel!

Jeg sender Dig her mit *Aften-Suk* ved Årets Ende.

Hver Dag venter jeg min Afsked⁷⁰; thi gammel Vrede og ny Mode hos Akademiets Fjender skal nu sejre i et par Decennier – thi ganske udslettet af Danmarks Liv bliver den soranske Højskole vist aldrig, trods Ingemanns Uklogskab, trods Hauchs Egoisme, trods Bureaukraters (Conferensråd Hansen's⁸⁰) Egensind, trods »Verdensmenneskers« trivielle Intriger.

Var der nogen *sand* Skandinavisme til, så søgte jeg svensk Tjeneste, for at komme bort fra dette af Demokratisme befængte Land, ligesom i gamle Dage – af *modsat* Grund – Nordmænd tyede til Island. Men nu bliver jeg her i Landet, for at fortsætte min – unyttige – Opposition, a) i Tillid til at Enhver skal følge sit Kald, b) og at jeg allerede oftere har erfaret, at min temmelig enestående Mening om 5–10 År blev hyldet af Mange. –

Helst ønskede jeg at drage til Kjøbenhavn, og *udelukkende* leve for at skrive om Literatur og Politik og Menneske-Vel. –

Det er en Ulykke, at *Professorer*, som pryde og *opretholde* Universitetet, skulle overtage Ministerposter⁸¹. Men det er Fred: 6. og Christ: 8. Skyld, som Intet have gjort, trods alle Råb, for *Stats-Dannelse* og – trods deres egen Lyst – for Arternes *Forædling*. Arternes Forædling! Det er Knuden i dette Øjeblik – hvor Regjeringen forelægger en Grundlov om et »Kongedømme på et demokratisk Grundlav«, altså: et Hus bygget på Ryggen af Ræve, Rotter og Marsvin!

Hvad siger Du til 5½ [Millioner] Stemmer for L. Napoleon⁸²? Er det »den almene Stemmerets« Triumf, eller Menneskeslægten i sin Usselheds Nøgenhed, eller Beviset for Preussens Ubeføjelse til at føre Frankrigs Skjæbne?

Jeg tror, at det er Demokratiets Prostitution! –

I mit Hus har jeg levet en glad og lykkelig Jul, og jeg beder ydmygeligen Gud om et lykkeligt Nyår for os, Danmark og det, i Vånde stedte, Evropa. –

NB. Af Siare – en ypperlig Bog! – har Ingemann og jeg kun fået 3 Bind.

NB. NB. Meld mig engang Din »Dom« om S. 53–58 i mit Skrift: Oprøret i Holsten⁸³.

Gud befalet.

Din tro Ven

S. T. Hr. Prof. Dr. Atterbom. R.

P. Hjort.

19.

Sorø d. 20/5 49

Min kjære gamle Ven og Broder!

Uendeligt har jeg at sige og ved ingen Begyndelse. Min elskede Hustru⁸⁴ er pludseligen død efter ti Dages Sygeleje. Hun udåndede Morgenens d. 5te Maj. Sygdommen var en heftig Brystbetændelse. Alle mine Planer ere standsede. Nu gjælder det Ro og Kraft at leve for mine Børns Beskyttelse. Jeg kunde have det værre; thi min ældste Datter⁸⁵ kan nok styre Huset og sørge for sine Sødskendes daglige Behov. Men *Savnet!* Hvorledes bærer jeg det?

Jeg vil ikke plage Dig; Gudskelov, at vi dog opnåede at holde Sølvbryllup i 1847, omgivne af alle vore Børn, og mange Slægtninge og Venner.

Upåtvivleligt har den *skammelige* Behandling af Sorø-Akademi & svækket min Elskedes Modstandskraft, da hun besad en så levende Retfærdighedsfølelse.

Men hvad er *min* Ulykke imod Fædrelandets, imod Tydsklands, imod *Menneskeslægtens*? Jeg sukker og tier ydmygt.

Din nedbøjede men ikke håbløse Ven

P: Hjort.

P. S. En af vore Akademister, som er Løjtnant, har aftegnet 1 af de 7 Batterier på Als. Også en Kanonjolle fra Sønderborgs Sund.

Velbårne Hr. Prof. Dr. Atterbom. R.

20.

Kbhvn. 1/8 52

Min elskede Broder!

Jeg har modtaget Dit Spørgsmål om min – Existents. Jeg iler med – foreløbig – at melde, at jeg, desværre! lever endnu. Thi hvad kan det næsten hjælpe at leve?

Dersom Du ikke husker fejl, så ere 1–2 Breve, som jeg fra *Kbhavn*

sendte Dig, gåede tilgrunde. Jeg sendte f. Ex. mit Skrift »Oprøret i Holsten«, med et Brev; og jeg har sendt mere.

Nu pålægger jeg Gleeurup i Lund at sørge for, at *dette* dog kommer til Dig.

Jeg lever her i Kbhavn og arbejder, ved forskellige literære Midler, på mine Landsmænds Frelse fra »Verdummung«, hvortil de have en synderlig Tendents. Jeg troer at have udrettet endel Godt; men Folk ville ikke tro det selv. Man vil her fremfor alt have Lov til *Urimelighed*.

På en morsom Måde får jeg 2–3 Gange om Året en ubevidst Attest af Publikum om Duelighed, idet at jeg så tidt nævnes som Forfatter til anonyme Arbejder, *der finde Bifald*, men kun sjældnen alligevel har skrevet dem.

Mine ældre Børn ere ude i Verden; to Døttre, *Anna* og *Louise*, og en Dreng, *Sigurd*, ere hjemme hos mig. – Har forresten store Kampe imellem Filosofien og Umiddelbarheden, imellem Tanken og Blodet; Blodet gjærer frygteligt.

Din

Peder Hjort.

P. S. Jeg skriver snart udførligere. – Lev vel og elsk mig!

21.

Foreløbigen!

Kbhavn 20/11 5[2].

Kjæreste Ven!

Ret megen Tak for Bogen om Rudbeck⁸⁶, og Tusind Tak for Dit opmuntrende Bifald til mine »Krit. Bidr.«.

Min Bopæl kunde jo forandres – mit *Navn* og min *Titel* ere stedse nok på Brevet, da jeg har en stor Korrespondents!

NB. 6, I af Siare har jeg *ikke* fået.

I December mere.

Din tro Ven

En Hilsen til Hr. Westblad⁸⁷.

P: Hjort.

22.

Kbhvn. d. 16 Juli 1854

Kjæreste Ven!

Hver Uge har jeg ventet et Brev fra Dig om, at Touren til Danmark nu foretages iår! Men forgjæves! – Nu er den vel opgivet? Det var da ret sørgeligt, at den Cholera skulde komme ifjor og slå en Bom for det Hele⁸⁸.

Jeg sender *Dig* her et Exemplar af min så fuldkommen vundne Proces mod Fanatikerne Ploug⁹⁹. Enkelte Partier deri finde Folk interessante.

1 Expl. til Universitetsbiblioteket, 2 til Bortgivelse. Ligeledes sender jeg 2 Expl. af mine Nummererede Blade⁹⁹, en liden *frii* Avis, eller en Kjæde af Små-Brochurer, som jeg i et Fjerdingår har udgivet *imod* Demokrater, Danomaner, Skandinavister, Ministerhadere, slette Kritikere, Provinds-Dumrianer og Skribent-Pøge. Jeg håber, at de skal finde *Dit* Bifald. (Fortsættelsen kan bestilles igjennem Boghandlen).

Anglomanien vil stedse leve [?] her af 1) dum Danskhed, og 2) uklog Friheds-Iver. Plougs foragtelige Blad »Fædrelandet« gik så vidt, at det ligefrem udtalte det Håb, at England og Frankrig skulle bryde Londoner-Arvefraktaten, og hjælpe til at *dele* Monarchiet igjen, efter at Danmark havde lovet at *hjelpe* Sverrig med Finlands Erobring. Ja vel, burde Sverrig have Finland – men *hvad* burde så, efter det, Princip ikke skee? Så måtte Elsass tilbage til Tydskland, & & og Schlesien til Østerrig! – Hvilket Begreb om *Ret!* Carl XII tabte Liffland &, G. Adolf IV tabte Finland. Respekterer ikke Evropa, Krigens Ret efter Fredsslutningernes Lydende, så er alt ude!

Rusland fik Finland, Krim &, Sverrig – Skåne, Norge &, Danmark – Slesvig, Holsten &, Preussen – Rhinlandene &.

Det er Historiens Gang; die Geschichte *af* *geschehen*. Det er 1 Spørgsmål, om det skeer retfærdigt; det er et 2det Spørgsmål, om ikke det Sketes Vedblivelse er retfærdig. Se Napoleons Landeomvæltninger. Det knuste omgjordes igjen, da det kom for *hastigt*, uforberedt. Langt bedre var Tydsklands Inddeling i 2-3 Keiserdømmer, et sydligt, nordligt, vestligt – men *det* er Poesi, ikke Politik. Rusland må 1) *knuses*, eller 2) *beholde* Finland.

NB. Jeg vilde særdeles gjerne have *Din* *Døm* om flere af Eders Ministre og *snart*.

Din *tro* Ven
P. Hjort

¹ Trykt i »Udvalg af Breve til Peder Hjort«, II, 322 ff. ² Atterboms eventyrstil »Lycksalighetens ö«, der forelå færdigt 1827. Som det ses af Atterboms svar skrivelser, mangler der åbenbart nogle breve fra Hjort. Til det af Atterbom redigerede upsalensiske tidsskrift »Svea« (61-14 hæfte), forfattede Hjort årene 1827-30 en række breve om den nyere danske Litteratur. Inden tidsskriftet 1831 standsede, nåede han blot at behandle den juridiske, teologiske, medicinske, filo-

logiske, historiske og filosofiske faglitteratur, derimod ikke skønlitteraturen (den senere i brevet omtalte »Poetiske Deel«). Hans kritiske revuer blev gengivet i uddrag i »Kjøbenhavnsposten« 1831 og udkom efter hans død samlet og på dansk i bogen »Udsigt over nyere dansk Literatur« (1872).⁵ Efter Rasks hjemkomst fra den store orientrejse (1816–23) blev professoratet i orientalske sprog 1826 ledigt, men først 1831 udnævntes han til ekstraordinær professor i dette fag. Hans danske etymologikon nægtede Videnskabernes Selskab at udgive. Dette i forening med det uheldige udfald af hans kamp for en ny retskrivning bidrog til at udvikle den sygdom, der 14/11 1832 lagde ham i graven.⁶ I deres fortvivlelse over Charlotte Oehlsenschlägers forlovelse med skuespilleren Phister anbragte forældrene hende 1832 i Hauchs hjem i Sorø, hvor hun voldte sine værtsfolk store kvaler. I længden lykkedes det ikke at hindre hende i at indgå ægteskab med Phister.⁷ Lektoren i filosofi ved Sorø Akademi Chr. Lütken.⁸ Hjort var lige så uforbeholdt kritisk over for Oehl.s svagere arbejder, som han elskede hans ypperste (se »Kritiske Bidrag. Litt. hist. Afd.« I 99 ff. og II 243 ff.).⁹ »Tydsk Læsebog for Danskitalende« (1835).¹⁰ Historikeren Hector Frederik Janson Estrup var 1830 blevet director for Sorø Akademi, men måtte på grund af svagt helbred 1837 tage sin afsked. Han havde gerne set Hjort som sin efterfølger, men således gik det ikke.¹¹ »Den danske Børneven« (1839), udarbejdet dels efter Wilmsens »Deutscher Kinderfreund«, dels bygget på originale bidrag fra kendte danske forfattere.¹² Nationaløkonomen C. Nathan David havde i sit ugeskrift »Fædrelandet« optaget tre anonyme artikler, der gik ind for en fri forfatning. Forfatterne var Orla Lehmann, cand. jur., senere fattigdirektør Hans Carl Sager og overlærer Johs. Hage. Ved to instanser frikendtes den ansvarshavende redaktør, men sagen kostede ham hans embede som professor ved Kbhvn.s Universitet. Hjort kommenterede dommen i sine »Breve fra Provindserne« (»Kjøbenhavns flyvende Post« 1835).¹³ »Trykkefrihedsselskabet« stiftedes 1835, efter at Frederik VI havde afvist en adresse, der bad ham værne om det frie ord.¹⁴ »Den tydske Grammatik for Danskitalende« (1824).¹⁵ Atterbom havde 1835 ombyttet professoratet i filosofi med en lærestol i æstetik ved Upsala Universitet.¹⁶ Hjorts tyske læsebog var forsynet med en kortfattet sprog- og litteraturhistorie.¹⁷ Først i årene 1852–67 udkom det aldrig afsluttede værk »Kritiske Bidrag til nyere dansk Tænkemådes og Dannelses Historie«. ¹⁸ Baggesens dramatiske digt »Der vollendete Faust«, en parodi på den tyske romantik, skrevet i det første tiår af det 19. årh., udkom først efter hans død i »Poetische Werke« III (1836). ¹⁹ Fx. »Breve fra Provindserne« i »Kjøbenhavns flyvende Post« 1835–36. ²⁰ Muligvis i Fortalen til Hubert Beckers Oversættelse af Victor Cousins »Fragments philosophiques« (1834). ²¹ »Psalmer og Bønner« (1838), 2. meget forøgede udgave med titelen »Gamle og nye Psalmer« (1840). ²² »Samlade dikter« II (1838). ²³ Adjunkt i Nakskov Carl Adolph Hjort, g. m. Gustava Catharina Ericsson. ²⁴ De to indlæg i den strid, som F. G. Howitz rejste om viljens frihed: »De Howitziske Philosophemer« og »Skulde der virkelig være Fare for, at Professor Howitz blev en Martyr for Sandheden?« (1825). ²⁵ Efter Hjorts meget kritiske anmeldelse af »Huldregaverne« 1831 skrev Ingemann som »Manuskript for Fjender« en dramatisk epilog »Opstanden i Literaturstaden«, hvor det med hentydning til Hjort bl. a. hedder: »Nu, saa følg/ da Doctor Peers Methode! puust dig op/ Som Philosoph! tag Munden dygtig fuld/ Af nytydsk Konstsnaak med lidt Sandhed i!/ Anvend det siden som Du har Talent til,/ Og siig: hvor jeg ei følger og begeistres,/ Er andre Folks Begeistring Raserie!« (8). ²⁶ Se Hjorts og Oehlsenschlägers brevveksling i anledning af »Prometheus« i »Kr. Bidr. Litt. hist. Afd.« II 243 ff. ²⁷ Se note 19. ²⁸ »Vilhelm Zabern« (1834), anmeldt af Hjort i »Kjøbenhavnsposten«, »Guldmageren« (1836) og »En polsk Familie« (1839). ²⁹ »Samlede dramatiske Digte« I–III udkom først

1843.³⁰ Geijer havde i »Literaturbladet« 1838 anmeldt Atterboms samlede digte, i det store og hele med megen forståelse, men samtidig såret digteren ved at omtale hans forfængelighed og egocentricitet.³¹ »Svenska litteratur-föreningens tidning« (1833–38) og »Skandia« (1833–37), begge redigerede af V. F. Palmblad.³² Senere grosserer i København.³³ I brev af 10/5 1839 havde Atterbom opfordret Hjort til at overvære magisterpromotionen i Upsala 15/6, hvor han skulde være promotor; også Molbech og Ingemann blev inviteret til festen, men ingen af dem kunde komme.³⁴ Sorø-lektorerne underviste dels ved »den akademiske indretning«, dels ved latinskolen.³⁵ Den danske boghandler C. W. K. Gleerup havde 1826 etableret sin endnu bestående forlagsboghandel i Lund.³⁶ Den klassiske filolog F. C. Petersen, redaktør af »Tidsskrift for Literatur og Kritik« (1839–42).³⁷ Hjort anmeldte i tidsskriftet (I 474 ff.) C. Paludan-Müllers bog om Machiavelli.³⁸ Vel Atterboms indtrædelsestale i Svenska akademien 1840, der handlede om Ling.³⁹ Dels striden om en ny salmebog, dels om berettigelsen af tvangsdåb af baptistbørn.⁴⁰ Her tænkes især på J. L. Heibergs og Martensens filosofiske forfatterskab.⁴¹ Formodentlig talen ved Sorø Akademis fest 18/9 1841, »Om vor Tids politiske Partier«. ⁴² Nationalbankdirektør og borgerrepræsentant, vinhandler Hans Peter Hansen.⁴³ Se note 38. ⁴⁴ Den gustavianske digter Carl Gustaf af Leopold, der 1799 fik titel af »kansliråd«. ⁴⁵ I sin tale nævner Atterbom, at Ling undertiden digtede liggende på gulvet og skrivende med pen, blyant eller rødkridt (»Sv. akad.s handl. fr. år 1796« XX 184). Et andet sted (109) omtaler han, at Ling i sin ungdom en tid levede i Hamburg i yderste fattigdom og der var henvist til selv at vaske sit linned og tørre det ved at ligge på det. ⁴⁶ Ling havde i sin ungdom tilbragt nogle år i Kbhvn.; hans deltagelse i slaget på Rheden omtales i Atterboms tale s. 107. ⁴⁷ Atterbom omtaler (s. 110) Montrichard som en fransk emigrant, der sammen med en landsmand oprettede en fægteskole i Kbhvn. ⁴⁸ Formodentlig afh. »Om det engelske Konjugationssystem« (1843). ⁴⁹ Brevpapiret er forsynet med en vignet, forestillende en drikkebroder stående foran et veldækket bord, med et løftet vinglas i hånden. ⁵⁰ Geijer og bibliotekaren Johan Henrik Schröder. ⁵¹ Dorothea Schlegel, som Hjort 1819 traf i Italien; hun udgav 1801 anonymt 1. del af romanen »Florentin«. ⁵² I »Breve fra Provindserne« (»Kjøbenhavns flyvende Post. Interimsblade« 1836 nr. 98). ⁵³ Det 2. nordiske studentermøde i Kbhvn. juni 1845; Atterbom var venligt stemt over for skandinavismen og formand for det skandinaviske selskab i Upsala. ⁵⁴ I »Was ich erlebte« X 428 hedder det: »Ich habe hier [d: i Sorø] theure Freunde, Hauch und Ingemann, als Dichter auch in Deutschland bekannt, und Hjorth, den geschätzten Philosophen, meinen lieben Freund«. ⁵⁵ Ved kgl. resolution af 3/3 1843 blev akademiet og skolen skilt ud fra hinanden. ⁵⁶ Det var meget vanskeligt for Christian VIII at lægge bånd på sin søn Frederik (VII)s uregelmæssige livsvaner, og til tider blev han sendt med orlogsskibe på søtogter. ⁵⁷ Sammen med filosoffen E. A. Schröder udsendte Atterbom skriftet »Plato och Goethe« (1842). ⁵⁸ Det store litteraturhistoriske værk »Svenska siare och skalder« I–VI (1841–55). ⁵⁹ Steffens døde 13/2 1845. ⁶⁰ Hjort overværede dette års germanismøde i Frankfurt. ⁶¹ Den tyske romantiske maler Peter von Cornelius, som Hjort havde lært at kende i Italien. ⁶² Den bekendte jødiske skønånd Henriette Herz, med hvem også Sibbern stod i forbindelse. ⁶³ Se note 66. ⁶⁴ Hjort bekæmpede Sv. Grundtvigs planer om en videnskabelig udgave af de danske folkeviser i piecen »Forhandlingerne om Hr. Grundtvig juniors Brugbarhed til at udgive vore Kjæmpeviser nu strax« (først trykt i »Kjøbenhavnsposten« 1847). ⁶⁵ Også Molbech leverede flere meget temperamentsfulde indlæg mod Sv. Grundtvig. ⁶⁶ Hjort udgav 1847–48 »Udtog af Breve til en Ven i Sjælland om det slesvigholsteenske Røre« under pseudonymet L. S. Navne d: Peder Hjort-Lorenzens Navne. ⁶⁷ Både Tivoli og Casinoteatret var

grundlagt af løjtnant Georg Carstensen, henholdsvis 1843 og 1847. ⁶⁸ Sønner Frederik (f. 1827), senere politiassistent i Kbhvn. ⁶⁹ Ingemann var 1842 blevet konstitueret som director for Sorø Akademi. ⁷⁰ Teologen Christian Thorning Engelstoft, der i dette år var Universitetets rektor. ⁷¹ Det gærede overalt i Italien i revolutionsåret, og ^{18/3} 1848 brød en opstand løs i Milano. ⁷² Se note 52. ⁷³ »Op-røret i Holsten« (1848), hvor der s. 53 ff. tales om den skandinaviske idé. ⁷⁴ Fru Gyllembourgs noveller, udgivet ved J. L. Heiberg. ⁷⁵ »Kjøbenhavns flyvende Post«. ⁷⁶ Brevpapiret er prydet med de tre nordiske flag. ⁷⁷ Muligvis Joh. Theodor Berg, der 1846 var blevet kaptajn. ⁷⁸ Carsten Hauch havde i septbr. 1847 besøgt Atterbom og vundet ham ganske for sig. I brev af ^{24/11} 1847 til Hjort udtaler Atterbom sig med stor varme om den danske digter. ⁷⁹ Sorøs »akademiske indretning« blev nedlagt ved kgl. resolution af ^{1/4} 1849, hvorefter Hjort blev sat på pension og flyttede til Kbhvn. ⁸⁰ Det indflydelsesrige medlem af universitets- og skoledirektionen Jens Olaus Hansen var en af de ivrigste modstandere af at opretholde akademiet. ⁸¹ Hjort tænker på Madvig og H. N. Clausen, der ^{10/11} 1848 blev udnævnt til henholdsvis kultusminister og minister uden portefeuille. ⁸² Ved det franske præsidentvalg ^{10/11} 1848 fik Napoleon $5\frac{1}{2}$ mill. stemmer. ⁸³ Det pågældende sted handler om skandinavismen. ⁸⁴ Olivia Hjort, f. Rasbech. ⁸⁵ Pauline Hjort (f. 1825). ⁸⁶ »Minne af Olof Rudbeck den äldre« (1849 og i »Sv. akad.s handl.« 1850–51). ⁸⁷ Har ikke kunnet identificeres. ⁸⁸ Se ovenfor s. 27. ⁸⁹ Da Hjort anså sig for forfulgt af Carl Ploug, der i »Fædrelandet« havde skrevet en artikel om ham med overskriften »Peder Hjort, engang en af Hertugen af Augustenborgs nærmeste«, erklærede han ham i »Flyveposten« ^{15/12} 1852 for en løgner og æreskænder. Ploug anlagde sag imod ham, og ved dom af ^{3/4} 1854 blev skældsordene mortificerede, men Hjort slap for at betale bøde og opnåede, at visse af modstanderens ord blev mortificerede samt at Ploug idømtes en bøde. Sagens aktstykker udgav Hjort under titelen »Den beskrevne Domsakt i Sagen C. Ploug contra Professor P. Hjort« (1854). ⁹⁰ Under pseudonymet »Severus« udsendte Hjort i 1854 27 »Nummererte Blade« om Danmarks politiske tilstand, hvori der bl. a. førtes et forsvar for ministeriet A. S. Ørsted, som mange gerne så styrtet.

For udmærket bistand ved tydningen af Hjorts vanskelige håndskrift takker udgiveren cand. mag. *Øjvind Andreassen* og bibliotekarerne *Kaare Olsen* og *Daniel Preisz*.

GØGEURTER SOM AFRODISIAKA

AF

V. J. BRØNDEGAARD

Forunderlige Blomst af Sol og Skygge,
fuldendte Skønhed, formet uden Lyde,
kysk og pervers, eksotisk og serafisk,
et Fabelvæsen, skabt af Ild og Luft.

GRETHE HELTBERG: Til en Orkidé;
»Kinesisk Lak« (1948), 67 f.

INDLEDNING. PRIMITIV ORGANOTERAPI. Gøgeurterne (Orchidaceae) – »Blomsternes Aristokrater« – har ikke alene stor Interesse for Botanikere og Gartnere; de spiller ogsaa en betydelig Rolle indenfor Planterigets Folklore. Det er det umiddelbare *Synsindtryk*, som er udslagsgivende, thi bortset fra Orkidéernes kommercielle Betydning i Blomsterhandelen har Familiens ca. 18.000 Arter meget ringe økonomisk og praktisk Værdi; Vanillen er faktisk Undtagelsen, som bekræfter denne Regel.

Mange Træk ved Gøgeurterne er iøjnefaldende og har fra de ældste Tider tildraget sig Menneskenes særlige Opmærksomhed: Blomsternes bizarre, imponante og »eksotiske« Skønhed, deres Farvepragt og tidlige Fremkomst (tildels ogsaa sjældne Forekomst), en undertiden stærk og besynderlig Duft samt – hvad der navnlig har inspireret Fantasien – mange Gøgeurters særlige Rodknoldform.

I alle Lande har Mennesket i Undren og Ærefrygt betragtet Vaarens Løvspringskraft og de første Blomster. De nyløvede Kviste og tidligste Vækster blev da efterhaanden florale Frugtbarhedssymboler og Udtryk for en ubændig vegetativ Potens med tilskrevne mystiske og magiske Virkninger paa Menneskers og Husdyrs Avlekraft.

For Gøgeurternes Vedkommende gælder det, at en Mængde Arter har to Rodknolde, der er enten runde eller delte (fligede); den ene Knold er mørk og indskrumpen efter at have afgivet Stivelse til indeværende Foraarsblomstring, medens den anden er hvid og glat, rummende Reservenæringen til næste Aars Lysskud (Fig. 1–7). Uden denne botaniske Viden og i en Tidsalder, hvor alt usædvanligt i Naturen var Genstand for spekulative Tydninger og overtroiske Interpretationer, maatte det være nærliggende at opfatte de to Knoldfarver som Udtryk

for henholdsvis onde og gode Kræfters Spil. Med nogen Fantasi og god Vilje (som Almuen aldrig har savnet i denne Forbindelse!) kunde de runde eller fligede Rødder desuden minde om enten Genitalier (testes, scrotum, penis, vulva, pubes) eller Hænder (Handsker, Fødder) og Patter.

Disse Sammenligninger er i og for sig ikke enestaaende indenfor Planteriget; de er meget nærliggende baade for Gøgeurternes og f. Eks. Stinksvampens (*Phallus impudicus*) Vedkommende. Form og Lugt har gjort dem næsten selvskevne til Elskovs- og Trylledrikke. Allerede i det gamle Ægypten blev Testikler regnet for lægekraftige, og i Tidens Løb er mange herhen hørende Opfattelser flyttet fra Dyreriget til visse Planters lignede Organer.

Mands og Kvindes Kønssdele har over hele Verden og blandt alle Folkeslag været religiøse Symboler. Ja, Fallicismen kan maaske endda betegnes som den ældste af alle systematiske Religioner. Der foreligger talrige Beviser for, at Fallos var Genstand for religiøs Kultus i Oldtiden, og at Figurer deraf blev tilbedt og baaret som Amulet. I Palæstina skal det endnu være Skik at sværge »ved Guds Fallos«, og i Syd-europa bliver smaa Fallosfigurer baaret mod Paavirkning af onde Øjne. Lige til den nyere Tid har belgiske Kvinder skrabt lidt af saadanne Imitationer og har drukket det med Vin for at blive frugtsommelige¹.

Naar Gøgeurterne er saa sikkert placeret blandt de ældste, mest omtalte og hyppigst brugte Afrodisiaka, skyldes det altsaa Menneskets urprimitiv og ustandselige Kredsen om de erotiske Ting og Problemer. Gøgeurterne hører til Organoterapiens allerældste Virkemidler, thi Anvendelsen er uden al Tvivl en Frugt af Lighedsmagien, *Signatura rerum*, *Similia similibus* (sml. S. 72). Nogle Arters bukke- eller moskuslignende Lugt (saaledes *Orchis masculus*, *Himantoglossum hircinum*) har muligvis ogsaa bidraget til seksuelle Idéassociationer. Ogsaa de »primitive« Mennesker har sikkert set Ligheden mellem Testiklernes og Gøgeurternes Knolde og forsøgt, om de virkede som de dyriske. De lægekyndige – og det var meget ofte samtidig Præster – udnyttede Opdagelsen ikke alene i Lægekunstens, men ogsaa i Religionens Tjeneste. *Testes-manus*-Navnene var maaske først tillagt nogle faa Arter med særlig karakteristiske Knolde; siden er flere og flere Orkidéer saa draget med ind i Navnekredsen. Paafaldende er, at andre almindelige Gøgeurter som Hullæbe (*Epipactis*) og Fliglæbe (*Listera*), der har Trævlerødder, slet ikke nævnes i Folkloren.

De nævnte Ligheder mellem Rødderne og Menneskets egne Genitalier har sikkert allerede i Samlerstadiet inspireret til erotiske Plante-navne og afrodisiakiske Regler. Under dets Søgen efter spiselige Vegetabilia og Lægeurter blev Planterne nemlig ikke alene skaaret af, men ogsaa gravet op. Lægeurtsamlerne blev i Oldtiden kaldt Rhizotomer (Rodgravere), og i Alperne er en »Wurzelsepp« den langskæggede Urtesamler, en »klog« Mand. I det hele taget har Planterødderne været Genstand for mange mystiske Spekulationer, muligvis paa Grund af deres forborgne Tilværelse i det »underjordiske« – i den urene eller grødegivende Muld. I hvert Fald er det navnlig Rødder, der blev brugt og stadig anvendes som Afrodisiaka: Rødderne af *Calendula officinalis* (Morgenfrue), *Valeriana* (Baldrian), *Carlina acaulis* (Bakketidse), en Art Venusvogn (*Aconitum heterophyllum*), Kartoffel, Gulerod, Pastinak (»Mandskraftrod«), Tormenit, Alrune, Ginseng m. fl. I Japan regnes de Mennesker for erotisk disponerede, der gerne og ofte spiser Rodfrugter og Svampe².

At Gøgeurternes Brug som Afrodisiaka maa skyldes Signaturlæren, støttes ogsaa af det Forhold, at vor Tids »vilde« Folkeslag gaar ud fra lignende Spekulationer (se S. 73) i Valget af mange Lægemidler. Det kan for de nordeuropæiske (men ikke for de sydeuropæiske) vegetabiliske Afrodisiaka straks siges, at det ikke er fysiologiske Erfaringer, der skabte den rigt udformede og sejlglavede medicinske Praksis. Thi Gøgeurternes Knolde indeholder for Størstedelen Slim (40–48 %) og Stivelse (25–30 %) samt lidt Æggehvite (5 %) og Sukker (1 %). Har der virkelig været Tale om nogen eksakt Effekt, maa det vel – bortset fra en sympatetisk Indvirkning – kunne tilskrives et ringe Indhold af Kalkfosfater³. I Orienten nydes Gøgeurtnoldene (*Radix* el. *Tuber Salep*) desuden oftest sammen med stærkt krydrede Retter. Men naturligvis har den faste Tro paa »Midlets« Kraft i sig selv kunnet lægge en psykologisk Grund for Patientens Selvtillid og Sikkerhed i erotiske Affærer. Troen kan som bekendt flytte Bjerge!

Orchis-Knoldene er sikkert blevet opgravet i Samlerstadiet, da de har ikke ringe Næringsværdi, men de har næppe i nogen Egn været at finde i saa stor Mængde, at de kunde blive et gængs og vigtigt Fødemiddel. Den *Salep* (forhen *Radices Satyrii*), der stadig er i Handelen i vesteuropæiske Apoteker, er importeret fra navnlig Grækenland og Lilleasien; Salep regnes for et mildt stoppende Middel mod Diarré og Tarmkatarr og benyttes endvidere som et letfordøjeligt og styrkende

Næringsemne for Spædbørn. I Orienten laves der af Salep en theliggende Drik, og i Grækenland og Tyrkiet skal Salepslim i Honning være en yndet Morgendrik. Paa den Aarstid, da de populære Knolde falbydes, drager Hundreder af Sælgere Dagen lang gennem Konstantinopels Gader og udstøder et langtrukket »Salepi! Salepi!«⁴. Den saakaldte Vestindiske Salep er derimod et Produkt af Pilrod (*Maranta arundinacea*), der danner egen Plantefamilie.

At de runde eller ægdannede Orchis-Knolde er anbragt parvis, forstærker naturligvis yderligere Ligheden med testes⁵, og dertil kommer de to Farver, der inspirerer til særskilt og ofte diametral Anvendelse. Nogle Forskere gaar endnu videre i de antropomorfe Jævnføringer. Dragendorff mener saaledes (*Die Heilpflanzen der verschiedenen Völker und Zeiten*, 1898, 150), at man har set en Lighed mellem Salepslimen og Spermaavskeden. Antagelsen synes bekræftet af, at *slimbladene* Vækster som *Drosera* (Soldug) og *Pinguicula* (Vibefedt) ogsaa er blevet brugt som Afrodisiaka og tillagt adskillige erotiske Navne; det samme gælder *Sedum telephium* (Sankt Hansurt), der har kødfulde og indvendig slimede Blade og mange erotiske Folkenavne fælles med Orchis-Arternes (bl. a. *Satyrium* i første Halvdel af 1500-Tallet, *Fotz-zwang* (1630), *Guckguck*, *Stier-*, *Ochsenkraut*, *Knabenkraut*, herbe de jeune vache m. fl.). St. Hansurten er forøvrigt blevet brugt til Elskovsvarsler lige til Nutiden (sml. S. 82)⁶.

Dr. Aigremont (Pseudonym for Dr. Siegm. Schultze, Freiherr von Gallera, f. 1865) bringer derimod i sit med mange Fejl behæftede, men ofte citerede Værk »Volkserotik und Pflanzenwelt« (Bd. II, 1908, 40, 44 f.) en Række Tydninger, som man bør omgaas med den største Varsomhed; f. Eks. mener han, at de tillagte afrodisiakiske Kræfter beror paa visse Orkidéblomsters Lighed med nøgne Kvinder, at de besøges af »frugtbare og avledygtige Insekter som Fluer, Bier, Edderkopper«, at Knoldene ligner Æg, m. m.

A. ANTIKEN. GRÆSKE SEKSUALNAVNE. Orkidéernes Anvendelse som Afrodisiakum nævnes flere Gange i Antiken. Det ældste litterære Vidnesbyrd herom finder vi i *Historia plantarum* (IX, 18 f., 3), den græske Botaniks Hovedværk, der tilskrives Aristoteles' Elev *Theophrastos* (372–287 f. Kr.). Teksten er imidlertid forvansket, og det betvivles, at han er Forfatteren.

Der skrives her, at *orkis* har to Knolde, en stor og en lille; den store,

indgivet med Bjerggedemælk, styrker Elskovslysten, hvorimod den lille Rod nedsætter eller helt eliminerer denne Trang. Videre fortælles om en Urtekræmmer Aristofilos, at han ejede en Slags Rødder (Orchis-Knolde?), der kunde baade styrke de erotiske Lyster og bevirke fuldstændig Impotens i et forudbestemt Tidsrum af f. Eks. to eller tre Maaneder. Aristofilos brugte sin Viden til en yderst raffineret Straf eller Hævn over Slaver og Uvenner⁷.

I de følgende 2200 Aar bliver ovennævnte Praksis fulgt paa en tankevækkende præcis Maade ikke alene i Grækenland, men lige til Nutiden i bl. a. Balkan, Vestpreussen, det østlige Böhmen samt Danmark, hvor man har ment, at Nydelsen af den mindre og mørke Rod gør steril eller impotent og frigid (sagtens fordi den i sig selv er gold), mens den større, lyse og spirende Knold har modsatte Virkninger – samt at man med disse Rødders Hjælp kan vælge det ufødte Barns Køn⁸ (se herom senere).

Dioskurides, der levede i det første Aarhundrede efter Kristi Fødsel, oplyser noget tilsvarende i sin Lægemiddellære *De Materia Medica* (III, 126, 128, 131 Kap.): Naar Mænd æder de større Rødder, avler de Drengbørn, mens de mindre, fortæret af Kvinder, bevirker Pige-fødsler. »Videre beretter man, at Kvinderne i Thessalien drikker de tyndere Rødder sammen med Gedemælk for at pirre Elskovslysten, men bruger de tykkere [Rødder] til Undertrykkelse og Svækkelse deraf, samt at den ene [Knold] ophæver den andens Virkning«.

Om *Satyrium* (el. *erythraikon*), der efter alt at dømme har været en Orkidé, siger han ogsaa: »Den løglignende . . . skal man bruge, naar man vil have Samleje med en Kvinde, thi man siger, at den pirrer Lysten ved Samleje. Der fortælles videre, at Roden holdt i Haanden opflammer endnu mere til Elskovsnydelse, end naar den inddrikkes med Vin« (sml. S. 73).

Som man kunde vente, bringer *Plinius* i sin *Naturalis historia* (XXVI, 95, 97; XXVII, 65) ikke meget nyt udover *Dioskurides'* Oplysninger. Han nøjes egentlig med blot at redigere det ældre Stof, der staar til hans Raadighed – idet han samtidig grundigt sammenblander og forvansker sine Kilder. Heller ikke den lilleasiatiske Læge Galenos i det 2. Aarhundrede e. Kr. udtaler sig i *De simplici medicina* 15, 17 yderligere om Emnet. Heraf kan dog intet sikkert slutes om Gøgeurternes almindelige eller sjældnere Brug som Afrodisiaka i Datiden. Desuden gør utilstrækkelig botanisk Diagnose og manglende Billedstof det meget

svært eller helt umuligt at afgøre, hvilke Arter (efter nugældende Nomenklatur) de antike Skribenter omtaler.

Af de i Danmark mere almindeligt forekommende Arter vokser *Orchis masculus* og *O. morio* ogsaa i Grækenland⁹ – sidstnævnte repræsenteret ved Underarten *O. pictus*. Antikens ældste og desværre ikke illustrerede Plantecodices *Codex Constantinopolitanus* (3. Bog, Kap. 131, 132, 133) og *Codex Neapolitanus*, der begge er Dioskurides-Afskrifter fra henholdsvis det 6. og 7. Aarhundrede, nævner ganske vist klart Orkidéer med Synonymer som *satyrior*, *kynos orchis*, *priapiskos*, der tydeligt refererer til afrodisiakisk Brug, men Beskrivelsen er saa mangelfuld, at vi kun kan gætte paa *Orchis papilionaceus*, *O. undulatifolius*, *O. masculus* og *Aceras anthropophora*. En Dioskurides-Bearbejdelse fra det 7. Aarhundrede (*Codex Vossianus latinus*) og fra det 9. Aarh. (*Codex latinus 337*, Dioskurides longobardus) i Münchens Statsbibliotek bringer de første tydelige Gøgeurt-Tegninger med henholdsvis testes- og manus-delte Knolde¹⁰ (Fig. 8, 9).

Først da Forskerne forlader Studerekamrene og begynder at læse i Naturens egen Bog, uddybes Kendskabet til Orkidéerne. Efterhaanden som Planternes vegetative Organer ogsaa fremhæves, volder det ikke længere Vanskeligheder at adskille Rhizom-Orkidéerne. Med Leonhardt Fuchs (d. 1566) præges *Orchis* som botanisk Begreb i nutidig Forstand, og Linné skaber omsider Orden i Slægtens temmelig forvirrede Nomenklatur.

Alle de græske Navne til Gøgeurter illustrerer, hvor snævert de dengang var knyttet til Forestillinger om erotiske Guddomme og Erhvervelse af seksuel Potens via primitiv Organoterapi.

Selve Slægtsnavnet orkis betyder jo Testikel¹¹. *Satyrior* er en Opkaldelse efter de gejle Satyrer – dæmoniske Halvguder i den græske og romerske Oldtid med ofte brutalt sanselige Træk. Festerne for Dionysos eller Bacchus, Satyrernes Guddom, var præget af vilde Orgier og lascive Ceremonier og i baade Lilleasien og Sydeuropa knyttet til Dyrkelsen af Naturens Frugtbarhedsmagter. Enkelte Træk herfra er ogsaa vandret til Nordeuropa. Der ofredes gejle Dyr som Bukke, Haner og Tyre, og ved visse Lejligheder blev en kæmpestor Fallos baaret omkring som et potensgivende Symbol, mens man sang falliske Sange. *Priapiskos* maa gælde Priapos, Vækstrigets Gud og Dæmon for det livsfornyende Princip; hans Statue – forsynet med stor membrum virile – blev opstillet i Vinbjerger og Haver. Endelig er *Serapias* (knæsat som botanisk Familie-

navn af Linné) vel en Opkaldelse efter den græsk-ægyptiske Helligdom Serapeion – Templerne, hvor man dyrkede Osiris og den hellige Apis-Tyr. Oldtidens Romere brugte det til orkis svarende Navn testiculus.

Vi har i alle disse samt talrige nyere Navne, der refererer til virkelige eller imaginære Ligheder mellem Gøgeurt-Rødder og Genitalierne og Knoldenes tilskrevne afrodisiakiske Kræfter, en udmærket Ledetraad, som i det følgende kan føre os fra Oldtid til Nutid. At mange af Navnene genfindes i praktisk taget samme Form over hele Europa, maa man dog ikke uden videre tage som Udtryk for, at den folkelige Fantasi overalt har virket efter et ensartet Mønster. En stor Part af dem er Oversættelser uden Plads i Folkesproget (sml. S. 70 f.). De talrige »animalske« testes-Navne reflekterer vel ogsaa i nogen Grad Knoldenes Brug som veterinært Afrodisiakum (se S. 68 f.).

Endelig maa man regne med, at en Del af det obscøne Stof er gaaet tabt, simpelthen fordi nogle Forfatteres Pen blues ved at nedskrive det. Navnlig i den nyere Tid har misforstaaede Hensyn til Sømmelighed og Moral eller Pudicitet afholdt mange Indsamlere af Folklore fra at medtage de »uhøviske« Minder og Skikke. Følgende Passus fra Forordet til Britten & Holland's store Ordbog over Englands Plante-navne (1886) er typisk i denne Henseende: »We have purposely excluded a few names which, though graphic in their construction and meaning, interesting from their antiquity, and even yet in use in certain counties, are scarcely suited for publication in a work intended for general readers«¹².

B. MIDDELALDEREN OG RENÆSSANCEN. Galleren Marcellus Empiricus i det 5. Aarhundrede anbefaler *testiculus leporinus*, der efter Sammenhængen maa være en Orchis, mod Hoftesmerter¹³. Middelalderens arabiske Læger som for Eksempel Avicenna (978–1036), Serapion (Slutningen af det 11. Aarh.) m. fl. benytter analoge Navne: *khus yatus salab* (> Salep) og *husi-at-ta'lap* (= Rævetestikler); hvad de nævner om Gøgeurterne, knytter sig ligeledes nært til de antike Forfatteres Udsagn.

Den illyriske Falloskult trænger rimeligvis nu ved Saracenernes Formidling ind i den berømte medicinske Salernoskole, thi i det 12. Aarhundrede har en Elev herfra, Aegifius Corbolensis, digtet dette frimodige Vers om Diasatyrions afrodisiakiske Virkninger¹⁴:

A satyris diasatyrium nomen sibi traxit,
 Militiae Veneris lascivaque praelia noctis
 Ex diasatyrium sumunt augmenta vigoris;
 Lumbus ingravidat, membrum genitale reformat,
 Testiculos inflat et virgae sperma ministrat.

Hortus Sanitatis (Gart der gesundtheit) 1485 og Liber Serapionis aggregatoris in medicinis simplicibus (Udg. fra ca. 1525) har *testiculus vulpinus* og *testiculus canis*¹⁵ ligesom Dominikanermunken Albertus Magnus (d. 1280), der afslører et godt Kendskab til Gøgeurterne (som han kalder satiria). I hans kendte Værk De Vegetabilibus¹⁶ finder vi ogsaa tydelige Forbindelser til arabisk Litteratur; da han følger Galenos i de medicinske Emner, undrer det ikke, at ogsaa han gentager Theofrastos og Dioskurides.

Orkidéerne bliver først sikkert kendelige i de ældste tyske Glossarier¹⁷, og fra nu af bliver de ogsaa Genstand for folkløristisk Vurdering. I en af dem finder vi saaledes denne interessante Passage, der synes at vise, at Gøgeurter blev brugt som Afrodisiakum paa Datidens offentlige Badstuer¹⁸: »Satyrium est flos campi, videlicet *rote plumel hat es oben*, in terra et in radice *hat es zway hödel* et etiam dicit testiculos vulpis fornacem in balneo. et sic viris surgunt membra virilia. donec deponitur«. I Førstetrykket af Pseudo-Apuleius (Rom 1481), der vel har et græsk Forbillede, men er skrevet paa Latin, er under Herba Satyrium, Herba Priapiscus, Testiculus leporis anført: Si quis ad mulierem non potuerit¹⁹.

I Senmiddelalderen eller Begyndelsen af Renæssancen dukker nogle tildels endnu brugte Orchis-Navne op i Litteraturen; de hentyder alle til erectio penis: Geilwurz, Ragwurz, Stendelwurz, Standhart og Stehauf. — *Stendelcrut*, der først var tillagt Platanthera, nævnes i en Synonyma apothecariorum fra 1300-Tallet; Navnet skal være kommet til Tyskland fra Holland via en Oversættelse af Hortus Sanitatis. Fra Holland nævnes den afrodisiakiske Brug af Gøgeurter første Gang i Dodonaeus' Cruydtboek (1644—Udg., S. 377), der skelner mellem en stor og en lille Rod. Dette Værk studerede Menigmand flittigt i mange Aartier, saa det har sikkert bidraget væsentligt til »Midlets« Udbredelse²⁰. En anden Hollænder Johan van Beverwijck gjorde i det 17. Aarhundrede megen Reklame for dette Afrodisiakum, og i Tyskland leverede Brunfels og Bock med deres Urtebøgers mange uhyrlige Brugsanvisninger vægtige Bidrag til den pornografiske Litteratur om

Gøgeurterne; fra deres Værker oversættes og distribueres førnævnte Navne til alle europæiske Sprog: eng. *standelwort*, *standelgrass*, svensk og dansk *stendelkrydde* (1640), *ståndpers*, *-ört* (1638 ff.) og *Stathart* (1688)²¹; fra slaviske Sprog: *cepétec* (slov. 'kønslig Kildrer'), *žganček* (slov., til *žgati* 'brænde'), *storczyk* (polsk, *storczyk* 'opretstille'), *vstavač* (tjekk., *vstavati* 'opstille'), *lubka* (ukrain.), *lubkova zelen*, *lubža* til næsten alle Orchis-Arter, *ljubim koren* (russ. 'Elskovs-Rod')²².

Stincha, *stinca* etc. er Benævnelsen i mange af de ældste Værker, men her er der aabenbart Tale om en Forveksling (Oversætterfejl?) med et andet Afrodisiakum, nemlig tørrede Eksemplarer af det store afrikanske Firben Ørken-Varan (*Varanus arenarius* syn. *Scincus officinalis*), af Dioskurides kaldt Skinkos (Mat. med. II, 66) og anbefalet som Elskovsmiddel. Plinius bruger Formen *scincus* (Hist. nat. XXVII, 119) og nævner udtrykkeligt, at Midlet skal indtages *sammen med* Urten *satyrion* – hvilket pirrer »cupiditates veneris«.

Forvekslingen mellem Plante og Dyr synes at gaa tilbage til en Angivelse hos Isodorus Hispalensis i det 6. Aarh. e. Kr.: »Satyrion. Volgus vocant stingum. Item et Orchis. Item et Leporina«. Det ser ud, som om skinkos eller stincus var et middelalderligt Navn til alle Afrodisiaka, og at det derfor efterhaanden blev synonymt med Orchidaceae. Samme animalske Droge er forøvrigt pudsigt nok blevet forlangt som »Stinkmarie« og »Stenzelmarie« paa tyske Landapoteker til den nyeste Tid – naturligvis folkeetymologiske Omtydninger af *Stincus marinus*⁷.

C. NORDISK OLDTID. MYTISKE NAVNE. Gøgeurterne blev sikkert benyttet som Elskovsmiddel allerede i den germanske Oldtid. Sikre Vidnesbyrd om en saadan Brug stammer ganske vist fra en forholdvis sen Epoke af Middelalderen, men vi véd fra anden Side, at Frugtbarhedskulter i Forbindelse med seksuelle Idoler spillede en stor Rolle helt frem til Vikingetiden og i det skjulte levede videre længe efter Kristendommens officielle Indførelse i Norden – saaledes som den norske Folkemindeforsker Nils Lid har paavist det i sine to grundlæggende Værker *Joleband og vegetasjonsguddom* (1929, 286 pp.) og *Jolesveinar og grøderikdomsgudar* (1933, 173 pp.). Falliske Symboler optræder hyppigt paa Oldtidens Mindesmærker, og utvivlsomt har man allerede dengang rettet Opmærksomheden mod de testesdannede Planter, bl. a. Gøgeurterne. Den norske Botaniker Rolf Nordhagen etymolo-

giserer Plantenavnet Bølle m. fl. Benævnelser til *Vaccinium uliginosum* ud fra en lang Række ældgamle seksuelle (og afrodisiakiske) Traditioner i Skandinavien²³. Man maa betænke, at det værste, der kunde ramme en Mand i hine Dage var, at hans Husdyr blev golde, og at hans Kone ikke fødte ham Børn. I Datidens ensomme Bygder greb man da til alle tænkelige Midler for at sikre og stimulere Potensen, saaledes som nutidige Folkeslag under tilsvarende Levekaar søger Hjælp i en primitiv og ofte naiv Organoterapi.

Nu er praktisk taget kun det folkelige Navnestof tilbage, og derfor er det svært at afgøre, hvor meget der er lokal Folkemedicin, og hvad der er laant fra litterære antike Traditioner gennem mange Led.

Den første Omtale af Gøgeurter som Afrodisiaka her i Norden synes at bero i en yngre Sagafortælling (Hálfðanar saga Brönufóstra), hvor en ung Mand faar det Raad, at han skal forære nogle Stykker af en bestemt Urt til den knibske Kongedatter, han elsker. »Naar hun lægger dem under sit Hoved og sover paa dem, vil hun elske dig som sit eget Liv«²⁴.

Der kan næppe være ment andet end en Gøgeurt – enten *Orchis maculatus*, der er meget almindelig i hele Skandinavien, paa Island og Færøerne, eller de hyppige *Platanthera*-Arter *bifolia* og *hyperborea*, hvilke Planter i Norge kaldes Marihand samt dialektalt *Hu(g)vendel*, *Yksnegras*, *Elskugras* o. lign. Selvsamme Praksis som det i nævnte Saga brugte Elskovsmiddel er nævnt gentagne Gange i de følgende Aarhundreder fra bl. a. skandinavisk, tysk og italiensk Folklore²⁵.

En angelsaksisk Lægebog fra det 8. Aarhundrede bruger i et Elskovsmiddel Betegnelsen *fornetes polm* (palm); det skal rimeligvis tydes som (Jætten) Fornjótr's Haand²⁶, og i saa Fald er det det samme ældgamle Plantenavn, der i den forvanskede Form *Flores palmæ* og forklaret som »Satyrion« gentages i en norsk elskovsvækkende Trylleformel²⁷. Forøvrigt er -haand et meget hyppigt Suffix i de nordeuropæiske Gøgeurtnavne (S. 84 f.). Et andet angelsaksisk *Orchis*-Navn er *beallocwyr* »Testikelurt«, der i nyere Engelsk genfindes som *ballock-grass*; ogsaa det har talrige skandinaviske Parallelformer (S. 70 f.).

Den norske Folkemindesamler Joh. Th. Storaker (d. 1872) skriver indledningsvis, at »alle *Orchides* henføres til saadanne Ting, der opvække Geilhed«²⁸, og baade han og andre nordiske Folklorister nævner da ogsaa en lang Række Eksempler paa, at Gøgeurter bruges som Afrodisiakum for Folk og Fæ²⁹.

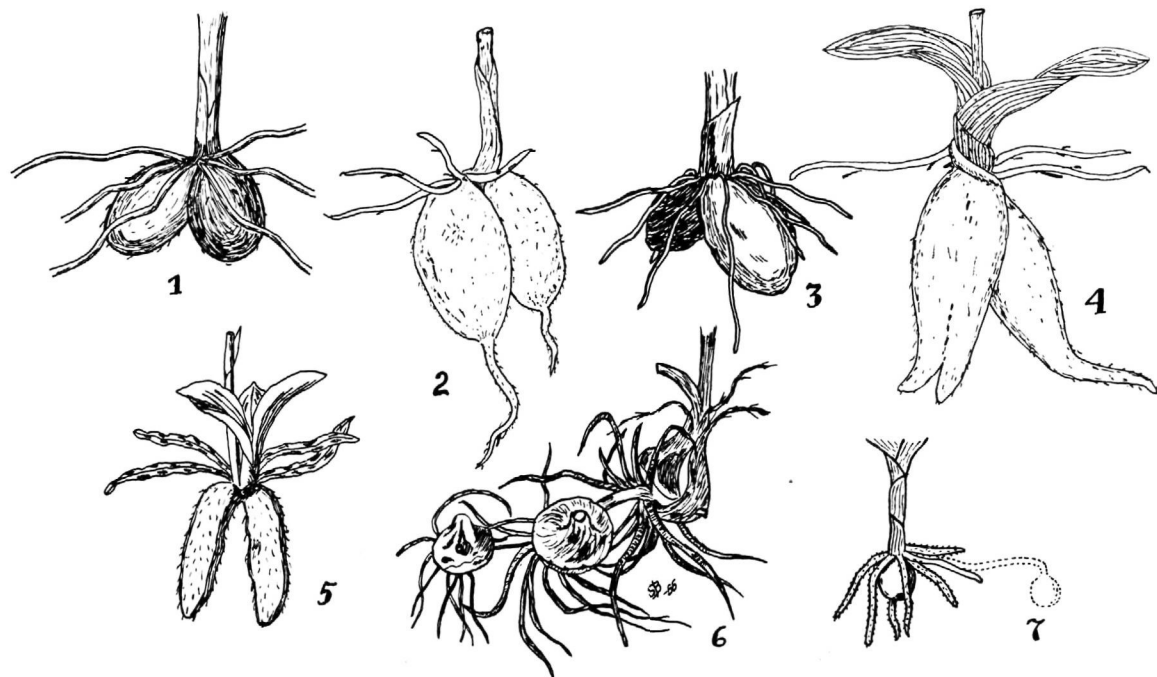

Fig. 1-7. *Gøgeurter med testes-Knolde*: 1. *Orchis masculus* (Tyndakset Gøgeurt); 2. *Platanthera bifolia* (Bakke-Gøgelilje); 3. *Orchis morio* (Salep-Gøgeurt); 4. *Coeloglossum viride* (Poselæbe); 5. *Spiranthes spiralis* (Skrueaks); 6. *Aplectrum hiemale* (*Adam and Eve*); 7. *Hermium monorchis* (Pukkellæbe).
Tegninger: Sonja Brøndegaard.

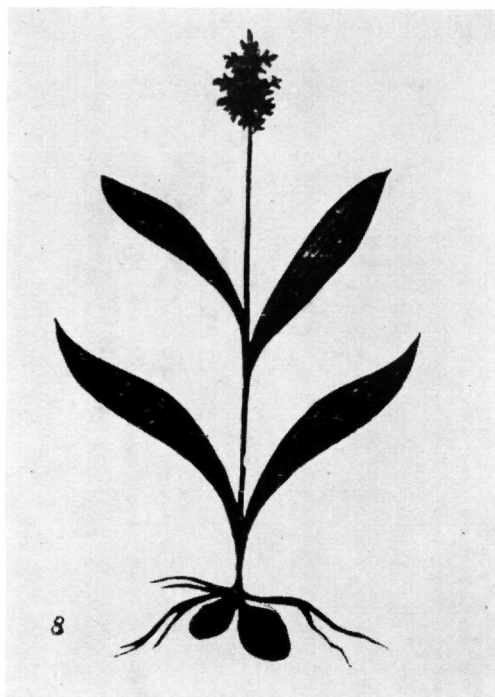

Fig. 8.

Herba priapiscus (Orchis). Codex Vossianus latinus Q 9
7. Aarh., reproducet i Pseudo-Apuleius Herbarius, ed.
E. Howald & H. E. Sigerist 1927, S. 49.

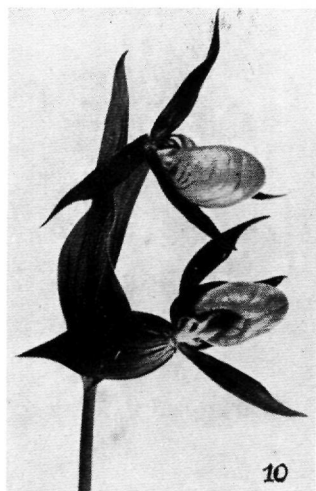

Fig. 10.

Cypripedium calceolus (Fruesko).
Nederste Blomst er omdrejet.

Fig. 9.

Gøgeurt (*Orchis latifolia*?) fra Codex latinus 337, Dioskurides-Bearbejdelse (9. Aarh.); Statsbiblioteket, München.

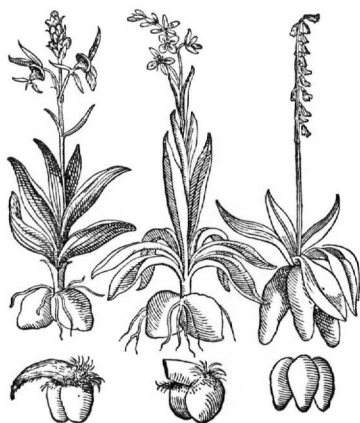

Fig. 11.

Tre Orkidéer (fra v. maaske: *Ophrys*, *Orchis* Morio, *Spiranthes autumnalis*) i J. B. Porta's *Phytognomica* 1591, S. 216. Tegneren har rakt Naturen en hjælpende Haand i de nederste Detailtegninger.

Et Dekokt af hele Urten var i Nordnorge en Elskovsdrik³⁰, og en Jente kunde gøre Gutterne forliebt i sig, hvis hun bar Roden af Marihand i en Lomme²⁹. Paa Island og Færøerne refererer *hjósnagras* (hjósn = Ægtefolk) til den Tro, at Roden lagt mellem to uenige Ægtefæller (f. Eks. i Sengen) ophævede Husstriden og fik dem til at holde af hinanden igen. Fra Tysk kendes et tilsvarende Navn *Heiratswurzel*, og om russiske Bondekoner berettes, at de gravede Rødderne af *Orchis maculatus* (Plettet Gøgeurt) op og bar dem paa sig for at blive genelsket, naar de havde skændtes med Manden³¹. Man har altsaa tillagt Knoldene apotropæiske Kræfter, thi Uvenskab mellem Ægtefolk regnede de gamle for Trolddomsværk, og Husstrid behandledes derfor som andre Sygdomme. Om den veterinære Anvendelse fortælles i et senere Afsnit (S. 68 f.).

At dette Afrodisiakum var meget befæstet paa Island og Færøerne fra meget gammel Tid, synes bekræftet af det righoldige Navnestof fra disse Øer: *brönu-gras* (brönu, brana = Troldkvinde, ogsaa Navn til Hundyr), *vinagras* (til Verbet vina = have Samleje, eller Subst. vina = Veninde), *freyjugras* og *friggjargras*³² samt *elskugras* og *graðrót* (til graður = gejl, brunstig, vrinsk), der ogsaa kendes fra Norge. Interessant er, at ogsaa sjældnere forekommende Orkidéer har faaet analoge Navne, hvilket tyder paa, at Almuen i særlig Grad har haft Opmærksomheden rettet mod denne Plantegruppe. Hjertelæbe (*Malaxis paludosa*) kaldes paa Færøerne *nálgagras* (af nálg = stærk Lyst til Samleje) og om Poselæbe (*Coeloglossum viride*), der paa Island hedder *barnajurt*, *barnagrásrót* (sml. tysk *Kinderkrudt* (16. Aarh.) til *Orchis*) siges, at den vækker Begær efter Kvinder³³. Navnene *svartsjuka*, *svartsjuk-blomst*, *svarthou(vendel)*, *svartkussa* til *Nigritella nigra*, der nævnes i Biskop Gunnerus' og C. Hammers norske Floraværker 1766–94, synes derimod inspireret af Navnet *Jalousie*, som Linné anfører fra Svejts. Flere *Nigritella*-Arter nævnes i alpine Elskovsmidler (S. 83 f., 91).

Det ser ud til, at der er sket folkemedicinske Parallelforskydninger mellem Gøgeurtnolde og Løg. *Platanthera bifolia* hed i Gammelnorsk *náttlaukr* (Natløg), fik paa Nynorsk samme Navn som *Orchis maculatus*, nemlig Marihand – »men de kaller den helst hugvendel, den urt, som skal vende ens hug« (sml. S. 87 [Danm.]). Løget var – sagtens ud fra de samme Idéassociationer – et af de gamles Elskovsmidler. I *Völga Þáttur* (Flateyjarbók II, 332) skal en Hestefallos, brugt som Kærlighedssymbol, styrkes med Løg og Lin. Roden af en tredje Plante,

Valeriana officinalis, kaldes Vendelrot – et Navn, der ikke som flere Forfattere interpreterer, skyldes, at Roden vender sig i Jorden hvert Aar, men har Præfix fælles med Betydningen af Ordet hu(g)vendel (**hugr* = Sjæl > *hug* = Lyst, Attraa, Elskov; *hugvenda* = vække Kærlighed). *Valeriana officinalis* er i mange europæiske Lande brugt som Afrodisiakum, skønt et Ekstrakt af samme Rod nu bruges som nerveberoligende Middel³⁴.

Saafernt der ikke er Tale om senmiddelalderlige lærde Opfindelser, tyder de islandske Navne med Freya og Frigg som Forled paa, at der har bestaaet en fjern kultisk Forbindelse mellem Gøgeurterne og Hedenolds Elskovs- og Frugtbarhedsguddomme. Maaske har man ligefrem set en mytisk grødegivende Haand i Knoldformen paa *O. maculatus*, der jo er en typisk Vaarplante. Efterhaanden blev Fornjótr's og Freyas Navn erstattet med Jomfru Marias og Vorherres paa samme Vis som en Mængde forhenværende Kult- og Lægeplanter skiftede Benævnelse, uden at deres hedenske Traditioner blev synderlig undertrykt af den Grund (S. 87 ff.). Almuen er som bekendt forbavsende konservativ, hvad Skikke og Navne angaar, og mange etnobotaniske Forestillinger kunde derfor, tildels camoufleret under kristne Navne og Forvanskninger i en Tidsalder, da den adækvate Betydning var gaaet tabt, leve næsten uændrede i de følgende 8–900 Aar. Saa stor Livskraft var der altsaa i vore Forfædres Tro! Frigg svarede til Romernes Venus eller maaske snarere til Hera og Juno, Ægteskabslykkens og Familiefredens Beskyttere; hendes Funktioner kunde derfor uden større Forskydninger i Tankeverdenen overtages af den hellige Gudsmoder.

Dybeck har til en Artikel om gamle og nye Gudinder i vore Plante-navne (Runa 1848–49) fra Kopparbergs Len i Sverige hentet det maaske allerældste nordiske Orchis-Navn *guffarstuppa*. Guffar eller goffar betyder »Gudfader« og betegner i Dialekter desuden ogsaa Tordenen eller Djævelen (jnf. Talemaaden *goffarn går* = det tordner!). *Digitus Veneris* anfører han som et sydeuropæisk Navn til *O. maculatus* – analogt med et hollandsk Navn *venusbloem* til *O. latifolius*, noteret 1907³⁵. Men naar en anden af Nordens vilde Orkidéer, den skønne *Cypripedium calceolus*, kaldes Venussko eller (nyere) Fruesko, Marie-sko, Gøgesko, Sankt Olavsbolle o. a., har Navnene næppe mytisk Oprindelse. Blomsten er ganske vist meget iøjnefaldende, men i Litteraturen nævnes den mærkeligt nok først fra 1561. Nogle nyere Forfattere har aabenbart af romantiske Grunde skabt de Venus-Navne,

der stadig optræder i vore Plantenavne. Forøvrigt er *Cypripedium* saa sjælden, at den næppe har kunnet afsætte ægte folkelige Tilnavne³⁶. I Folkemedicinen indtager den en meget beskeden Plads (som Saarmiddel). Paa den anden Side bør den Mulighed ikke lades unævnt, at denne og andre Orkidéers store, oppustede og scrotumlignende Underlæbe kan have inspireret nordiske Seksualnavne (Fig. 10). *Cypripedium* har Trævlerod og ikke Rodknolde; alligevel har Planten i Tyskland faaet en Række til Gøgeurternes svarende Folkenavne: Bocksbeutel, Ochsenbeutel, Bullsack, Bollebüdel, i Svejts *Pfaffenhödeli*, Hodlez o. lign.³⁷. I Danmark (Fjends Herred) er *Præjstpet* Navnet til den orkidélignende Tøffelblomst, *Calceolaria*.

Vi er hermed naaet frem til de talrige Orchis-Navne, der i Danmark, Tyskland, Frankrig o. a. Lande er dannet over Motivet penis sacerdotis: Præstepik, -pit, -pintel, -pyntel, -kok etc. plus en Mængde tit pudsige eufemistiske Omskrivninger: Præsteprikker, -piger, -bukser, -lilier, -børn. Navnegruppen er af en eller anden Grund navnlig udviklet i Sønderjylland. Tang Kristensen har en Fortælling om en Mand ved Ribe, der narrede sin Dreng til at tage en Kurvfuld Gøgeurtblomster med til Pinseudsmykningen af Kirken – hvilke netop var de Blomster, som Degnen udtrykkeligt havde forbudt Børnene at plukke³⁸. Af udenlandske Paralleler kan nævnes *Pfaffenhoden* (16. Aarh. og fig.), *priest's-pintle* (ogsaa til *Arum maculatum*), *testicule de prêtre*, russ. *sopovy jaiča*, m. fl.

At disse djærve Plantenavne er saa befæstede, skyldes selvfølgelig ikke nogen Tilfældighed. Middelalderens og Renæssancens gejstlige (og pædagogiske) Stand foregik desværre ikke altid Befolkningen med et godt moralsk Eksempel, og dette i Forbindelse med anatomiske Spekulationer over Fortidens store Børnekuld i Præstegaardene og en god Portion Drille- og Skæmtelyst bidrog til, at Præster og Degne blev Hovedpersoner i talrige erotiske Fortællinger og Vitser, hvoraf mange lever paa Folkemunde den Dag i Dag (jnf. ogsaa Børnevisen »Munken gaar i Enge...«), og at de blev forevigede i en lang Række bredt folkelige Navne til Vækster som Orchis, *Arum maculatum*, *Euonymus*, *Galium*, *Typha* – alle med testes- eller penislignende Organer. I disse Navne har Almuen faktisk nedfældet en god Portion stærke seksuelle Drifter og Fantasier. Endog et tilsyneladende helt uskyldigt Navn som Tusindfryd (*Bellis*) er sikkert en Eufemisme for *Tusindpitter* (via *Tusindpiger*) med Henblik paa Randkronernes Form³⁹.

D. NYERE TID. BRUNSTMIDDEL. Jævnside med – eller efter – den folkelige medicinske Praksis er der næsten overalt sket en veterinær Anvendelse af Gøgeurter som Afrodisiakum. Man kunde tænke sig, at der gradvis er foregaaet en Overgang til veterinær Brug efterhaanden som Midlet af moralske Skrupler blev trængt ud af Meneskenes Samfund. I hvert Fald er det vore Husdyr, der længst frem mod Nutiden bliver stimuleret ad venerem med Orkidéknolde. Bemærk i denne Forbindelse ogsaa de mange »animalske« testes-Navne (S. 70 f.).

I Norge blev Roden af *Orchis maculatus* pulveriseret og givet Køerne ind med Salt for at gøre dem yxne, øxne – brunstige, deraf Navnet *yksnegras*, der kendes i flere Varianter. Fintsnittede *Orchis*-Knolde kunde ogsaa forebygge Kastning eller bevirke, at Køerne fik spraglede Kalve, d. v. s. som Gøgeurtens plettede Blade (altsaa dobbelt anvendt Signaturlære!)^{24 40}. Paa Færøerne kogte man Knoldene i Tyrens Drikkevand for at gøre den parringslysten⁴¹; det samme meddeles fra Sverige og Finland, hvor man til *Orchis* og *Platanthera* har Navne som *yxne*, *yxnegräs*, *yxnepers*, *oxgräs* (1755 ff.), *kiimaheina*, *-lehti* 'Brunstgræs' og *orimus* 'Hingsteurt'⁴². I Tyskland nævnes den veterinære Anvendelse første Gang 1534 (se S. 75).

Danske Bønder gav en træg Ko »Guds Haand« (den hvide Rod) at æde før den blev trukket til Tyren, »Fandens Haand« (den sorte) saa snart Løbningen var overstaaet »for at holde paa Sæden«. Det svarer til Antikens Forskrifter (S. 59). Man lagde snittede Gøgeurtnolde paa Foderet til den Ko, der ikke vilde blive brunstig – og højst sandsynligt sker det endnu, at en Landmand i Smug tyer til det gamle Middel, naar en af hans Køer trods alle Forholdsregler ikke bliver tyregal⁴³.

Den litauiske Bonde Sydøst for Memel blander *Orchis incarnatus* i Foderet for at faa en Ko brunstig – men det skal være Knolde af en »hanlig« Plante⁴⁴. Tilsvarende Praksis nævnes ogsaa fra Nutidens Svejs og Tyskland⁴⁵.

Som nævnt i Indledningen har *Orchis*-Knoldene ingen fysiologisk Indvirkning; Anvendelsen beror udelukkende paa Lighedsmagi. Det er derfor mærkværdigt, at en ellers saa empirisk Forsker som *Linné* tilsyneladende uden Forbehold gik ind for Gøgeurternes Effekt som Afrodisiakum. Iflg. et Referat af hans »Praelectiones privatissimae« paa Hammarby 1770 (Martin Vahls Haandskrift) skal han have sagt:

»Heele gamle Verden sagde at de vare aphrodisiaca, hvorav de har gjort sin Confectio Dia satyrio i Apotequet. En Hob har negtet det i seenere Tider, men det bevises at det er sandt av følgende. 1° Har de fiinere og meere mucilago end nogen anden, 2° ab odore ambrosiaco et hircino alle ambrosi(a)ca stimulere venerem hvorfore hysterici ey taaler dem. At ambrosiaca stimulere venerem vises af Turquerne. De leve i Polygami og fortære saa meget ambra. 3° Vaniller er det i Chocoladen som opvækker Courage [!], hvilken er av samme ordo naturalis. 4° Af de daglige experimenter som Bønder gjøre dermed, hvilke give deres Køer orchides«⁴⁶. I sin Flora Suecica 1755 S. 309 skriver han om *Platanthera bifolia*: *Tauri tardi provocantur in venerem hujus radicibus a Dalis*.

Gøgeurternes Anvendelse som Afrodisiaka nævnes endnu fra Midten af 1800-Tallet, i 1906⁴² – ja, saa sent som 1920'erne! Cand. pharm. Harald Nielsen fortæller, at han efter et Radioforedrag om Elskovsmidler den 6. Februar 1953 (optrykt i Farmaceutisk Tidende Nr. 35 s. A) blev ringet op af den islandske Gesandts Frue; hun kunde berette om en Tildragelse, hun havde været ude for paa Island i 20'erne, hvor endog intelligente Folk troede paa Gøgeurternes afrodisiakiske Kraft og lagde dens Knolde under Hovedpuden – akkurat som det i Sagaen berettes om de gamle Nordboere for 1000 Aar siden!

Mange af de Elskovsdrikke, som »kloge« Folk har brygget indtil vort Aarhundrede, var utvivlsomt tilsat noget af denne velkendte seksuelle Stimulans. I 1901 kom en gammel Mand til Hillerød Apotek og bad om for en Krone af den sjældne Drik; han forklarede, at Konen var gaaet fra ham efter 47 Aars Ægteskab og nu vilde han gerne vinde hendes Kærlighed tilbage! Desværre kunde Apotekeren ikke hjælpe ham med det ønskede . . . Der har naturligvis været drevet megen Svindel med Orchidaceae (sml. Vekselvirkningerne med Alrune i et senere Afsnit). To saakaldte Kosmobioleger i Paris blev 1954 idømt Bøder for at have solgt farvet Vand som Elskovsmikstur og tjent 10.000 Kr. om Maaneden⁴⁷.

E. TESTES-NAVNE. Som Supplement til de ovennævnte testes-Navne skal anføres endnu en Række nord- og mellemeuropæiske Benævnelser for Orchis, *Platanthera*, *Gymnadenia* og andre Orkidéer; de viser bedre end mange Forklaringer, hvor ofte og gerne Botanikere

saavel som Lægfolk har manipuleret med dette tillokkende Motiv og hvor udbredt den afrodisiakiske Praksis engang maa have været.

En italiensk Forfatter J. B. Porta (d. 1615) har i et besynderligt Værk *Phytognomica*, der udkom i Frankfurt 1591, et helt Kapitel (Lib. IV, cap. XIX) med Titlen »*Plantae animalium testes repraesentantes*«; det indledes saaledes: »*Varii sunt plantarum bulbi, qui animalium testes mentiuntur, praesertim luxuriosorum et ita affabre eos mentiuntur, ut nemo sit qui viderat, qui se eos cognoscere non fateatur. Natura hominum generationi satagens, hac testiculorum imagine ad vires venereas, ad conceptum et ad prolem eos valere significavit . . .*«

De antike Navne *testiculus canis*, *testiculus leporis*, *testiculus vulpis* m. fl. oversættes via Urtebøgerne til alle europæiske Sprog⁴⁸:

Hundenosse (Simon Paulli, *Flora Danica* 1648 – Oeder 1769; noteret i Jylland 1886, i Norge 1794).

Hundetestikler (1768).

Rævenosser (Kylling 1688: Ref Nosser; P. Hauberg, *Folkenavne paa Lægemidler* 1927, 90).

Hestekaaj (Samsø; kaaj = Testikel).

Hestedrebbel (herhen? Aarhusegnen).

Bukkenosser (ældre dansk iflg. Falk & Torp, *Etym. Ordb.* I, 1906, 17).

Bukkeblade (Jylland 1940).

Fandens Nosse (Samsø).

Fandens Ræddersten (Refsnæs).

Nosseurt (Vendsyssel ca. 1800).

Hareurt (Hornemann 1796; noteret paa Ærø 1876).

räffloo (1659).

nosserot (1806 ff.) Skønt nosse naturligvis er dialektalt Navn til testis, giver Elias Fries i sin kritiske *Plantenavneordbog* 1880, 87 endnu to vidtløftige Tydninger.

gossört (1851).

olderdomens krafteeroot (1638), – sängietröst (1659; sml. holl. juffertroost).

ålderdoms hugnad (1683: »auget virilem fortitudinem«; Linné's *Flora Dalecarlica* 1734).

herhen muligvis: brutgran (1826 ff.), brudsporre (1864 ff.), Spanske ryttere (1826, 1880), junkrar (1849; sml. tysk Husar, ital. ballerino).

kalmansrót (færøisk 'Mandfolkerod').

mulkkujuuri (finsk 'Testikelrod').

perseheinä ('herba anusa').

ukunkämmekä, ämmän kämmen, vapahtajan ('Gammelmands-Gøgeurt', 'Kællingens Gøgeurt', 'Befrierurt').

hiidenkämmen ('Jætte-Gøgeurt', herhen?).

Hasenhode (15. Aarh. ff.).

Fuchshödlein (16. Aarh. ff.).

Bockshödlein (17. Aarh. ff.).

Bockswürza (Svejts 1866).

Narrenhoden.

Knabenkraut (det knæsatte tyske Navn < Hortus Sanitatis 1488 o. flg.).

Bubenschellen (Schwaben; schelle = testis).

Höswurz (Østrig [Zillertal]; paa Grund af Rodformen eller fordi Roden bæres i Bukserne (Hös = Hosen) som en Pirring til Vellyst, sml. S. 91).

Muniseckelbluem (Svejts [Aargau]; Muni = Tyr, seckel = scrotum).

zotskulleken (hollandsk 'Narretestes'), jnf. Artsnavnet *Orchis morio* (= Nar); Nordhagen tyder det i sin *Norsk Flora* 1940, 62 derhen, at »Blomsterne minder noe om en broket narrelue«.

bocks-, honds-, vossekullekens, kullekenskruid (1543 ff.).

lisje jajka (polsk 'Ræve-Æg').

pasja ja ča (slovensk 'Hundetestikler').

ma čja muda (serbokroatisk 'Kattetestikler', til *Tordylium apulum*).

dog cods

bull-bags

ballock-grass

cockoo-pint.

fool's stones.

} ældre engelske Navne.

testicolo di cane, — — volpe.

compañon de perro.

couillon de chien, o. m. a.

Længere sydpaa er man aabenbart mere frisindet end her i Norden, hvor det vilde være utænkeligt, at der i Floraværker og botaniske Lærebøger blev brugt knæsatte Navne svarende til de tyske *Stendelwurz* 'Erektionsrod' (*Platanthera*), *Ragwurz* med samme Betydning (*Ophrys*), *Höswurz* 'Bukserod' (*Gymnadenia*) og *Geilwurz* 'Gejlrod' (*Himantoglossum*). Til Gengæld er vi nu mere liberalt indstillede overfor Brugen af de Afrodisiaka, som den moderne eksakte Hormonforskning har gjort legale.

F. NORDEUROPÆISK NAVNEGRÆNSE. LIGHEDSMAGI. Af det her fremlagte Navnestof fremgaar det, at der kan drages en ret skarp Grænse mellem Syd- og Nordeuropa. Denne Grænse danner Danmark-Sverige — de norske, færøiske og islandske Navne er nemlig ikke bygget over testes-Motivet.

De nordvestskandinaviske Navne faar dermed stor historisk og

etymologisk Interesse, da de synes opstaaet lokalt uden Indblanding af Antikens og Middelalderens lærde, spekulative Tydninger af Naturen, hvorimod en Mængde svenske og danske Navne er Oversættelser fra de tyske Urtebøger. Den Blanding af Forestillinger i det folkloristiske Stof, vi møder i det 16. og 17. Aarhundredes Urtebøger, maa aabenbart tages som Resultatet af Kollisionen mellem Middelhavslandenes Gudeverden og Nordens Frigg-Kult. Litteraturen giver os sikre Støttepunkter, hvad de falliske Associationer angaar, medens Vurderingen af det nordiske Navnestofs mulige Forbindelse med en Frigg-Kult kræver en mere hypotetisk Betragtning.

De Opfattelser, der sydfra trænger mod Nord, hæfter sig navnlig ved Rodknoldenes Lighed med Genitalia, medens det norske, færøiske og islandske Navnestof illustrerer deres manus-Form. Og skønt Rødderne begge Steder er brugt i de samme Elskovskræfters Tjeneste, er den nordiske saa at sige »blidere« Elskovsmagi (Drømmevarsler, Amulet) dog efterhaanden veget for de mere bastante orientalsk-illyriske Falloskulturer – dem, som Urtebogsforfatterne saa flittigt kolporterer.

Det turde formentlig være hævet over al Tvivl, at Gøgeurternes Benyttelse som Afrodisiaka gaar tilbage paa den ældgamle, i Renæssancen oplevede Signaturlære. Saa meget mere dristig er derfor den Opfattelse, som en hollandsk Folklorist og ivrig Modstander af alle Signatura rerum-Teorier C. Bakker har fremsat i sin Bog *Volks-geneeskunde in Waterland* (1928), hvor det S. 11 f. bl. a. hedder, at Knoldene oprindeligt kun blev brugt »op grond van de leer der lichaamsvochten en wel o. a. om het lichaam te zuiveren van alle taaie en slijmerige vochten«. Herefter skulde den afrodisiakiske Praksis altsaa være sekundær og hele Signaturlæreforklaringen opfundet, da den første Anvendelse var glemt⁴⁹.

En Samling og Vurdering af det efterhaanden ret fyldige Stof om Gøgeurternes Anvendelse Jorden over viser imidlertid, at det overalt er Naturens egne Kendetegn, der leder primitive og isolerede Naturfolk, naar de søger efter Lægemidler i Plantereverdenen. Simple Erfaringer har vist alle Folkeslag, at Livets genskabende Kraft er lokaliseret i testes; Uddrag af dem eller af ligedannede Organer maatte da naturligt nok kunne hjælpe impotente Mænd, i videre Forstand skaffe Lykke i Kærlighedsaffærer.

Undersøger vi f. Eks. de nordamerikanske Indianerstammers Lægemiddelskat, viser det sig, at Spekulationer over nogle *Habenaria*-Arters

testesdannede Rødder har udpeget dem til Afrodisiaka. Hos Forest Potawatomi og Ojibwe Stammen i Wisconsin kaldes en Art 'Svinekones Lokkerod' og smugles i uvillige Kvinders Mad for kønsligt at ophidse dem; samme Stammers Kvinder bruger en anden *Habenaria*-Arts Knolde som Elskovsamulet for at sikre sig en god Ægtemand. Mændene i Thompson Stammen (Britisk Columbia) mener, at *Habenaria leucostachys* bringer dem Jagtheld og et godt Udseende – Kvinderne, at Roden giver Held i Kærlighed. Idet Planten graves op, synger de: Ven, jeg vil have Styrke og megen Rigdom! – Andre Orkideér anvendes ved Fødsler⁵⁰. Paa Nova Scotia kan en Mand vinde en kontrær Piges Kærlighed, hvis det lykkes ham at faa hende til at drikke et Dekokt af Rødderne af *Spiranthes*, der her kaldes *lady's tresses*; en *Habenaria*-Art hedder her *Salomo's plaster*⁵¹.

Zigeunerne i Rumænien omformer Roden af en Art Gøgeurt til en Fallos, som sterile Kvinder bærer for at blive frugtsommelige; Planten kaldes *karengo* 'Drengplante' og en sort Hund skal rive den op af Jorden (her er der tydeligt nok sket en Overføring af Alrunetro, se S. 93 f.). Andre Zigeunerstammer pulveriserer Orchis-Knolde og *Cantharider* og blander det i frigide Kvinders Mad for at stimulere dem ad venerem⁵². Iøvrigt henvises til Omtalen af den kosmopolitiske Falloskult i Indledningen. Frits Heide har i en udmærket Kompilation Historisk-Botaniske Kønsp problemer (1927, 132 pp.) Eksempler paa alle Verdensdeles seksuelle Plantenavne og Kønssdifferentieringer ud fra anatomiske Jævnføringer. Her skal blot nævnes et Par: *Convolvulus argenteus*, der har testesdannede Frugter, kaldes i Indien *chagândi* 'Bukketestikler', og et Træ i Afrika med testeslignende Frugt hedder blandt Togo-Negrene 'testis under Væder', en Urt med tyk og trind Rod 'krum penis'; sidstnævnte bruger de indfødte Kvinder mod Smerter i mammæ og som Laktagoga⁵³.

Fra den romerske Oldtid er bevaret en interessant Parallel til det norske huvendel ♀: en Vækst, der vender en Persons Hu, Kærlighed, i en ønsket Retning. Hos Plinius (Nat. hist. XXIV, 167) nævnes det græske Plantenavn *anacampseros* (af anakampion, genbringe, omvende); han skriver derom, at den blotte Berøring med denne Plante var nok til at tænde Elskovsflammen. Det er dog tænkeligt, at et Ordspil ligger til Grund for denne Antagelse. Analoge Nutidsbenævnelser er svejtsisk *Nachlaufwurzel* og *Frauedrehele*, Fransk mændenes *amourette de prés* og det imperative hollandske *volg-mij-na*⁵⁴.

G. TYSKE URTEBØGER (1500–1700). NAVNE MED GØG-. Før Omtalen af Gøgeurternes afrodisiakiske Anvendelse i Danmark vil det være formaalstjenligt at undersøge den tyske botaniske og medicinske Litteratur i Renæssancen, da de danske Forfattere i stor Udstrækning henter deres Viden og Navne derfra; det samme gælder forøvrigt ogsaa Tysklands andre Nabostater – i England gentages Raadene saaledes af Wm. Turner's, John Gerad's og John Parkinson's *Herbals* hhv. 1571, 1597 og 1640.

Med Otho Brunfels (d. 1534), Hieron. Bock (d. 1554) og Leonhardt Fuchs (d. 1566), der med Rette er kaldt den tyske Botaniks Fædre, bryder en ny Æra frem. De citerer ganske vist alle tre alt i de antike Skrifter, men vi finder dog i deres Værker de første ærlige Forsøg paa en mere subjektiv Naturbetragtning. I de ofte fremragende udførte Træsnit, der pryder deres Urtebøger, har vi desuden de bedste Hjælpe-midler til at diagnosticere Arterne.

Som de fleste gamle Lægebøger har de denne mærkværdige Sammenblanding af dyb Religiøsitet og umiddelbar og enfoldig Glæde over det kønslige Samvær, der er saa typisk for Datidens Livsopfattelse. *Brunfels* og *Bock*⁵⁵ skelner skarpt mellem Gøgeurter med kugleformede og haanddannede Rødder (*Orchis*, *Platanthera* og *Gymnadenia*); førstnævnte kalder de *Männchen* eller *Männlein* og sidstnævnte *Weiblein* eller *manus Christi*, *palma Christi*. Forklaringen er den enkle, at man dengang opfattede de to Former som værende to Køn af en og samme Planteart (sml. S. 84, 94 f.). Brunfels skriver 1534 om en Knabenkraut-weiblein, der efter et vedføjte Billede at dømme maa være *Gymnadenia conopsea*: »das weiblein hat zwo wurtzel uffeinanderliegen gleich zwey henden, derhalben Palma Christi genant. Hat auch sonst einen unzüchtigen anblick der weiber heymlichkeit [pudenda] gleich«. Det hedder videre om Plantens afrodisiakiske Evner: »Stendelwurtz uss der ursach/dz es die mann freydig machet/ und wol gerüst zu dem kampff den der HERR Adam und Evam leeret da sye bey einander im garten waren. Darumb ettliche andere im den namen geben Ragwurtz/ und Knabenkraut«.

Samme Kønsdifferentiering gør sig ogsaa gældende hos danske Forfattere, hvor *Hun-Gøgssurt* er tillagt *Orchis morio* fra Kylling 1688 til Hornemann 1806 og *Han-Satyrion* nævnes for *O. latifolius* af von Aphelen 1768. Men ogsaa i Nutiden er den bevaret. I Litauen skelner Bønderne mellem en hanlig og en hunlig Plante (se S. 68); i Tyrol

(Zillertal) har Pigerne opsøgt de mandlige Gøgeurters runde »Männchen« og Karlene de fladtrykte og platte Knolde af »Weibchen« og antaget, at Nydelsen deraf kunde vække Lyst til Elskov og Coitus hos den paagældende eller Modparten og styrke Potensen (Slutningen af 1700-Tallet).⁵⁶

Brunfels skriver videre om den afrodisiakiske Krafts Anvendelse i Husdyrbruget: »Es haben in ettlichen landen die hyrten den brauch/dz sye ab dissem kraut den wideren und den böcken zu trinken geben damit sye wol springen mögen«. Om Orkidéernes Opstaaen har Bock i sin Kreutterbuch 1539 (II, 61 a) en lang og besynderlig Forklaring, idet han mener, at de ikke sætter Frø, men at Kapslerne indeholder »reines Staubmöl«; Planterne maa altsaa dannes ad overnaturlig Vej – nemlig dér, hvor Sjaggeres, Stæres og Droslers »überflüssige Geylheyte« er spildt paa Jorden. Tydningen er et godt Eksempel paa Datidens Hang til golde Spekulationer frem for eksakte Undersøgelser. Jac. Th. *Tabernaemontanus'* Urtebog fra 1588 fortæller noget ganske tilsvarende om den testesdannede Trøffelsvamp Hjortespring (*Elaphomyces*), at den gror frem dér, hvor Hjorten under Parringen har tabt lidt Sæd, og at han opsøger og æder af denne Svamp i Brunsttiden – noget, der har været Jægetro lige til Nutiden. Ogsaa Hjortespring har været et meget populært Afrodisiakum for Mennesker og Husdyr; til sidstnævnte Brug forlanges *laupekula* endnu paa norske Apoteker⁵⁷.

Ogsaa om *Alrunen* berettes, at den vokser frem paa Galgebakker det Sted, hvor en Forbryders Sæd faldt under Henrettelsen. I denne Opfattelse maa Grundlaget for det knæsatte danske *Gøgeurt* sikkert søges. Navnet kendes i en Mængde Varianter fra det meste af Europa og i alle tre Sprogstammer⁵⁸; herhjemme nævnes *Gøgis vrt* først i Christiern Pedersens Lægebog (Malmö 1533, 88. Kap.), og siden er en lang Række dialektale Former opstaaet: Gøgskrød, -bid, Gøjserrød, Kukkerbukser (dette Sidsteled muligvis ogsaa med erotisk Betydning), Kukmandsblomme, Kukkedurer o. s. v.

Gøgen er jo Foraarets Fugl par excellence; først naar dens fjerne gaadefulde Stemme har lydt, er Vækstaaret begyndt. Den opfattes – og vistnok med Rette – som et meget varmbloedigt Dyr, og dens Navn indgaar da ogsaa i nogle erotiske Associationer: Gøgeunge ∴ Horebarn, Gøg ∴ Slang for vulva og et letsindigt Pigebarn; endvidere tages der som bekendt mange Elskovsvarsler af dens Raab, thi »af Kukkeren du vide faar, hvor mange Kys og Leveaar« (H. C. Andersen, 1850)

og i mange Lande har Gøgen nær symbolsk Tilknytning til Foraars grøde og Tordenregn.

Indtil Aar 1600 er Navnet (Gøgeyrt) kun brugt een Gang i danske Haandskrifter og da som Afskrift af en ældre trykt dansk Lægebog⁵⁹. Meget tyder paa, at førnævnte Christiern Pedersen har kolporteret Navnet fra Tysk; omtrent paa samme Tid dukker det op i svenske Lægebøger, der ogsaa i stor Udstrækning bygger paa tysk Stof⁶⁰. Men paa den anden Side kan et Navn som Gøgeurt ogsaa meget vel længe forinden være opstaaet spontant, og Christiern Pedersens Ordvalg viser ikke, at der er Tale om et nyt, men om et hjemligt Navn: »Der voxer en vrt her i landet paa enge som mange kalle Gøgis vrt« (88. Kap.), »Satirion Rod/so kallis Gøgis vrt paa danske« (1. c.), »En vrt (kallis Satirion paa Latine) oc Gøgis vrt paa danske/hwn kallis oc Stat Hart aff mange« (94. Kap.).

Som allerede nævnt mente de tyske Forfattere, at disse sære Planter med testesdannet Rod blev skabt af Sperma. Og paa Falster og i jyske Egne er det endnu en folkelig Opfattelse, at Planten hedder Gøgeurt, »fordi den vokser, hvor Gøgen taber sit Skarn« eller »hvor Kattene har pisset«⁶¹. Det er i denne Forbindelse værd at bemærke, at Cikade-skumklatterne, der saa ofte træffes paa Engplanter og altsaa bl. a. ogsaa paa Gøgeurter, ganske almindeligt kaldes Gøgesspyt, Kukmandsspyt, Fuglespyt⁶² og tilskrives onde Kræfter – derfor ydermere kaldt Troldkællingspyt (1763 ff.), Trolde-, Fandens-, Hekse-, Snoge-, Tudse-, Snegle-, Rævespyt, i Norge Lappespy (Lapfolket regnes for trolddoms-kyndigt)⁶³. At Gøgens Stemme er saa hæs sammenlignet med andre Sangfugles skyldes, siger Almuen, at den har saa meget Spyt i Halsen⁶⁴, og man maatte ikke efterabe dens Kukken, for saa dryppede Blodet fra dens Næb og blev til de mørkebrune Pletter paa Gøgeurternes Blade (*Orchis maculatus*, *O. masculus*)⁶⁵. Disse Pletter har man yderligere kunnet associere med Gøgens Fjerdragt. De fleste Orkidéer blomstrer, naar Gøgen første Gang høres kukke, og ikke mindst af den Grund er denne og mange andre Trækfugles Navn knyttet til en lang Række Foraarsblomster⁶⁶, uden at der iøvrigt har kunnet paavises erotisk Folklore. Lollænderne siger, at *Orchis* hedder *Kukkerbukser*, fordi »Vejret er blevet godt, naar den blomstrer, og saa trækker Kukkeren sine bedste Bukser paa«.

Mindst fire Impulser kan altsaa have bragt Gøg og *Orchis* i sproglig Kontakt: Fuglens tilskrevne Gejlhed – afrodisiakisk Anvendelse, for-

vandelt Sperma – Røddernes testesform, Foraarsvarsel – Blomstrings-tid, og Fjerdragt – Bladpletter. At ogsaa *Storken*, Fødselshjælperen og Børnebringeren, optræder i nogle Orchis-Navne, kan da ikke undre – saaledes *Storkblomst* i Sønderjylland og *Storchakraut* i Schwaben. Der er endelig Grund til at nævne, at Gøg og Stork er de hyppigst optrædende Fuglenavne i folkelige Synonymer til andre Foraarsblomster med falloslignende Organer, saaledes *Arum maculatum* (Dansk Ingefær), *Colchicum* (Tidløs), *Equisetum* (Padderokke), *Geranium* (Storkenæb) m. fl.⁶⁷ Nogle faa tyske, engelske og russiske 'Hane'-Navne til Orkidéer hentyder til saavel Fuglens Gejlhed som det røde Blomsteraks (Hanekammen!).

H. DANSKE URTEBØGER (1200–1700). AFRODISIAKUM OG ANTA-FRODISIAKUM. Den ældste danske Urtebogsskribent Harpestræng (d. 1244) nævner ikke dette Afrodisiakum. Grunden kan være, at han ikke har kendt det, men snarere, at det heller ikke anføres i hans væsentligste Kildeskrift *De viribus herbarum* af Pseudonymet Macer Floridus (ca. 1175) – og endelig er der ogsaa den Mulighed, at et Afsnit herom er udeladt eller gaaet tabt mellem Afskrifterne. I en Afskrift findes der saaledes et Kapitel om Hjortespring-Svampen *Elaphomyces officinalis*.⁶⁸

Første Gang, Gøgeurt og dens afrodisiakiske Brug nævnes paa Dansk, er i ovennævnte *Christiern Pedersens* En nøttelig Legebog ffaar ffattige och Rige, der udkom i Malmö 1533. Det er vor første trykte Lægebog og som saadan flittigt benyttet og citeret af senere Forfattere. Chr. Pedersen var ikke Læge, men Kannik og Bogtrykker; i sit Værk bringer han et skønsomt Udvalg af mange antike og tyske Bøger, fra Hippokrates til Hieronymus Brunschwig (d. 1534). Teksten holdes, som man vil se i det efterfølgende, undertiden meget nær op ad de tyske Urtebøgers.

I det LXXXVIII Kapitel (Bl. LXII ff.) med Overskriften »Om nogen mister sin manhed at han icke kan beuare sig met sin hustrw« skriver han om Gøgeurten, der indleder en lang Række Midler: »Den skall man støde oc smørge sine Stene och Hemmelig ting der met/Men roden skall man støde och dricke hende met vin/thi hwon hielper hannem megit till ath komme til sin mact igen. Er det saa ath han fornemmer ath han haffuer den brøst aff kuld eller frost/Da skall

han tage Ingefer/lang Peber Saliga/Negliken/Nelle frø oc nogit aff Satirion Rod/ so kallis Gøgis vrt paa danske/Och støde dem smaa til-sammen oc dricke dem met Vin eller øll/Thi de hielpe hannem till sin naturlige verme oc mact igen«.

Videre hedder det om Kvinden i LXXXXV Kap.: »Den som fornemmer ath hwn haffuer nogen brøst/ath hwn icke vndfange oc ville gerne Da skall hwn tage En vrt (kallis Satirion paa Latine) oc Gøgis vrt paa danske/hwn kallis oc Stat hart aff mange Oc det er en almindlig vrt som voxer alle vegne paa enge/oc haffuer store lange brune blomster oc tække stackede stelke/den skal hwn støde smaa/oc tage den oss [Saft] oc smørge sig vel op vnder meth hannem effter sin tid Manden skall oc smørge sig neden till meth same oss/thi han hielper dem baade megit naar de ville affle foster til sammen. . . thi samme vrt haffuer en stor krafft til ath hielpe baade Quinden oc Manden udi denne maade/Och hwn giffuer dem baade stor løst oc begering der til/ oc ath affle børn tilsammen/Fordi skulle de lade graffue samme vrtis røder op om vaaren/eller effter S. Michelss dag/Ath de kunde bruge dem om vinteren naar de kunde icke fonge dem grøne eller osen aff dem/Oc da skulle de støde sammen røder smaa/oc dricke der aff met vin Eller oc siude [koge] dem i lidet vin oc tho dem neden til der met«.

Man bemærker, at Roden nævnes som værende baade Han- og Hunkøn. Chr. Pedersen slutter: »Jeg finder ingen vrt som mere kan hielpe mand oc quinde i denne maade en hwn kan gøre«.

At han ordinerer en Plante med testesdannede Rodknolde, falder godt i Traad med Datidens yndede Signaturlære og med de Raad, som han andetsteds i Lægebogen anbefaler impotente Mænd og frigide Kvinder – de skal fortære Testikler af Dyr, der regnes for særligt gejle (Ræv, Svin, Æsel, Hare, Hane m. fl.). Bogen er ellers fri for overtroiske Raad og Trylleformularer, men en af de faa Lidelser, han mener skyldes Trolddomsværk, er netop Mandens Impotens: »Styndem kommer saadan brøst aff megen frost oc kuld/Styndem aff Trolldom som mange onde oc vantro menniske bruge met dieffuelens deris mesteris onde indskydelser oc raad. . .« (Bl. 62^v). Midlerne derimod har da mere magisk end fysiologisk Natur. Noget andet er, at den nyeste Tids Hormonterapi bekræfter, hvad man dengang dunkelt anede, nemlig, at Dyretestikler kan øve en seksuel Stimulans – men rigtignok paa en anden Maade⁶⁹. Allerede Oldtidens Ægyptere ansaa Testikler

for lægekraftige, og i Middelalderen blev bl. a. *sperma ranarum* brugt som Afrodisiakum. J. B. Porta meddeler i sin *Magica naturalis* 1597, at »alten Kämpfern, die in den bellis nocturnis versagen« skal nyde Æggehvide, Tyretestikler eller tør Bævergejl, Satyrion, Due- og Spurvehjerne, Hjortespring som Piller. Derefter »wirst du gewaltig und mächtig in der Arbeit und Streit seyn ohne allen Schaden die gantze Nacht«. Endnu saa sent som 1798 er *Testes equi*, *Priapus Ceti* og *Cervi* opført i *Pharmacopoea Wirtembergica*⁷⁰.

I en anden navnkundig Malmøborger *Henrik Smid's* Lægebøger, der udkom fra 1546, er Gøgeurternes afrodisiakiske Anvendelse ogsaa udførlig omtalt, i alt væsentligt efter Brunfels og Bock – og det vil atter sige antike Forfattere. Henrik Smids Skrifter var meget populære og har øvet stor Indflydelse paa baade Folke- og Skolemedicinen. Den sidste Udgave, besørget af en Skipper Chr. Madsen i Aalborg, kom saa sent som 1923! – en Rekord, som næppe nogen anden af vore Lægebøger vil kunne slaa. . .

I hans Een skøn loestig ny vrtegaardt 1546 S. 94 f. staar der om »Gøys vrt. Gøys bidt. Orchis, Cinosorchis, Satirium, Satyrion, Testiculus vulpis, Priapismus, Aphrodisia«:

– Alle Satirions røder ere aff nature varm oc vaadactige / skulle brugis indvaartis om behoff giøris / oc vduaartis paaleggis. *Induaartis*. De suage Mend som icke kunde beuare dem met deris Hustruer / maa bruge i deris Mad alle trinde søde fuldkomne Satirionis røder / Eller giøre aff dem Elactuaria. Forscreffne Lægedom (om kand rettelige brugis) er nyttelig til Ecteskaffs opholdelse. Her imod ere samme Vrtis visne røder / ere [sic] gode til dem som i Closterne indgiffne ere / oc kyskhed haffue loffuet / thi de tilbage driffue oc nedlegge Ecteskabens læg / men faa er de som den begere. Forscreffne Røder maa brugis met gede melck / eller giøre it Electuarium aff dem met Honning oc lang Peber.

Til udvortes Brug anbefaler han et Vinudtræk som lægende Mundvand, pulveriserede Rødder som Omslag paa Hævelser og til at rense og læge Saar.

Længere fremme (S. 108): Denne Electuarium Diasatirion findis tilgiort eller beredt i alle Apotecker / er en god oc nyttelig Lægedom (om den rettelige brugis) til at opholde Menniskens slect met / tien suage Mend / Her aff opueckis de oc bliffue mectige til Adams spil oc læg. Tien oc i saa maade / de kaalde wfructsommelige Quindfolck.

– Tilsvarende i Udgaven 1557: *Diasatirion*. Er it *Electuarium*, oc giør baade Mend oc Quindfolck lystig til naturens spil oc leg/er oc god til dem som Suindesot haffue . . .

Henrik Smids Raad er næsten Ord til andet hentet fra Brunfels (her S. 74) og Bock⁷¹. Han udgav ogsaa en saakaldt Syltebog, og i en af de senere Udgaver af denne anbefales en Latværg af Gøgeurtens hvide og skøre Rødder, opgravet i Juli. Naar Væksterne stod i Mid-sommers fagreste Fylde, mente man naturligt nok, at de rummede de største Lægekræfter. Rødderne skulde stødes til en Vælling og et Pund deraf koges med Honning; siden tilsættes en Mængde findelte og »hid-sende« *Vegetabilia*: Frø af hvid Sennep, Roe, Løg, Kørvel, Pastinak, Kanelbark, Muskatnød, Galanga – ½ Lod af hver, sort Peber og hvid Ingefær – 1½ Lod; heraf ordineres impotente Mænd 1 Lod i lunken Vin at drikke hver Aften⁷². Smid bringer endnu en Række Midler »huor aff hans Nature oc Sæd kand forøgis« (2. Udg. af 3. Urtegaard 1557, C. Kap.) samt en Opskrift paa – syltede Gøgeurtnolde!

Omtrent et Aarhundrede senere udkommer *Niels Michelsen Aalborg's Medicin Eller Læge-Boog* (1633–1638), der under Afsnittet om »Den forkølede Natur at raadføre« siger: »Gøges vrt (Satyrion) stød / med Nellefrø forblandet i Honning / er saare god. Med Gedemelck drucket / formeerer oc styrcker Naturen. Eller Roden til Pulver stødt med huid Pibber oc Honning formengt til en Latwerg«. Som man ser – den ene Lægebogforfatter skriver troligt af fra sine Forgængere, og den Gedemælk, som Theofrastos nævner i Forbindelse med Gøgeurters afrodisiakiske Brug, er – efter 2200 Aars trofaste Repetitioner – først »sluppet op« i 1872; dette Aar kommer den sidste Udgave fra Svendborg, ogsaa med en længere Recept med *Gøgs Urt* som væsentligste Ingrediens – men uden Gedemælk, og med denne Tilføjelse: – Dog hjælper alt dette lidet eller intet hos traurige Personer og som hænge altfor meget efter Studeringer.

I Kristian den Fjerdes Dødsaar 1648 udgav hans Livlæge *Simon Paulli* sin *Flora Danica* det er: Dansk Vrtebog. Paulli er mere reserveret og anslaaer en diplomatisk Tone i Omtalen af Gøgeurterne, af hvilke han nævner to Slags: *Orchis*, *Gøgs-Vrt* / *Gøgsgraa* / *Gøgsgbid* / *Gillie-Vrt* / *Vor Herris Faar* (S. 96 Nr. 84, A) og senere: *Hundenosser* / saa at tale (47 Nr. 85). »[Apotekerne bruger] denne Vrtis rødder / (som ganske megit ligne Hunde-nosser) den som er fuld aff Saft / oc fuldkommen / mens den anden / som er ligesom indkrympet

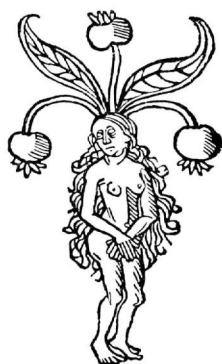
Fig. 12.

Orchis masculus. — Hieronymus Bock, *New Kreutterbuch* (Strassburg 1551, S. 141).

Fig. 14.

Orchis latifolius; Træsnit i Dodonaeus' *Stirpium hist.*, Antwerpen 1616, S. 240.

alrune fæw eelwif c

alrune man eelwif c

Fig. 13.

Kvindelig og mandlig Alrune (Træsnit i *Hortus sanitatis* 1486).

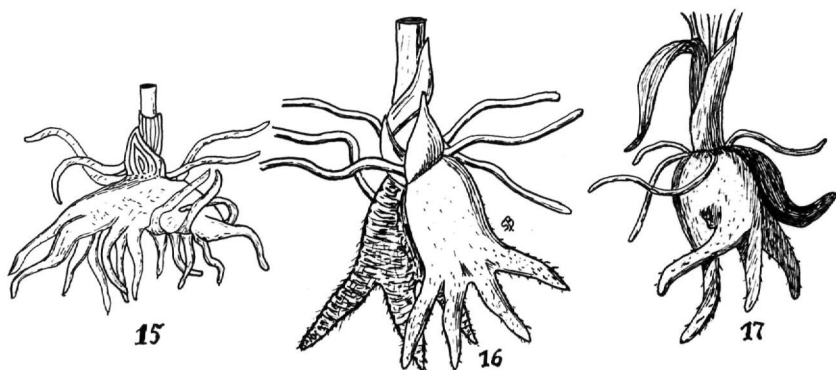

Fig. 15–17. Gøgeurter med manus-Knolde: 15. *Gymnadenia conopsea* (Traadspore); 16. *Orchis maculatus* (Plettet Gøgeurt); 17. *Nigritella angustifolia*.

Fig. 18.
Jomfru Maria som de ufødte Børns Moder.
(Sydtysk Træsnit ca. 1470).

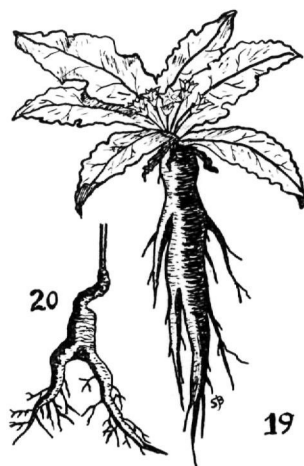

Fig. 19. Alrunen (*Mandragora officinarum*); Fig. 20. *Panax ginseng*.

oc ryncket / lade de blifue borte» (97 Nr. 85, D) ... »[den har] tvende Rødder / ligesom Nosses / med Bønderne at tale«.

Af de Skribenter, Paulli henter Hovedparten af sin Viden fra, »bekiende samptligen at det første slags Gøgs-Vrts trinde Rødder hafue atskillige Kræfter / thi de som ere fuldkomne oc saftfulde meene de dennem at skulle commenderis / som det Electuario Diasatyron kaldet behøfue / til huilcket at berede der findis tuende discriptiones: Men de som ere halff fortørrede oc indsvundne / sige de at hafue Kræfter tuert imod den første / derfor kand de dennem være tienlige / som hafue fornøden for Kyskheds Skyld / ligesom Muncke oc Nunner / at ligge om Natten paa den vext Agnus castus eller Munckepeber kaldet⁷³. Saa kand mand ocsaa aff mangis Skrifter oc Meeninger slutte / at aff en eniste Vrt oc Plante / kand en gjøris baade lystig oc w-duelig til Naturens Spil og Leeg«.

Til Underretning for Læsere, der maatte søge nøjere Anvisninger, fortsætter han:

– Meen efterdi at Aristophilus Pharmacopola Plataicus hos Theophrastum sagde [se S. 59] sig at hafue nogle Kræfter bekiendt / med huilcke hand baade kunde betage en den Lyst / saa oc til den samme at skynde / oc dog alligevel taler hand der om saaledis / at hand siunis meere at tilskynde Vngdommen til Kyskheds Øvelse / end nogen anden Aarsag til Løssactighed oc den legemlige Lystis begierlighed gifue / skal det være os langt fra / at vi nogen / enten disse Gøgs-Vrter eller oc Diasatyrii Brug / som af denne blifuer beredt / skulle commendere (S. 98 Nr. 86, M–P).

Altsaa mange Ord og faa Realiteter. Om den saakaldte *Sygss-Vrt* eller *Sygss-Knap*, Orkideen Pukkellæbe (*Herminium monorchis*)⁷⁴ fortæller han en Episode under Botanisering, hvor Lugten af dens smalle gulgrønne Blomsteraks føltes behagelig af nogle fornemme Matroner – undtagen af een, som fandt den ilde »aff den Aarsag / at hun hafuer noget Tegn til [Liv-] Moderens opstivelse fornummet / som aff samme luct forarsagis kunde« (S. 98 Nr. 86, Q–R). Linné udtalte sig paa Linie hermed (se S. 69).

Og herfra springer vi mere end to Hundrede Aar frem i Tiden. Tang Kristensens Tidsskrift »Skattegraveren« bringer i sit femte Bind 1886 S. 95 f. nogle Oplysninger om Gøgeurter, som Lærer F. P. J. Lund i Vinten-Enner Skole ved Horsens hævder skyldes mundtlig Overlevering. De minder imidlertid i den Grad om Simon Paulli's

netop citerede Ord, at man vægrer sig ved at tro de paa en saa nøjagtig Maade kan være bevaret i Folkeminde gennem ca. 230 Aar:

– Jeg har af en gammel nu afdød Kone hørt følgende om Navnet Hundenosse, som hun kaldte Bredbladet eller Eng-Gøgeurt (*Orchis latifolius*), at de trinde Rødder (Konen mente de friske Knolde) skulde være gode til at fremme Avledygtigheden og Lysten dertil hos Menneskene; de indtørrede Rødder har derimod ganske de modsatte Virkninger og skulde være gavnlige for dem, der har svoret Kyskhed. Bladene skulde have de samme Egenskaber, naar man lagde dem under Lagnerne i Sengen og saa laa paa dem; hun fortalte, at da der var Munke og Nonner i Landet, brugte de dette Middel for at fremme Kyskheden [jnf. nyere Folkenavne S. 84] og hun sagde, at den hed ogsaa Munkepeber, og hun fortalte endvidere, at naar man havde det i Pulverform baade af de friske og hentørrede Knolde, kunde man efter Behag, ved at give Folk deraf, faa dem til at drive Utugtighed og ogsaa betage dem Lysten dertil. Ved at lugte til »Sygsurt« kan man efter samme Kones Udsagn faa Moderinstinktet til at stige op i Kvinder.

Simon Paulli nævner i sin *Flora Danica* 1648 et interessant Navn til *Orchis* og *Platanthera*. Det er *Gillie urt* (Gilleurt), der optræder i Floraværkerne til og med Hornemann 1806, og som synes at være et af de meget faa ægte danske Navne, der direkte hentyder til afrodisk Praksis. Henrik Smid har *gillie*, men ikke som Plantenavn i sin *Libellus vocum latinorum* 1563; derimod har Jenssen-Tusch Navnet fra Folkemunde i Jylland og paa Fyn ca. 1860⁷⁵. Det gaar tilbage paa et oldnordisk (isl.) Ord *gilja* 'forføre, have Samleje med', jnf. glsv. giælskap 'Utugt', oldslav. želěti 'begære', og det optræder i mange Folkeviser og adskillige Sammensætninger: Gillekunst, -drik, -mad, -skure (cunnus); *Gille* er clitoris, *Gillesot* og -syge Furor uterinos og Satyriasis. Moth har i sin Ordsamling ca. 1700 en Mængde Forbindelser og anfører, at Gille betegner Tilfredstillen af sanselig Vellyst⁷⁶. Den Kombination, der har holdt sig længst frem mod Nutiden, er *Gill(i)ekrog* – Kravebenet af en Frø, hvormed man mente at kunne »trække« en Kvindes Elskov til sig⁷⁷. Navnet *Gildenstikker* til Sankt Hansurten (*Sedum telephium*) noteres fra Als og har utvivlsomt Forbindelse med denne Gruppe; man stak dens Stængler op under Tag-skægget eller en Loftbjælke og drog Døds- og Kærestevensler af deres videre Vækst⁷⁸.

Med Overgangen til 1800-Tallet bliver Omtalen af Gøgeurten som Elskovsplante stadig mere sparsom for tilsidst helt at forsvinde. Nu er kun nogle folkelige Tilnavne bevaret. Gøgeurternes folkløristiske Glansperiode synes altsaa at have været i 1500–1600-Tallet. Moth, der ellers tager alt med i sin Ordbog, har under *Gjøgeurt* intet om dens Anvendelse⁷⁹.

I. MANUS-NAVNE. DUALISME OG TABUNAVNE. Et Sagn fra Böhmen beretter om de haanddelte Knoldes Skabelse:

To Søskende, en Dreng og en Pige, holdt uendelig meget af hinanden. Broderen døde og Søsteren græd ved hans Grav utrøstelig hele Foraaret. Da hun ikke vilde forlade ham, forbarmede Gud sig over hende og hun forvandlede til en Plante paa Gravstedet; derfra har den siden bredt sig ud over alle Enge og Moser, og naar Børn og gamle Koner graver en Gøgeurt op om Foraaret, betragter de med Undren og Gysen »Den døde Jomfrus Hænder«.

Et meget uhyggeligt Sagn fra samme Egn melder om en Kirketjeners smukke Datter, der kun stræbte efter jordisk Pragt. Tilsidst prøvede hun endog at stjæle af de Penge, Menigheden ofrede paa Marias Alter. Men idet hun strakte de griske Hænder frem, før en frygtelig Smerte gennem hende og hun faldt om. Kirketyvens Hænder blev sorte og groede fast i Jorden, hendes skønne Krop visnede – og paa Stedet fandt man siden en Vækst med Rødder saa sorte som Dødningehænder, hvorfor den blev kaldt *Totenhändchen*. Og Vinden bar dens Frøkornd ud over hele Böhmen og fra Böhmen ud over hele Verden⁸⁰.

Fantasien har altsaa beskæftiget sig meget med ikke alene de testes-, men ogsaa de manusedannede Rødder (Fig. 15–17). Engelske Børn gyser, naar de hører deres Kammerater fortælle, at de sorte Rødder, *dead man's thumb*, er en ubegravet Morders Tømmefingre⁸¹. Et arabisk Navn til Knoldene er paafaldende analogt: *ka'il ahîti* 'sin Broders Morder'⁸² (sml. Cain-and-Abel S. 85).

Om Oprindelsen af den alpine og nordskandinaviske Orkidé *Nigritella nigra* (her omtalt S. 65) siges i Tyrol, at to elskende engang svor hinanden evig Troskab ved denne Plante, men han var hende utro og hun døde af Sorg derover. Gud skabte hende da om til denne Urt

og til Advarsel for alle nulevende Kærestefolk: den hvide Rod er den tro Piges Haand, men den sorte er den falske Karls⁸³.

Det har i Nord- og Vesteuropa samt Amerika været Skik at kaste Gøgeurtens to Rodknolde i Vand; den mindre og mørke svømmede ovenpaa og var Eva, medens den lyse og tungere repræsenterede og blev kaldt Adam. Vandprøven skildres undertiden med modsat Udfald, og den sorte Knold, der synker til Bunds, er da den syndige Eva. Fra denne Praksis skriver sig det meget udbredte Navn *Adam og Eva*⁸⁴ samt en Mængde andre Dualiteter, se nedenfor. Der hentydes sagtens til det første Menneskepars frie og ubesmittede Kønsliv i Edens Have – jnf. den i Urtebøgerne ofte brugte Vending »Adams Spil og Leg«, »Adams og Evas Kamp« etc. I USA (North Carolina, Georgia, Alabama) er det navnlig Negrene, der med *Adam and Eve*, Knolde af Orkidéen *Aplectrum hiemale* (Fig. 6), anstiller et Elskovs-varsel med denne Svømmeprøve⁸⁵.

Som allerede flere Gange nævnt, bliver den tørre mørke Rod tillagt de modsatte (antafrodisiakiske) Virkninger, saaledes at Rodparret danner en Dualisme: mørk 'ond' og lys 'god'. – Vi finder det udtrykt i Folkenavne med Hænder, sjældnere Fødder som Komparation^{6, 86} (af det meget righoldige udenlandske Materiale nævnes kun nogle typiske Eksempler):

da.: Vorherres Haand, – Fingre (i mange Egne).

Guds Haand (1688 ff.).

Vor Frues Fingre (ca. 1520).

Maries Fingre (Sejrø, Samsø).

Herrens Haand og Fandens Haand (eller Den Slemmes Haand) (Jyll.).

Vorherres Haand og Djævelens (Fyn).

Guds Haand og Fandens Fod (Ringkøbingegnen).

Hvide Haand og sorte Haand (Jyll.).

Jomfru Maries og Fandens Haand (1786).

Fandens Fingre og Vorherres Haand (Salling).

Fandens Fingre (Jyll.), – Klo (Røsnæs v. Kalundborg).

Judashaand (Jyll., sml. Lukas 22, 21).

Trold

Djævel

Munk

} og Jomfru (Thy).

Nøgen Jomfru (Skive-Eggen, ellers til Colchicum).

Djævelens Urt (Viborgegnen).

sv.: Jungfru Mariæ hand (1638 ff.).

Jungfru Marias och Skams hand (1775 ff.).

Guds hand och den ondes hand, etc.

Jungfru Marie handskar (1716 ff.), — — fot.

ty.: manus (eller palma) Christi (Bock 1539 ff.).

Muttergotteshand.

Teufels-, Satans-, Judashand.

Adamshändchen.

Glückshand.

Teufel und Engel.

Hans und Grethe, etc.

Christusfuss.

Schärpranken 'Muldvarpepoter'! (Niederösterreich, om Gymnadenia).

fr.: main du diable.

eng.: dead man's hand, — — fingers, — — thumb.

devil's-claws, — feet.

drake's-foot.

Cain-and-Abel.

est.: Juuda käpad 'Djævelsfødder'.

Jeesuse käsi 'Jesuhaand'.

Ifølge germansk Folketro har Knoldene kun fem Fingre Sankt Johannesdag den 24. Juni og skal derfor opgraves denne Dato for at faa størst Magt til at varsle om Elskov m. m. (jnf. S. 80).

Sammenfattende kan siges, at den lyse og »gode« Rod vækker Elskov, skræmmer Genfærd, er lykkebringende, stiller Tandpine og har andre *positive* Kræfter, medens den mørke »onde« Rod eliminerer Kønssdriften, vækker Had og bruges af ondsindede Folk eller Djævelen. Naar denne Navnegruppe viser saa stærkt et dualistisk Princip med Valg af alle de værste nedsættende og uhyggelige Tilnavne, kan det skyldes to Aarsager: Navnene var Skræmmebilleder, da den antafrodisiakiske Benyttelse omgik Skriftens Ord »vorder frugtbare og mangfoldige« — Folketroen havde jo udtænkt de mærkværdigste Pinsler efter Døden til Pebermøer og Ungkarle — eller man har med hele Navnekomplekset villet præcisere et Skel mellem hedensk og kristen Praksis. I saa Fald hører vi her det lingvistiske »Brag« fra Sammenstødet mellem to næsten lige stærke Religionsretninger! Man begyndte at frygte disse Knolde, fordi man vidste eller anede, at de blev brugt til lyssky og ukristelig Virksomhed. Den norske Plantenavneforsker Rolf Nordhagen har fundet Eksempler paa endnu brugte dialektale Navne til *Mikkelsbær* (*Vaccinium uliginosum*, dansk Mose-Bølle), der i deres oprindelige Betydning var en Advarsel mod at spise Bærrene; disse blev nemlig ud fra erotiske Spekulationer (testeslignende Bærpar!)

brugt som Afrodisiakum engang i Fortiden. Ogsaa her er der altsaa opstaaet et Navnekompleks som Udtryk for en moralsk Reaktion, Frygt og Afsky hos den kristent oplyste Befolkning⁸⁷.

Karen Thuborg fortæller fra Det gamle Harboøre (1928, S. 269) om en klog Kone ca. 1870, der blandt mange Lægeurter navnlig brugte een, hvis Rod lignede en Haand, og »af den lavede hun Guds-Haands-Plaster. Den, sagde hun, kunde læge alle Saar. Men saa var der en anden Urt, som lignede den meget; den havde ogsaa en Rod som en Haand, men dør sad Tommelfingeren ved Siden af Lillefingeren og vendte forkert. Det var »Fandens Haand« og med den kunde der gøres Ondt og Fortræd«. De to Orkidéer Gøgeurt og Poselæbe er blevet kaldt *Gudshaand* (Kylling 1688 ff.), men det populære saakaldte Guds-haandsplaster var nok snarere lavet af den ældgamle Saarlægevækst Vejbred (*Plantago*)⁸⁸.

Naar et Menneske fik indgivet »Fandens Haand«, mistede det Forstanden, men en Patient der fik »Gudshaand« ind, kom sig⁸⁹. Folk med »en vis Sygdom« drak et Dekokt af den sorte Rod – en Anvendelse, der aabenbart ogsaa var kendt i Sverige jnf. *Orchis-Navnet Pockershand*⁹⁰; om den alpine Nigritella, der har haanddelte Knolde, vides, at den i Svejts har været et Sympatimiddel mod »Franzoser« (*ulcus molle?*)⁹¹.

Iøvrigt svarer de testes- og de manusdannede Knoldes Anvendelse i store Træk til hinanden. Et Husraad fra Ringkøbing-Egnen ordinerer mod Impotens og Frigiditet eller Ufrugtbarhed, at Manden skal »smøre sine Stene og Hemmelighed med *Gøgsurt* og Roden stødes og drikkes med Vin, et Fruentimmer maa tage Stenene af en Gedebuk eller Tyr, koge og spise dem og drikke Suppen med Vin til«⁹². I Østjylland (Vol) sagde man, at en Pige kunde blive frugtsommelig, hvis hun blot urine-rede paa en *Kukblomst* (*Orchis*)⁹³. Det er muligvis blevet brugt som Skæmtforklaring, naar en Pige var »kommet galt afsted« uden at ville indrømme det. Omvendt fortæller Museumsforstander H. P. Hansen i sin Bog Hyrdeliv paa Heden (1941, S. 122 f.), at disse Gøgeurter forhen blev brugt »for at æ Kwendfolk et' sku fo Ba'r«; H. P. Hansen tilføjer for egen Regning: »Jeg gaar ud fra, at Traditionen gaar tilbage til den katolske Tid, da Præsterne skulde leve i Cølibat« (sml. her S. 79 og S. 82). Fra Letland, Vestpreussen og England berettes samstemmende, at utugtige Kvinder holdt sig sterile saa længe de spiste eller med Vin indtog de sorte Gøgeurt-Rødder, men blev svangre

saasnart de fortærede den hvide Knold⁹⁴. En mellemeuropæisk Orkidé *Limodorum abortivum* har derimod faaet sit systematiske Artsnavn (Lobelius, *Icones etc.* 1581 'Satyrium abortivum', Linné, *Species plantarum* 1753, 943 'Orchis abortiva') ud fra en Betragtning af de smaa og daarligt udviklede Stængelblade⁹⁵.

Fra Viborgegnen har Forfatteren C. A. Thyregod 1871 meddelt Botanikeren E. Rostrup følgende om Gøgeurtens Brug som *Afrodisiakum subs. Antafrodisiakum*: Fæster en Karl den ene Rod i en Piges Klæder uden at hun vød det, maa hun føle Kærlighed til ham, men ombytter han siden Roden med en anden [den sorte], afløses Elskoven af Had.

Men der var ogsaa andre Fremgangsmaader. Hvis Karlen havde en Stump Gøgeurtrod i Munden, mens han kyssede en uvillig Pige, vilde hendes Kærlighed blive vendt mod ham (Samsø), og pulveriserede hvide Knolde af hvidblomstrende Gøgeurter (eller *Platanthera*?) hemmelig hældt i en Piges Drik, vendte hendes Hu mod den, der gav hende denne Drik; saa Karlen eller en ondsindet tredie Person derimod sit Snit til at drysse lidt Pulver af den visne Rod i Drikken, vilde hun faa Afsky for vedkommende⁹⁶. En Karl, der gerne vilde være Kæreste med en Pige, kunde endelig tage Blomsterne(?) af en Gøgeurt med i Seng og lade dem ligge i Armhulen, saa de blev varme og svedgennemtrængte; siden skulde han sørge for, at Blomsterne kom til at berøre den efterstræbte Piges Bryst⁹⁷.

J. CLAVIS-NAVNE. GYNÆKOLOGISK PRAKSIS I MARIKULT. Den almindeligste danske Gøgeurt *Orchis maculatus* er i Østjylland blevet kaldt *Marriløgl* 'Marienøgle'. Roden skal i ældre Tid have været brugt af Barselkvinder og Jordemødre til Fremskyndelse og Lettelse af Fødselen⁹⁸. Yderligere Forklaring savnes, men Navn og Anvendelser gaar rimeligvis tilbage til Troen paa kvindelige Guddomme (Frigg > Maria), der tænktes at hjælpe Kvinderne i Barselsnød.

Ud fra saa faa Oplysninger kan det synes subtilt at ville knytte en mytisk Forbindelse mellem Himmeldronningen, Gøgeurter og Nøgler. Der er imidlertid paafaldende mange (navnlig svenske) Jomfru Maria-Navne, og selv om en Del vel skyldes nyere Forfatteres sproglige

Opfindsomhed, er der en Række Momenter, som synes at underbygge en saadan Forbindelse:

1. Rodfligene kan være sammenlignet med en Nøglekam.
2. Megen Elskovsmagi er siden Middelalderen knyttet til Nøgle og Laas ud fra nærliggende anatomiske Komparationer (Mand eller penis 'Nøgle', Kvinde og vulva 'Laas')⁹⁹.
3. Marias tildelte Rolle som Himmelnøglerens Bærer.
4. Blomstringstiden i Maj – Marias Maaned.

Johannis Nycklar og *Petri Nycklar* nævnes fra Gotland 1746, *Jungfru Marie nycklar* 1792 ff.; *nyckleväxter* er nu det svenske knæsatte Navn til Gøgeurterne og *Marie nyckleblom* et gængs folkeligt Navn. En Tydning som denne, at »deras allmännaste namn nycklar givits dem för blomställningens likhet med ett gammeldags nyckelax«¹⁰⁰ holder næppe Stik. Forbindelsen mellem Gøgeurten og Nøglen skal snarere søges indenfor selve Nøgle-Overtroen, der betegnende nok er særlig udviklet i Forbindelse med Svangerskab, Fødsel, Barselseng og den nyfødtes Pleje. Den svangre Kvinde er beskyttet, saalænge hun bærer en Nøgle paa sig (sml. Orchis-Knoldenes tilsvarende Brug, S. 93), Besiddelsen af en Nøgle eller Aabning af alle Laase i Huset letter Fødselen og Barselkvinden bar en Nøgle under første Kirkegang¹⁰¹.

Forskellige Orchis-Arter er ogsaa tillagt clavis-Navne i Mellem-europa og alt tyder paa, at disse saavel som ligelydende Navne til andre Foraarsblomster, f. Eks. Primula (Marienøgler 1640 ff., St. Peters Nøgler 1638 ff., Himmerignøgler o. m. a.) ikke er ægte nordiske, men Laan fra Tysk. Nordhagen¹⁰² mener ud fra omfattende komparative Studier at kunne paavise en Forbindelse mellem det nordiske *Marilykjel* (*Botrychium*) og denne Bregnes afrodisiakiske Brug i en fjern Fortid – ud fra samme erotiske Ideassociationer som for Gøgeurternes Vedkommende. En Parallel fra Balkan er bemærkelsesværdig: I Makedonien kaldes Jerikorosen (*Anastatica hierochuntia*) af Korsblomst-familien *Keri tes Panagias* 'Gudsmoders Haand' og ogsaa om denne Plante hævdes det, at den letter Fødselsveerne¹⁰³.

Den urnordiske Nøgle < **hnukila* > (*hnykill* = Genstand forsynet med en Hage, var et Instrument alene brugelig til at lukke en Ting op med¹⁰⁴. Efterhaanden blev Nøglen ogsaa et Symbol – i overført Betydning maatte en Nøgle (eller et Substitut) »aabne« et uvilligt Hjerte, et Moderskød før Fødselen o. s. v., ja selve Foraarets Glæder blev der

lukket op til med en Nøgle akkurat som man tænkte sig, at en Himmel-nøgle aabnede Porten ind til Paradisets Glæder. Som det saa smukt og naturhengivent skildres i et slavisk Sagn: Gøgen vender hvert Aar tilbage fra Sollandet i Øst, og i Næbbet bringer Fuglen den Nøgle, som aabner for Himlens grødebringende Sluser og Døren til Vaarens Blomstervrimmel¹⁰⁵. Hertil knytter sig det store folkloristiske Stof om Laasegræs og Sprængrødder, som bl. a. Fr. L. Grundtvig indgaaende har behandlet (Løsningsstenen 1878, 180 pp.)¹⁰⁶.

Under Katolicismens Auspicier er mangfoldige religiøse Naturbetragtninger blevet kolporteret fra Klostrene til Almuen. Man søgte med talrige Legender og Tydninger at bringe Plante- og Dyreverdens særlige Forhold i Kontakt med Evangeliets Budskaber. Maria-helligede Planter og Dyr passede godt ind i den katolske Liturgi og til de talrige Mariahymners rige symbolske Billedsprog. De katolske Kirker indvier desuden Blomster og Kviste Maria Himmelfartsdag 15. August for at øge deres lægende eller beskyttende Kræfter.

Orchis-Navnet Marienøgle o. lign. er altsaa efter alt at dømme opfundet eller i hvert Fald inspireret af Munkene og Navnene maa være befæstet i Norden et godt Stykke Tid før Reformationen i 1500-Tallets første Halvdel, thi efter den Tid fjerner Lutheranerne med stor Iver og Strengthed enhver katolsk Indflydelse i den kristne Lære, Kalkmalerierne overdækkes o. s. v.

En interessant svensk Parallel til Marienøgle er Billenavnet *Jungfru Maria nyckelpiga*, vor Mariehøne, hvis Placering i Folkloren (Elskovsvarsler) meget minder om Gøgens. Den svenske Forsker E. Louis Backman fører i en Bog om dette Navn (*Jungfru Maria Nyckelpiga* 1947, 312 pp.) med megen Lærdom den smukke røde Billes Navne tilbage til Middelalderen, paaviser under denne Vandring bl. a. de sorte Vingepletters Forbindelse med det hellige 7-Tal og slutter med at finde en Sammenhæng med Jomfru Marias symbolske Rolle som Himmerigs Nøglebærer. Dr. Backman mener, at Jungfru Maria nyckelpiga er opstaaet i Slutningen af 1400- eller Begyndelsen af 1500-Tallet ud fra den Opfattelse, at den iøjnefaldende Billes Tilsynekomst om Foraaret paa sin Vis aabnede Vejen til Grøde og Kærlighed. Mariehønen og Gøgeurtens Folklore møder hinanden paa dette Punkt. Det er i Tyskland en gængs »Forklaring« til de mindreaarige Børn, at Storken eller Mariehønen(!) har hentet deres nyfødte Søster eller Lillebroder i Byens Brønd, hvor Jomfru Maria (forhen Mor Hulda,

der svarer til den danske børnebeskyttende Hyldemor) sidder og passer paa de ufødte Børn¹⁰⁷ (Fig. 18); i Danmark har man navnlig udpeget visse store Sten som de ufødtes Herkomststed, men ogsaa her maa der have bestaaet en Association med Oplukning, thi paa den lille Ø Nyord ved Stege, hvor saa mange gamle Folkeskikke er bevaret, har man den staaende Vending om en forestaaende Fødsel: N. N. (Barnefaderen) skal vist snart hente Nøglen til Bromlands Sten! – en meget stor Sten, der ligger paa Østkysten.

En vanskelig og smertefuld Fødsel kunde være forvoldt af onde Magter; en kraftig Modtrolddom var derfor paakrævet. Allerede Eddadigtet om Oddrúns Klage anbefaler »hulde Vætter, Frigg, Freya og flere Guder« som Fødselshjælpere. Kristendommen ændrede Navnene til Jomfru Maria, men man brugte Midlet i samme magiske Hensigt, og i afsides norske Bygder er Freya blevet paakaldt af Kvinder i Barselsnød helt frem til den nyere Tid¹⁰⁸. Paa Øerne og i Jylland har denne sikkert ældgamle Trylleformel været anbefalet fødende Kvinder at fremsige:¹⁰⁹ »Jomfru Marie! Laan mig Nøglerne dine, at jeg kan aabne Lænderne mine!«

En afrodisiakisk Praksis er her i Norden rimeligvis progressivt blevet afløst af Knoldenes Brug som Fødselsamulet. I hvert Fald kan man vanskeligt forestille sig, at en Vækst med saa syndig en Fortid kunde tjene den nye Religion og endda blive viet paa Altrene. En anden Trylleplante *Galium verum* 'Jomfru Maries Sengehalme', hvis ældste Navne *slægfrid* og *frillogräs* peger mod afrodisiakisk Brug, og som engang blev lagt i Barselseng, anføres i en Fortegnelse over magiske Midler, hvis Anvendelse forbydes paa et Koncilium Aar 734¹¹⁰ og nu forlængst er gaaet af Folkeminde. Man maa videre antage, at de svenske Navne *Jungfru Maria hand*, – *näve*, – *fingrar*, – *handskar* etc. efterhaanden blev erstattet med *Jungfru Maria fötter* o. a., da man fandt det upassende at den hellige Moders ubesmittede Hænder var begravet i den besudlede Jord. At hendes »Fødder« havde mærkværdigt lange Tæer, anfægtede ikke Almuen saa lidt som at hendes »Handske« er umage i Farven¹¹¹. Over den svenske Opfattelse, at Mariehønen, hvis den kravler ud paa Ringfingeren, »mærker Brudehandske« (varsler Bryllup), at Gøgen er Handskerne fjendtlig stemt og forsvinder, saa snart Folk tager dem paa (∴ det bliver koldere)¹¹² og Orchis' Handske-Navne vender vi tilbage til Udgangspunktet.

K. MELLEM- OG SYDEUROPEISKE ANALOGIER. Der kan til den danske Stof knyttes en lang Række udenlandske (især tyske) Analogier, men af Pladshensyn vil der nedenfor kun blive anført nogle typiske Eksempler.

En böhmisk Urtesamler solgte Rodknolde af Gøgeurter under Benævnelsen *Zeikenwurzel* (zeicken 'lokke, forføre') til giftelyst Kvinder. Rødderne skulde, indpakket i Linned, bæres ved den nøgne Krop for at erhverve vedkommendes Svedlugt; blev Posen siden hemmeligt anbragt i en Karls eller Piges Lomme, Seng e. a., saa maatte den paagældende løbe efter »Giveren« – deraf et andet folkeligt Tilnavn *Nachlaufwurzel*¹¹³. I Italien (Savoy) anbragte den forsmaaede Elsker tre blomstrende Gøgeurter (*Nigritella*) under den knibske Piges Hovedpude¹¹⁴. Det minder stærkt om den i Sagafortællingen nævnte Praksis (S. 64), og det Spørgsmaal melder sig, om dette ret harmløse romanske Elskovsorakel er opstaaet spontant, eller om det blev bragt sydpaa af germanske (nordiske?) Folk f. Eks. i Folkevandringstiden og med krigeriske Invasioner nordfra over Alperne.

En *Heiratsblume* (*Orchis latifolius*), der opgraves Sankt Hansdag, har fem Fingre paa Rodknoldene og ikke som den øvrige Tid af Aaret kun fire (*Erzgebirge*); Knoldene studeres omhyggeligt, og hvis de to af Knoldens Fingre griber ind i hinanden, skal Brylluppet snart staa – og vice versa (*Østpreussen*)¹¹⁵. Tilsvarende i Italien (*Piemont*, øvre *Tessin* o. a. St.); her gaar de forelskede Par ud for at oplede en Gøgeurt, hvis haanddelte Knolde kaldes *concordia* eller *discordia* ('Enighed', 'Uenighed') alt eftersom »Hænderne« er vendt mod eller fra hinanden, thi deraf slutter de, om deres Forhold bliver varigt eller snart opløses¹¹⁵. Den *concordia*, som ifg. Porta blev brugt af sicilianske Koner i det 16. Aarhundrede, naar de var uenige med deres Mænd, var dog sikkert ingen Orkidé, men den ogsaa herhjemme kendte Prydplante Jødekirsebær (*Physalis alkekengi*) – han kalder den nemlig ogsaa *vesicaria* (*vesica* 'Blære')¹¹⁶.

En Trylle- og Lægebog fra 1610 (*Magia naturalis* af Wolfgang Hildebrand; Trykkested og Forfatterens rette Navn ikke nævnt, maaske af Frygt for Inkquisitionen) giver denne Recept »contra impotentia«: Nimm Bibergeyl, Hirschbrunst, langen Pfeffer ana 2 loth Satorones, Palmae Christi, Calmuss, Aron, Galgant, Nesselsamen, Burrago, Bethonien ana 1 loth stoss jedes besonders klein, danach mische es unter einander. Unnd wenn du es brauchen wilt, so nimb Morgens

und Abends allwegen 1 q. in warmen Wein. Mirabiliter irrigat et exitat torpentes etiam ex maleficio tales. — Men Satyrion virker ogsaa paa Kvinder: Sic eruca large sumta, cicer, coepae, pastinaca, anisum, coriandrum, pinearum nucum nuclei, inter hos satyrion, large movet semen et fortius venerea in te obstat et mulieribus libido acrius excitatur venerisque urticae sunt.

En anden Tryllebog et Aarhundrede senere (hvis Forfatter ogsaa klogeligt undlader at røbe sit Navn) bringer dette Raad til at bringe Lykke i et Ægteskab: Man grub im Vollmond diejenigen Knabenwurzeln, wo immerdar Männlein und Weiblein beieinanderstehen. Das Männlein gab man ihr in einer Speise, die sie sonst gern zu sich nahm, zu essen und heimlich zu geniessen, er aber musste die Wurzel des Weibchens [Orchis med spaltede Rodknolde] in einem feygelblauen Tüchlein von Seiden bei sich tragen, wie dann geschehen und sie ihn dermassen hernach geliebt hat, dass sie ihn fast nicht aus den Augen lassen können und jährlich ihn mit einem Kinde erfreut hat . . .¹¹⁷.

Plettet Gøgeurt kaldes i det skotske Grevskab Aberdeen *lover's wanton* 'Elskers Vellyst'; Almuen tror, at Nydelsen af den hvide Rod giver stor Lyst til det andet Køn, mens den sorte Rod har modsat Virkning¹¹⁸ (sml. S. 81).

L. MAMMÆ-NAVNE. LAKTAGOGA. En Del Navne til Orchidaceae med haanddelte Rødder viser, at man ogsaa har sammenlignet dem med *mammæ* (Bryst, Yver, Patter) og herudfra tilskrevet dem laktative Kræfter¹¹⁹:

da.: Maries Ko, Maries Køer (Østjyll.).

Svinepatter (Anholt 1939; sml. Navnene Solilje og Griseurt til Stor Konval i Østjyll., hvis hængende Blomsterrad ad en buet Stængel morsomt minder om et Kuld diende Grise¹²⁰).

sv.: Jungfru Maria bröst (1755 ff.).

gjetjur 'Gedeyver'.

no.: Marijuver }
Gjetjuver } (1766 ff.).

finsk uvarosheinä 'Yvergræs',

lehmänutarheinä 'Koyvergræs'.

ty.: Kuheuterchen (Østpreussen),

Geissuter (Graubünden).

I Sydjylland (Malt) fjernede man visse Dele af Blomsten og mente saa tilsidst at kunne se »Marie med Barnet«¹²¹.

Et yverlignende Organ maatte ifølge den primitive Organoterapis Motto *similia similibus curantur* kunne bruges til at sikre, subs. øge Laktationen, hvortil ydermere kommer Gøgeurtens tilskrevne anti-dæmonske Kræfter. Orchis-Knolde (vel de lyse) blev lagt i Sien for at beskytte Mælken og sikre Gaardens »Smørlykke«¹²². I Norge blev Rødderne sammen med andre Trylleurter brugt mod Malkefejl hos Køerne, da saadanne Lidelser skyldtes onde Magter¹²³, og i Spreewald (Østtyskland) fik Køerne *krowine humje* 'Koyver', hvis de gav lidt eller daarlig Mælk¹²⁴. Samme Middel til Køer og Geder nævnes fra Vest-preussen og Schlesien¹²⁵; i Böhmen gnides Kvægets Vandtrug med *Johanneshand* (Orchisrødder) som Beskyttelse mod Forhekselse, og efter lettisk Folketro skal Rødderne af *O. maculatus* give rigelig Mælk og et tykt Lag Fløde i Karrene¹²⁶. Som Undtagelsen, der bekræfter Reglen, siges i en Egn af Vogtland, at *Kuckucksblumen* bragt ind i Stalden skader Husdyrene, saa bl. a. Køerne ophører med Laktationen – noget, der er hævdet ogsaa om andre Foraarsblomster¹²⁷.

I Sverige og i Jylland er Gøgeurt og Perikon blevet gravet ned under Stalddørens Tærskel eller sat over *æ Nødsda'r* som Værn mod Troldtøj, der vil skade Husdyrene¹²⁸.

M. ALRUNE-IMPULSER. Endelig maa nævnes de mange Impulser, der fra den ældgamle Trylleplante *Alrune* (*Mandragora officinarum*) er tilgaaet Orchis-Knoldene saavel som andre Vækster med flerdelt »menneskelignende« Rod (*Bryonia*, *Atropa*, *Arum* m. fl.), der blev solgt og brugt som »ægte« Alruner¹²⁹. Man kunde altsaa paa sin Vis kalde Gøgeurten for »Nordens Alrune«, thi den har mange Træk fælles hermed: fremvokset af Sperma etc., Roden menneskelignende og personificeret (jnf. Brunfels og Bock: *Männchen*, *Männlein*; holl. *mannetjeorchis* o. lign., *zotskullekensmanneke*, *-wijffe*, færøisk *børkubondi*), Elskovsamulet, umiddelbar afrodisiakisk Kraft, Lykkebringer m. m. Der nævnes de samme mystiske Formaliteter og Besværgelser ved baade *Mandragoras* og *Orchis*' Opgravning, og da den ægte Alruneplante som bekendt ikke vokser i Nordeuropa, gælder flere af den Slags Skildringer fra Tyskland, Island og Baltikum sagtens Gøgeurter¹³⁰. En medvirkende Aarsag til, at Orchis-Arterne ikke i Længden har kunnet hævde sig som Afrodisiakum, hvorimod Alrune og Ginseng (Fig. 19, 20) stadigvæk nyder en vis Yndest i Orienten, maa

søges i den Omstændighed, at de ikke som sidstnævnte Planter indeholder Alkaloider med Irritationseffekt paa Erektionscentret og de kombinerede Kønskirtel- og Urinudførselsveje¹³¹.

Man har dog Vished for, at Gøgeurtknolde lige til Nutiden har været forhandlet som Amuletter og Talisman'er, der skulde beskytte mod Sygdom og skaffe Held i Erhverv og Kærlighed. Det nævnes saaledes ca. 1900 fra Leipzig og Berlin, Valfartsbyen Mariazell i Steiermark¹³². I en Egn af Westfalen er det endnu Skik, at Børnene Pinsenat drager ud for at søge »Pfingstblumen«; de graver Planterne op og anstiller Varsler af deres Udseende. Som for saa mange andre Børnelege gælder det, at den afspejler en ældgammel Praksis. I Byen Münsters Arkiv finder man atter og atter Forbud mod at samle og sælge *Pfingstblumen*. I Aaret 1549 er der gjort en Postering paa 3 Schilling som Udgift til en »Bottmeister«, som gik fra Hus til Hus »dat de megede [Mägde] keine pinxtblomen kaifen sollen«, »dat de megede keine pinxtblomen hebben sollen vor allen porten«, »dat de pinxtblomen to verbadden«, »up pinxten keine pinxtblomen to halen« o. s. v. Af Retsprotokollerne efter 1600 fremgaar det, at Bottmeisterens Kontrolbesøg fandt Sted regelmæssigt Andendagen før Pinse. I en Instruks til Bottmeisteren hedder det f. Eks. 1602, at han skal »gegen bevorstehendes Pinxtfest Haus bei Haus anzeigen, dass keine Megede sich bei den Pinxtblumen finden lassen, widringenfalls dieselben in den Tornkasten [Gabestokken] gebracht werden«. I Aaret 1604 skulde Bottmeisteren forkynde ved alle Porte »dass die Pinxtblomen cessieren mögen«, 1608 og 1611 »dass die Pinxtblomen und deren in den Vorjahren gespürte Üppigkeit unterbleibe und die Übertreter zur Strafe gebracht werden«, og 1615: »den Unrat der Pinxtblomen so vor jährlx gespürt worden, abzustellen«, 1617: »die Bottmeister sollen achthaben, dass das vorige Unwesen, so die Dienstmegede wegen der Pinxtblomen zu verüben pflegen, nicht wieder einreisse, sondern die Megede, so betreten, auf die Schreiberei gebracht werden«¹³³. Man ser, hvordan Byraadet fra Aar til Aar har forsøgt at afskaffe den fra gammel Tid befæstede Skik, baade af religiøse Grunde og fordi der utvivlsomt er drevet megen Svindel med dette Afrodisiakum.

Orchis-Rødderne blev som andre Substitutter for ægte Alrune solgt enten i tildannet Stand eller in natura. Det vigtigste var altid den menneskelignende Figur. I Litauen skelner man mellem to Køn af *geguze ráibe* (O. incarnatus): kvindelige Eksemplarer har to Ben, men

de mandlige tillige i Midten en penislignende Udvækst¹³⁴. Ogsaa fra Hessen oplyses, at der er Orchis-Knolde med enten mandlige eller kvindelige Kønsorganer¹³⁵. R. Rasmussen tyder det færøiske *børkubondi* (sml. *kápukona*, sv. *syskonbarn* (1775), norsk *vallmosyster* (*Platanthera bifolia* 1766 ff.) som 'Husbonden til børka' (= Roden af Tormentil, der altsaa opfattes som en rund og trivelig Kone)¹³⁶. Forøvrigt er ogsaa Tormentilrod ('Blodrod') blevet brugt til magiske Kunster (paa Island) og som Alrune-Erstatning¹³⁷.

Konklusioner.

Visse Planters Rodform har siden Samlerstadiet beskæftiget alle Folkeslags Fantasi. Tilskrevne og virkelige Ligheder med Gøgeurters tvedelte eller fligede Rodknolde skabte i den klassiske Oldtid en sydøsteuropæisk Anvendelse som Afrodisiakum, som i de følgende 2200 Aar vandrer til det øvrige Europa og dér bevares praktisk taget uændret lige til vort Aarhundrede. En sideløbende folkemedicinsk og veterinær Anvendelse har afsat en lang Række intereuropæiske Seksualnavne til Orchidaceae.

En yngre Sagafortælling giver det første litterære Udsagn om en afrodisiakisk Anvendelse i Norden, men sproglige Reminiscenser tyder paa, at dette Afrodisiakum var kendt allerede i Vikingetiden og at Gøgeurter rimeligvis spillede en Rolle i endnu ældre falliske Religioner. Danmark-Sverige danner Grænsen mellem en illyrisk-orientalsk fallisk og en nordvestskandinavisk mantisk Navnegruppe; sidstnævnte synes opstaaet lokalt uden eller med ringe antik Paavirkning. Begge Forestillingskredse støder i Middelalderen sammen i Mellemeuropa og bliver, med Tilbagestrængning af det blidere nordiske Stof, til de i 1500- og 1600-Tallets Urtebøger nedlagte seksuelle og mere bastante Tryllerier.

En hedensk Freya- og Frigg-Veneration i Forbindelse med Gøgeurter er bevaret renest og længst paa Island, i det øvrige Europa ret hurtigt ændret af Kristendommen og korporeret ind i en Mariakult, der atter affødte en Række nordiske Maria-Navne til Gøgeurter. En clavis-Navnegruppe synes at være de sidste sparsomme Minder om en nyere gynækologisk Brug i Kontakt med Mariadyrkelsen, og en mammæ-Gruppe skyldes Lighedsmagi til Stimulering og Sikring af Laktationen.

Gøg-Komplekset maa udtrykke Lighedspunkter mellem afrodisiakisk Praksis og Fuglens Gejlhed, i videre Forstand dens Fjerdragt og Træktid. De er enten opstaaet spontant eller indvandret via tyske Urtebøger. Den af de to Rodknoldes afvigende Kulør inspirerede Dualisme i Anvendelsen (mørk = ond, negativ; lys = god, positiv) faar i mange manus-Navne en sagnagtig Karakter og udtrykker en Advarsel eller Aversion mod en afrodisiakisk Anvendelse, der tildels overføres fra Arter med testesdannede Rødder, og som den kristne Lære fordømmer.

Impulser fra den stærkere Alrunetro har i høj Grad paavirket og udformet Forestillingerne om Orkidéerne (Fremvækst af Sperma etc., Opgravningssceremonier, Røddernes Kønssdifferentiering og Brug som Apotropæum og Afrodisiakum, Lykkebringer m. m.). Gøgeurterne savner imidlertid Alrunes og Ginsengs hidsende Giftstoffer og har derfor ikke i Længden kunnet hævde sig; efter en Glansperiode i 1500- og 1600-Tallet gør de følgende Aarhundreders medicinske Forskning og Oplysningen i det hele taget dette ældgamle folkelige Elskovsmiddel overflødigt.

Gøgeurterne har gennem alle Tider og Lande været brugt i de ubændige Elskovskræfters Tjeneste. Deres karakteristiske Rødder er i Naturens store Billedbog Illustrationer til de Tanker og Forestillinger, Menneskene har gjort og formentlig ogsaa altid vil gøre sig om Forplantningens Mysterium.

LITTERATURHENVISNINGER OG NOTER

Forkortelser: Britt. Holl. = J. Britten & Rob. Holland, A Dictionary of English Plant-Names (1886); Hovorka-Kronfeld = O. v. Hovorka & A. Kronfeld, Vergleichende Volksmedizin I-II (1908-09); Hwtb. Aberg. = Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens (især Bd. IV, 1931-32); J.-T. = H. Jenssen-Tusch, Nordiske Plantenavne (1867-71); Lyttk. = Aug. Lyttkens, Svenska växtnamn (Bd. III, 1912-15); Marzell, Tiere = Heinrich Marzell, Die Tiere in deutschen Pflanzenamen (1913).

Indledning. ¹ A. E. Whatham, Phallic Symbolism, i American Journal of Urology and Sexology XIV (1918), 63-73, 111-116, 166-177, 350-361; XV (1919), 71-77; Hovorka-Kronfeld II, 522. ² Hovorka-Kronfeld II, 165, 168, 170, 179; I. Reichborn-Kjennerud, Vår gamle trolldomsmedisin II (1933), 23. ³ G. Fischer, Heilkräuter und Arzneipflanzen (1947), 186f.; K. Heidt, Gegenwärtige Kenntnis u. Anwendung einheimischer Heilpflanzen in der Volksmedizin Hessen-Nassaus (1942), 60. - Th. van der Velde mener (Det fuldkomne Ægteskab, 1938), at Paastanden om Orchis-Produkters erotisk pirrende Evner maa tilskrives »Fantasier, der fortrinsvis har Rod i det symbolske«. ⁴ G. Fischer l. c.; Thirsch, Handbuch

der Pharmakogn. II (1912), 384; Heinr. Marzell, Neues Illustriertes Kräuterbuch⁹ (1935), 299; Bernh. Stein, Medizin, Abergl. und Geschlechtsleben in der Türkei I (1903), 234f. jnf. v. Luce, Topographische Nachrichten von der Insel Oesel (Riga 1823), 298: »Die Bucharen rösten die trockene Wurzel und kochen eine Art Kaffee davon, der auf allen Wirthshäusern daselbst gereicht wird«. ⁵ Sml. Jul. Tuschmann i Mélusine VII (1894–95), 275. ⁶ Brøndegaard i Dansk Veterinærhist. Aarbog 1950 (1951), 65f.; Marzell, Tiere 102 og samme Forf. i Hdw. Abergl. IV, Sp. 1555, 1558; G. Hegi, Ill. Flora v. Mittel-Europa IV, 2/522, 534, 536; Acta Philologica Scandinavica IX (1934), 53, Aigremont, Volkserotik und Pflanzenwelt II (1908), 21.

A. ⁷ Her citeret efter Marzell i Geschlecht und Gesellschaft XIV (1926–27), 211–223. ⁸ Hwtb. Abergl. IV, Sp. 1556f., 1558. ⁹ Halácsy, Conspect. florae graecae III (1904), 167. ¹⁰ K. Fraas, Synopsis florae classicae (1848), 279; H. Ziegenspeck i Botanisches Archiv 37 (1935), 415f. ¹¹ *Orchis* er – naturligvis – Maskulinum; ikke desto mindre bruges Ordet i mange botaniske Værker som Femininum! O. masculus er forøvrigt, sammen med Bregnerne *Dryopteris filix-mas* og *Athyrium filix-femina*, vore Flora-Fortegnellers sidste Rester af Oldtidens gængse Køns-differentiering af Væksterne. ¹² Et andet Eksempel: Marzell nævner i sin ellers meget udførlige Neues Ill. Kräuterbuch (⁹1935) overhovedet ikke, at Sevenbom er brugt som Abortivum!

B. ¹³ De medicamentis, ed. Helmreich 25, 19. ¹⁴ Her citeret efter Herm. Schelenz, Shakespeare und sein Wissen auf den Gebiete der Arznei- und Volkskunde I (1914), 217. ¹⁵ Sml. ogsaa Langkavel, Botanik d. senere Græken (1866), 103f. ¹⁶ IV. tract. 2 Kap. 18, ed. Meyer & Jessen 1867, VI, 454, 459. ¹⁷ Se Herm. Fischer, Mittelalterliche Pflanzenkunde (1929), 276f.; S. 13 oplyser han, at *testiculus Bernhardi* var Munkenes djærve Navn til *Orchis*, men i Synonymnøglen S. 273 er Navnet anført under *Lilium martagon*! ¹⁸ Steinmayer & Sievers, Die althochdeutsche Glossen IV (1898), 501 > Höfler i Archiv f. Geschichte der Medizin V (1911), 259. ¹⁹ F. W. T. Hunger (ed.), The Herbal of Pseudo-Apuleius (Codex Casinensis 97) 1935, 21. ²⁰ Eigen Volk XI (1939), 112f. ²¹ J.-T. 157; Lyttk. 1252, 1262. ²² Aigremont I. c., II, 44f.; Prof. Dr. Wilh. Wissmann (München) har velvilligt meddelt mig det slaviske Navnestof, for hvilket jeg bringer min bedste Tak!

C. ²³ Rolf Nordhagen, Studier over gamle plantenaavn I. Motiver i nordiske navn på skinntryter og blåbær (*Vaccinium uliginosum* og *V. Myrtillus*) 1946, 144 pp. ²⁴ Reichborn-Kjennerud, Våre folkemedisinske lægeurter (1922), 42 (Originalteksten citeres). ²⁵ H. Strøm, Beskrivelse over Fogderiet Søndmør I (1762), 109f.; A. John, Sitte, Brauch u. Volksglaube im deutsch. Westböhmen (1905), 87, 227; Revue des Traditions populaires XIII (1899), 341 (*Nigritella nigra* i Savoyen), m. fl. I en senere islandsk Form er det ikke Kæresten, men – en Tyv man drømmer om. ²⁶ T. O. Cockayne, Leechdoms, Wortcunning and Starcraft of Early England (1864–66) II, 145f., jnf. N. M. Petersen, Nordisk Mythologi (² 1863), 78, der interpreterer *Fornjótr* med 'Den gamle Jyde'. ²⁷ A. Chr. Bang, Norske Hexe-formularer og magiske Opskrifter (1901–02) Nr. 702. Der foreligger dog den Mulighed, at man har ment *flores palmæ*, Pilerakler, der – paa Grund af Fallosformen – ogsaa er blevet brugt til at vække Kønsdriften hos Husdyr (Skattegr. XII, 30). ²⁸ Naturrigerne i den norske Folketro (ed. 1928), 59. ²⁹ J. E. Gunnerus, Flora Norvegica (1766) I, 22; J. A. Krogh, Efterretning om Provstiet Nordfjord (1813), 259; H. J. Wille, Beskriv. over Sillegjord Præstekald (1786), 119 – m. fl. ³⁰ O. Nicolaissen, Fra Nordlands Fortid I (1889), 16; J. Qvigstad, Lappischer Aberglaube (1920), Nr. 10. ³¹ N. Annenkov, Botaničeskij slovar b (1878), 233; samme Forfatter oplyser, at Landsbyernes kloge Folk bruger Knolde af *Orchis latifolius* som *Cantharide* – deraf Navnet *port'ca swadbyj* 'Bryllupsødelægger', 'Brudeforhekser'.

³² J.-T. 103, 155f. (1772 og flg.); J. Jonasson's haandskr. Samling af islandske Folkeminder i Dansk Folkemindesaml., Reg. 1918/7 & 1918/III-IV, Nr. 462 (samlet Fremstilling), 1765f., 1769, 2407, 2421; jnf. ogsaa det svejtsiske Orchis-Navn *Liebwürza*, hollandsk *juffetroost* (Jomfrutrøst!), *liefkenskruid* o. a. ³³ Jonasson l. c.; Knud Jessen & Aug. Mentz, Vilde Planter i Norden I (1940), 276; J.-T. 105: *Præstepinteler* til *Herminium monorchis* i Sønderjyll. er tvivlsom. ³⁴ I. Reichborn-Kjennerud, Vår gamle trolddomsmedisin II (1933), 23; H. Strøm, Søndmør [Note 25] > J.-T. 350; Festskrift til Feilberg (1911), 717; M. Trevelyan, Folklore & Folkstories of Wales (1909), 89, Rolf Nordhagen, Studier over gamle plantnavn I (1946), 87, Hovorka-Kronfeld II, 170. Løgs og Baldrianrods stærke Lugt skulde naturligvis fordrive Trolddommen. Paa Island skal *venusjurt* være et af *Valeriana's* Navne og anvendt mod Betændelse i mammæ (Jonasson, l. c. 2144). ³⁵ Heinr. Marzell, Wörterbuch der deutschen Pflanzennamen I (1943), Sp. 1302, 1304f., 1306; se ogsaa Lyttk. 1272f., H. Heukels, Woordenboek der Nederlandsche Volksnamen van Planten (1907), 168f. ³⁶ Andre tvivlsomme mytologiske Navne til Orchidaceae er *norma* eller *jungfrutoffel* (1868 ff.) til den tropisk udseende nordsvenske *Calypso bulbosa* (se Svenska turistföreningens årsskrift 1934, 179) og *Niardar vötrr*, som iflg. Grimm's Deutsche Mythologie 2 1844, 198 skal have været et oldnordisk Orchis-Navn og betyde 'Njörðr's Handske'; snarere var ment en Havplante. I Nordhagens Norske Flora 1940, 63 kaldes Orkidéen *Epipogium aphyllum* *Huldreblom* uden Forklaring af Navnet. ³⁷ H. Marzell, Wtb. d. deutsch. Pflanzennamen I (1943), Sp. 1306f., Georg Kummer, Schaffhauser Volksbotanik I (1952), 66. ³⁸ Skattegraveren I (1884), 96. ³⁹ Kaj Bom, Slang (1948), 74; se dog Lyttk. 56: *Pytter* (1745 ff.).

D. ⁴⁰ H. Strøm, Phys.-oeconom. Beskrivelse over Eger Præstegjeld (1784), 98; H. J. Wille l. c. [Note 29]. ⁴¹ J. Landt, Forsøg til en Beskrivelse over Færøerne (1808), 209. ⁴² Lyttk. 1253, 1257, 1263; P. Suhonen, Suomalaiset kasvinnimet (1936), 246f. Det store Værk Magisk folkmedicin (Finlands sv. folkdikt. VII, 1927) nævner intet om Gøgeurters Anvendelse som Afrodisiakum. ⁴³ E. Tang Kristensen, Jydske Folkeminder IX (1880), 127; Axel Lange, Fynske Plantenavne og Folkeminder om Planter (1932), 35 og egne Optegn. fra Fyn ca. 1940. ⁴⁴ A. Bezenberger, Lithauische Forschungen (1882), 75. ⁴⁵ J. Rhiner, Volkstüml. Pflanzennamen d. Waldstätten (1886), 28 (Kanton Schwyz); Heidt l. c. [Note 3] (Hessen-Nassau); Marzell, Tiere 102. ⁴⁶ Bergens Museums Aarbog 1910, 57. ⁴⁷ Notits i Hejmdal s. A. med Frederiksborg Amtsavis som Kilde; B T 11. Jan. 1954.

E. ⁴⁸ Testes-Navnestoffet hentet fra: v. Aphelen, Den Alm. Natur-Hist. III (1768), 94, J.-T. 105, 155f., 322, Skattegr. V (1886), 95, XII (1889), 159, Lyttk. 1253, 1259f., 1263f., Suhonen l. c. [Note 42] 245ff., Tidsskr. for hist. Botanik I (1921), 58, 246; egne Optegnelser; Marzell, Tiere 29f. (m. Litteraturhenvisn.), 101, Schrank & Moll, Naturhist. Briefe über Österreich etc. (1785) II, 350. — Om en evt. Forbindelse mellem Orchis-Navnene *ows-*, *højstdebbel* (Aarhusegnen: J.-T. 322) og Kombinationen *ywsen* 'brunstig' > *ywsendrywer*, *øwsendriwer* > Oksendriver > Kodriver: Brøndegaard i Dansk Veterinærhist. Aarb. 1950 (1951), 66f. og Johan Lange i Horticultura 4 (1950), 72, 74f.

F. ⁴⁹ Eigen Volk XI (1939), 109f., jnf. Bot. Archiv 37 (1935), 423ff. ⁵⁰ Huron H. Smith, Ethnobotany of the Forest Potawatomi Indians (Milwaukee 1933), 121, sm. Forf. Ethnobot. of the Ojibwe Indians (1932), 377, 431; James A. Teit, Ethnobot. of the Thompson Indians of British Columbia (Wash. 1930), 462, 506.

⁵¹ Fanny D. Bergen, Animal and Plant Lore (1899), 113, sm. Forf. i Journal of American Folklore XI (1898), 280f. ⁵² Heinr. v. Wlislöck, Volksglaube u. relig. Brauch der Zigeuner (1891), 90, sm. Forf. Aus d. innerem Leben d. Zigeuner

(1892), 75. ⁵³ A. de Gubernatis, *Mythologie des plantes* I (1878), 91; Globus XCV (1909), 282f. ⁵⁴ A. Ulrich, *Beitrag z. bündn. Volksbotanik* (1897), 29; Georg Kummer, *Schaffhauser Volksbotanik* I (1952), 25; Heukels l. c. [Note 35].

G. ⁵⁵ *Kreuterbuch contra fayt vollkommen*... (1534), 22f.; *New Kreutterbuch* (1551), 299a. ⁵⁶ Schrank & Moll l. c. [Note 48]. ⁵⁷ I. Reichborn-Kjennerud, *Våre folkemedisinske lægeurter* (1922), 14; tysk *Bocksgeil* til Orkidéer nævnt fra det 17. Aarh. Ogsaa Alrunen, der har mange Træk fælles med Gøgeurterne (se S. 93 f.), tænkes fremvokset af Forbryderes Sæd eller Sved. ⁵⁸ Se Marzells Kompilationer i Hegi's III. Flora II, 336f. og Tiere 185f. Variationerne er mangfoldige: Gøgekartoffel (Finl.), Gøgenøgler (Sverige), Gøgestøvler (Litauen), Gøgetaarer (Rusl.), Gøgetestikler (Kärnten i Østrig), o. m. a. ⁵⁹ Skriftlig Oplysning fra Apoteker Paul Hauberg 1954. ⁶⁰ Lyttk. 1263. ⁶¹ Udvalg for Folkemaal (UfF) top. Saml. 1906/76: 1172, 3001 (indsendt 1919) og egen Optegn. 1946. Blomsternes Ildelugt har rimeligvis ogsaa spillet ind. Paa Ny Guinea siges, at de blegbrune Pletter paa Pisangbladene opstaar, naar Stjernerne pisser paa dem (Zeitsch. f. Ethnologie 65, 1933, 279). ⁶² Samme Navne i Tyskl., Engl., Skotl., Frankr., Svejts, m. fl. europæiske Lande (Danske Folkemaal IV, 1930, 2ff.). Paa Øland i Vendsyssel kaldes Plettet Gøgeurt *Tudseblomst*, fordi den vokser, hvor der er mange Frøer og meget Tudsespyt. Nordengelske Børn tror det bringer Uheld at plukke de Blomster, som Gøgen har spyttet paa (Britt. Holl. 35); i Frankrig gror 'Gøgeurter' = Engkarse, Trævlekrone m. fl. frem dér, hvor Gøgene har spyttet (E. Rolland, *Flore populaire* I, 1896, 239). Allerede Bock 1539 og Fuchs 1543 mente, at Navnet Gøgeurt skyldtes bl. a. Cikadeskummet. ⁶³ Kai L. Henriksen, *Danske Insektnavne* (1944), 68. ⁶⁴ Skattegraveren III, 252. ⁶⁵ Tang Kristensen, *Jyske Folkeminder* II, 222; Marzell, Tiere, 185f. Navnet *Gøgsgraa(d)* hos Simon Paulli 1684, med mange senere Varianter: *Gøgsgrød*, *Gøjsengrød* etc., hører vel herhen. Moth ca. 1700 har *Gøgegrød* til den runde Hulurtrod, *Radix aristolochiae rotundae*, der har haft folkelig gynækologisk Anvendelse. I mange Lande bliver Gøgeurternes Bladpletter tilskrevet Kristi Blodstaarer: O. Dähnhardt, *Natursagen* II (1909), 229f. Sml. ogsaa russ. 'Gøgetaarer' (Marzell l. c.). Taarer, Spyt, Skarn, Blod er Eufemismer for Sperma. ⁶⁶ Marzell, Tiere 179–188. ⁶⁷ Marzell, Tiere (Index S. 221, 229). Om Gøg og Stork som Fallos-Symboler, se Wilh. Mannhardt i *Zeitschr. f. deutsch. Mythol.* III (1856), 209–298, IV, 447, J. Grimm, *Deutsche Mythologie* ⁴ II (1876), 563ff., III, 195f.; Alb. Moll i *Handbuch d. Sexualwissenschaften* (² 1921), 582f., Fr. Heide, *Onde og Gode* i Dyreham (1940), 31ff., *The Folklore Record* II (1879), 47–91.

H. ⁶⁸ *Liber herbarum*, ed. Paul Hauberg 1936, 33. ⁶⁹ Herom videre i Hovorka-Kronfeld I, 214f. og *Archiv f. die Geschichte der Medicin* 17 (1925), 201f. ⁷⁰ H. Schelenz i *Archiv f. Gesch. d. Med.* IV (1910), 145f. ⁷¹ *New Kreutterbuch* 1551, 299a < Theofrastos, *Hist. plant.* 9, 18. ⁷² I en Protokol fra Lunds Apotek kan man se, at en lægestuderende ved Eksamen 1730 er blevet spurgt om Midler til Kønndriftens Stimulering og har svaret med bl. a. en Latværg bestaaende af Gøgeurtnolde, Mandskraftrod [Pastinak], adskillige Krydderier plus Moskus (cand. pharm. Harald Nielsen i *Farmac. Tid.* Nr. 35/1953 S. 1). ⁷³ Det saakaldte Kyskhedstræ var *Vitex agnus castus*; herom: Kr. Nyrop, *Ordenes Liv* III (1926), 66 og Axel Lange i *Vore Haver* 3 (1937), 260f. ⁷⁴ *Vidensk. Selskabs Ordb.* VI (1848), 994f.: *Sygsknep* = Almuenavn til *Ophrys monorchis*, *Desmerknap*; ifg. Moth er *Syg* en Orne, som ved Gildningen kun mistede den ene testis. E. Viborg foreslog 1793 Navnet *Anmod*. ⁷⁵ J.-T. 157, 175. ⁷⁶ O. Kalkar, *Ordb.* til det ældre danske Sprog II (1886–92), 39. ⁷⁷ *Vidensk. Selskabs Ordb.* II (1802), 380f., H. F. Feilberg, *Ordb. over jyske Almuesmål* I (1886–93), 434, Falk & Torp, *Etym. Ordb.* I

(1903), 223. ⁷⁸ J.-T. 340 — der mener, at *gild* betyder god; jnf. Axel Lange, Fynske Plantenavne (1932), 102f. og Fynsk Hjemstavn 1939, 44. ⁷⁹ Moth G 186 og G 330 efterset af Ordbogsred. Kaj Bom.

I. ⁸⁰ Magazin für Litteratur d. Auslandes 67 (1865), 138; sml. isl. *þjofarót* 'Tyverod', findes under Galge, bruges af Mestertyve: K. Maurer, Isländ. Volkssagen der Gegenwart (1860), 178; *Diebsgras* lukker Laase op: Am Urquell V, 163 (Lillerusl.). Kontakt med den stærke Alrunetro. ⁸¹ Britt.-Holl. 145. ⁸² A. Thirsch, Handb. d. Pharmakognosie II (1912), 375. ⁸³ Heyl, Volkssagen osv. aus Tirol (1897), 32. ⁸⁴ Tang Kristensen, Danske Sagn IV (1892ff.), 614, R. Rasmussen, Føroyss plantunøvn (1950), 47f. (»nyere«), Joh. Th. Storaker, Naturriggerne i den norske Folketro (ed. 1928), 59, Lyttk. 1255 (til *Orchis sambucinus* 1888ff.), Suhonen, Suomalaiset kasvinnimet (1936), 245f., 274 ('Adamshaand'; og efter Blomsterfarve: rød 'Adam', lys 'Eva'); Britt. Holl. 5, Journal of American Folklore XI (1898), 280f. (paa New Foundland om *Arethusa bulbosa*). ⁸⁵ Fanny D. Bergen, Animal and Plant Lore (1899), 103, G. G. Niles, Bogtrotting for Orchids (1904), 284. ⁸⁶ J.-T. 155f., 322, Feilberg, Jysk Ordb. I, 268, 510, II, 49, III, 468, Sønderjysk Maanedsskrift 5 (1928), 94, Flora og Fauna 1894, 23, Heimatblätter für den Kreis Sonderburg I (1914), 38ff., Uff top. Saml. 2515 (Ulfborg), skr. Meddelelse fra Salling 1950; Acta Philologica Scandinavica 9 (1934), 53; N. Mohr, Forsøg til en islandsk Naturhistorie (1786), 209; Lyttk. 1265f.; Hwtb. Aberg. IV (1931-32), Sp. 1559, Marzell, Tiere 66; Hamlet IV. Akt 7. Scene. ⁸⁷ Studier over gamle plantenavn I (1946), 75-80, Mikkelsbær, mikkelsfisk og Mikkell rev (1950), 32-34 (m. Tegn., der viser de parvis anbragte Bær). ⁸⁸ Fr. Heide i Aarb. f. hist. Samf. f. Odense og Assens Amter 1936, 693f., jnf. Blinkenberg, Archæolog. Studien 103. ⁸⁹ Tang Kristensen, Jyske Folkeminder IX, 14. ⁹⁰ H. P. Hansen, Hyrdeliv paa Heden (1941), 120; Hyltén-Cavallius, Wärend och Wirdarne I (1864-68), 238, Lyttk. 1257. ⁹¹ O. Stoll, Zur Kenntnis des Zauberglaubens etc. in der Schweiz (1908-09), 90. ⁹² Tang Kristensen, Gamle Raad for Sygdomme hos Mennesket (1922), 157 (Midlet svarer ganske til Chr. Pedersens Anvisninger (her S. 78)). ⁹³ Tang Kristensen, Jysk Almuesliv, Tillægsbd. III, 617. ⁹⁴ Hovorka-Kronfeld I, 35; A. Treichel i Altpreuss. Monatsschriften 31 (1894), 467 (Westpreussen); John Josselyn, Rarities (London 1672), 42 > Fanny D. Bergen, Animal and Plant Lore (1899), 164 (Habenaria?). ⁹⁵ Meddelt af Dr. Marzell, Gunzenhausen (Bayern) 1955. ⁹⁶ Anton Andersen, Fra Planternes Verden (1885), 145 (fra Fyn 1876), Skattegr. III (1886), 80. ⁹⁷ Axel Lange, Fynske Plantenavne 35; tilsvarende Elskovsmiddel med et Æble: Jysk Ordb. III, 1135 (Litt. henv.). J. ⁹⁸ Jens Kamp, Danske Folkeminder etc. (1877), 163 (fra Frijsenborg-Eggen i Østjyll.), Deutsch. bot. Monatschr. XI (1893), 75. ⁹⁹ Hovorka-Kronfeld II, 178; *ciavar* 'laase, coire' (Venedig, l. c.). ¹⁰⁰ Severin Schiöler i Jorden runt 1932, 372. ¹⁰¹ Hwtb. Aberg. VII (1935-36), Sp. 1224 f., Folklore Journ. V, 208; I. S. Møller, Moder og Barn i dansk Folkeoverlevering (1940), 132 (med Foto af Sølvnøgle anv. som Fødselsamulet). ¹⁰² Studier over gamle plantenavn II (1948), 53 ff. ¹⁰³ Abbot, Macedonian Folklore (1903), 122. ¹⁰⁴ J. Brøndum-Nielsen i Acta Philolog. Scand. 6 (1931), 171 ff. ¹⁰⁵ Globus 38 (1880), 314 f.; sml. svensk *göknycklar* til *Orchis morio* (1914). ¹⁰⁶ Jnf. Litteraturhenv. i Jysk Ordb. II, 459, 523. ¹⁰⁷ Tidsskr. f. pop. Fremstill. af Naturvidenskaberne 5. Rk. II (1875), 166; Hessische Blätter f. Volkskunde III (1893), 2; Birlinger & Buck, Volksthümliches aus Schwaben I (1861), 140, 503, A. Birlinger, Aus Schwaben (1874) III, 184, 343. ¹⁰⁸ Reichborn-Kjennerud, Vår gamle trolldomsmedisin II 62 f.; I. S. Møller l. c. [Note 101]. ¹⁰⁹ J. M. Thiele, Danmarks Folkesagn III (1818-23), 381 < Minerva IV, 39; F. Ohrt, Danmarks Trylleformler I (1917), 231, DFS 972, 2313. ¹¹⁰ Lyttk. 175 f. < Franz

Söhns, Unsere Pflanzen (1907), 35 f. ¹¹¹ Esaias Tegnér, Strödda uppsatser (1939), 87 f. ¹¹² Skattegr. VII, 57 (Fyn, Sjæll.). Bemærk ogsaa, at *Mariefingre* er bevaret længst i isolerede Egne som paa Sejro og Samsø.

K. ¹¹³ Hwtb. Aberg. IV, Sp. 1559 f., Hovorka-Kronfeld I, 344, Deutsche Volkskunde aus d. östl. Böhmen 11 (1911), 167. ¹¹⁴ Revue des Traditions populaires XIII (1898), 341. ¹¹⁵ A. de Gubernatis, Mythologie des plantes I (1878), 99. Ch. G. Leland, Etruscan Roman Remains in popular Tradition (1892), 330, Schweiz. Archiv f. Volkskunde 19, 48. Sml. det svejtsiske Sagn om to elskende, der sværger Troskab ved en Gøgeurt (her S. 83). ¹¹⁶ Phytognomica (1591), 222; *Pigekys* er et af de mange danske *Physalis*-Navne. ¹¹⁷ 138 gantz neu entdeckte Geheimnisse . . . (1717), 37. ¹¹⁸ Britt. Holl. 316.

L. ¹¹⁹ Marzell, Tiere 5, 27; Feilberg, Jysk Ordb. II, 557, J.-T. 156; R. Rasmussen, Føroysk plantunøvn (1950), 114; Suhonen, Suomalaiset kasvinnimet 247, Lyttk. 1254, 1257, Festskrift til Feilberg (1911), 711. ¹²⁰ Skattegr. V, 71. ¹²¹ Skattegr. II, 44, XII, 158; lign. Manipulationer med Stedmoderblomsten. ¹²² Feilberg, Jysk Ordb. II, 556. ¹²³ I. Reichborn-Kjennerud, Vår gamle trolldomsmedisin I, 208. ¹²⁴ W. von Schulenburg, Wendisches Volkstum (1882), 201 jnf. Noten S. 105. ¹²⁵ Schriften d. naturforsch. Gesellsch. Danzigs, N. F. 6, 47; Mitteil. d. schles. Gesellsch. f. Volkskunde 11 (1909), 200. ¹²⁶ Studien aus d. pharmakolog. Inst. der Universität Dorpat IV (1894), 241. ¹²⁷ Fr. Regel, Thüringen (1895), 680; jnf. H. Marzell i Natur und Kultur VIII, 1911. ¹²⁸ Runa V (1846), 77; H. P. Hansen, Hyrdeliv paa Heden, 122 f.

M. ¹²⁹ Hwtb. Aberg. I (1927–28), Sp. 313, 316, IV (1931–32), Sp. 1559, 1561; Farmac. Tid. 41 (1931), 669–72. ¹³⁰ H. von Wlislöcki, Volksglaube u. relig. Brauch d. Zigeuner (1891), 90 ff., Is. Teirlinck, Flora diabolica (1924) 76, Hovorka-Kronfeld I, 344; N. Mohr, Forsøg til en Islandsk Naturhistorie (1786), 252. ¹³¹ Schmiedeberg, Pharmakologie (6 1909), 171 f., Archiv für experiment. Pathologie u. Pharmacol. 111 (1925), 281–294; Edv. Gottfredsen, Medicinens Historie (1950), 28. ¹³² O. Dähnhardt, Volkstüml. aus d. Königsreich Sachsen (1898) I, 83; Ascherson & Graebner, Synopsis d. mitteleurop. Flora (1896 ff.) 3, 714; Die Neue Zeitung Nr. 14/1954. ¹³³ Heimatblätter der roten Erde V (1925), 283. ¹³⁴ Aigremont, Volkserotik u. Pflanzenwelt II, 43; sml. her S. 74. ¹³⁵ Hessische Blätter f. Volkskunde V, 145. ¹³⁶ Brunfels og Bock [Note 55], Heukels l. c. [Note 35], R. Rasmussen l. c. [Note 119], 44 ff., 87, Lyttk. 1263, J.-T. 174. ¹³⁷ Hwtb. Aberg. I (1927–28), Sp. 1463.

MINDRE BIDRAG

GOTTONSKE URSTEDNAVNES LAKONISKE PRÆG

Metodisk Sprogforskning har været dyrket i over 100 År, dæriblandt også *Stednavneforskning*. Alligevel er man ikke nået ret langt, hvor det gælder om at fastslå *Udgangspunktet*. Man kan ikke rigtig »se Skoven for bare Træer«.

Det ligger lige for, strax at starte med de foreliggende *længere Dannelser*. – Afledningsnavne og Samsæt på en 5–6 Stavelser; de giver »noget at få fat i«, giver tydelige Skelnemærker. Det er Navne som det indiske Flodnavn *Brahma-putra*, »Guden Brahmas Søn«, græsk Flodnavn *Aigos-potamos*, »Geds Flod«, Sundnavn *Bos-poros*, »en Kos Vadested«, *Akro-polis* »Klippe-by«, latinsk *Capitolium*, »Hovedborg« etc. Man brød sig mindre om usammensatte Tostavelsernavne som Bjærnavnet *Tauros* »Tyr«, *Alpes* (»hvid«(?)), Bynavne som *Roma* »Strøm«, *Argos* »Slette«, *Lund* (»Helligdoms-)lund«, for de havde intet håndgribeligt »Horn«, som man kunde hage sig fast ved, og som kunde hjælpe til at tidfæste og sprogfæste Navnet. Slige Navne synes at kunne dannes til en hvilken som helst Tid og følgelig at lade os i det uvisse med Tidsalderen, ofte også om Nationaliteten. Jeg har i vor sallingiske Årbog 1915 kaldt disse korte Navne for »Korthornsracen«. De er og bliver sædvanlig Sprogforskernes Stedbørn, bliver liggende uænsede på Pulterkamret.

Dette er naturligt nok. Men det er i Virkeligheden en *Vrangstart*, ialfald hvad vor egen Folkeæt – Indoeuropæerne, Jafetsønnerne – gælder. I Artiklen »Kortetypens Aldersrang i Sproghusholdningen« (»Nordisk Tidsskrift for Filologi«, 1919), har jeg valgt det stikmodsatte Startpunkt, netop at *gå ud fra de korte, lakoniske Navne*.

Lakonik, Fåmælted, hører ofte med til Urtypen.

Ved min Teori om de ur-jafetiske Stednavnes Lakonik tørnede jeg sammen med den fremragende tyske Sprogmand *Wilhelm Streitberg*, hvem jeg citerer på min Artikels 8de og 12te Side: »Jeg troer på ingenting av det. Hvad der for Germanerne er meget usikkert, udvides hær til at medomfatte Indogermanerne, efter min Mening uden Ret. . . De vælger enkelte Efterdømmer, der tildels er helt forfejlede. . . Exemplerne duer ingenting, så meget des mindre som Ordene indskrænker sig til 2 el. 3 idg. Sprog«. . . »Deres Udvalg kan karakteriseres således: for enhver, der har Lyst, er det muligt at påvise det omvendte«.

Jeg hævder nu trods den store Sprogmands Afvejning av min Teori, at jeg alligevel har Ret. Lakoniken kommer vi ikke helt udenom.

Lad os nu se på Jafetættens Urlandkort.

Det er ikke Brahmaputra-Typen, som vi dær genfinder.

Indiens Hovedfloder er *Indos* og *Ganges*. Naboland mod Vest er *Persis*, nu Fars. Grænser i Vest til Hovedfloden *Tigris*, »Pil«, og til Hoved-Indvandet *Kaspis*. Armeniens Hovedflod er *Kyros*, av en Rod »løbe«, som vi har i la-

tinsk *curro* og i den østrigske Flod *Cor-corus*, nu Gurk. Landet *Kolchis* har Hovedfloden *Fasis*. Lilleasiens Hovedbjærg *Tauros*, »Tyr«, gentager sig på Halvøen *Tauris* (Krim) og i Østrigs Hohe *Tauern*, hvorefter den gamle Folkestamme Tauriskerne havde Navn. Europas Hovedbjærgkæde er *Alpes*, og dets største Ø *Albion*. Europas længste Floder er *Rha* (Volga) og *Istros*, »fed«. Tysklands tre øvrige Hovedfloder *Albis*, Elbe, *Rhenus*, Rhein og *Moenus*, Main; husk den kendte Skoleremse: »Lech, Main, Maas, Inn (Donau) (Sekundærnavn; har afløst Simplex *Istros*, »fed«), Oder, Rhein«. Kelterfolkets yderste Udpost i Nordhavet var *Thule*; samme Navn bar dets yderste Forpost på Balkanhalvøen. Britanniens største sydlige Øer var *Vectis*, Wight, og *Mona*, Isle of Man, jævnfør dansk *Møn*. Græske episk kendte Hovedstæder eller Hovedområder er: *Argos*, *Aulis*, *Chalkis*, *Delfoi*, *Doris*, *Elis*, *Fokis*, *Lokris*, *Patrai*, *Pylos*, *Sparta*, *Thebai*.

I Ægæerhavet og Østmiddelhavet var der ca. 30 Øer med Navne som *Andros*, *Lemnos*, *Melos*, *Naxos*. De første to synes at gentage sig hos Kelterne som *Antros* og *Limnos*. De tre største var *Kypros*, *Kreta*, *Rhodos*. Italiens Hovedflod er *Padus*, Po, og de mest kendte episke Hovedstæder *Roma* og *Alba*.

Tysklands eneste klassisk kendte Helligdomsnavn er *Limis*, der utvivlsomt vil sige den isolerede Stejlhøjde Sobotka, »Sabbatsbjerg« i Slesien.

I Landet fra Elben nordpå overleveres i klassisk Tid et Dusin Stednavne, alle med en eneste Undtagelse Kortetyper. Den eneste Undtagelse er det sammensatte Halvønavn *Scadin-auja*, oldn. *Skán-ey*, dansk *Skåne*, og det er ikke engang ene om Buddet, men må dele Pladsen med Kortetypen *Skandja*.

Scadin-auja var et meget navnkundigt Område, som Urhjem for hele den gottonske Folkegruppe, Gottjod (jfr. min Bog »Vor Folkegruppe Gottjod« V), og overførtes til lappisk Mytologi som *Skadesi-suolo*. Det er derfor ikke umuligt, at Typen »Samsæt med Ø« er lånt fra Kelterne, hos hvem Modellen foreligger fix og færdig: *Mon-apia* – Isle of Man.

Iøvrigt avhjemler vor klassiske Geografi henvend 7 Stedkategorier, der alle udtrykkes ved Kortetyper.

Hav: *Cod-*. Lat. Sinus Codanus; Endelsen er latinsk. Bugt: *Lagnus*, »conterminus Cimbris«; vel = Lovns Bredning, grænsende til Himmerboerne. Ø: *Latris*. * *Aujō*. Forudsættes af Indbyggernavnet Auiones. Halvø: *Skandia*. Næs: *Thastris* (Variant *Charthris*). Bjærg: *Saevo*, optaget i Lappisk som Dødningslandet *Saivo*. Skov: * *Harud*. Forudsættes af Indbyggernavnet Harudes. Jfr. tysk *Harz*.

Jeg tør sige, at i Nordens klassiske Urgеографи er Kortetyperne *eneher-skende*.

Hærvæd strejflyses den hidtidige Stednavneforsknings gale Metode på iøjnefaldende Vis. I sit Skrift om de nordiske Fosterlandes Navne opstiller den fremragende svenske Forsker *Adolf Noreen* følgende Aldersforhold. Danmark er Udgangspunktet for det avkortede Folkenavn *Daner*. Det faktiske Avhjemlingsforhold er: Danmark (Denemærk, Tanmørk) omkring 900 hos Alfred den Store, »*Orosius*«, og på Gorms og Haralds Jelling-

stene. Danoi efter 500 hos Jordanes og Prokopios. Noreen tyder også *Gutones* avhjemlet før 79 hos Plinius, som »Avkortning« av *Gut-piuda* (»udgydt Folk«), avhjemlet efter 500. Altså hos den »metodiske« Sprogforsker Noreen får vi Tidsforholdet nøjagtig stillet på Hovedet.

Yderligere må vi se på, hvordan Udviklingen historisk tegner sig helt normalt. Den normale Linje er ikke: fra langt Samsæt til Avkortning, men omvendt, fra Kortetype til længere Samsæt. I Massevis udvides f. Ex. norske Ønavne ved Tilføjelse av Elementet »Ø«: *Ligh*, endnu stadig kaldt *Lyw Land* > *Liv-ø*; *Thund*, således kaldet den Dag idag, > *Tun-ø*; *Stryn*, således kaldet den Dag idag, > *Stryn-ø*; Indbyggernavn *Stryn*. *Lyuthe* > *Ly-ø*. *Bokæ* > *Bog-ø*. *Sire* > *Sejr-ø*. Samsø kan muligvis være samme Navn som gr. *Samos*.

Ved vor Folkegruppe Gottjods Udbredelse iagttager vi yderligere atter og atter, hvordan den markeres ved Navne av Korthornsracen.

Kimbrerne fra Himmerland brød c. 115 f. Kr. ind i Jugoslavien og efterlod dær en Bygd *Kembro*, som endnu kendes hos Byzantineren Prokopios 600 År senere.

En Avdeling Kimbrer og Teutoner, som kaldtes *Tungrer*, grundede 102 før Kr. en Bygd i Belgien, »Bell. Gall.« II, c. 29. De sloges med Cæsar 58 f. Kr. og lever videre den Dag idag i Byen *Tongern*, som i 1953 havde 13 000 Indb.

Jyder og *Sveber* brød c. 70 ind i Gallien. Cæsar jog dem ud, men en Del av dem blev siddende i Rhindalen ved Mainz. Denne brede Dal kaldte de *Vang*, og efter den fik de Navnet *Vangioner*. De grundlagde en By, som de kaldte *Bing*, d. v. s. »Avlukke«, latinsk *Bingium*, det nuværende *Bingen*.

Sveber opholdt sig på den Tid i *Marca*, »Grænseskoven«, lat. *Silva Marciana*, omkring Main; efter Kristi Fødsel erobrede de Bøhmen, hvor de kaldtes for *Markomanner*. Samme Navn, *Markamenn*, bar senere Indbyggerne i Grænseskoven *Markir* mellem Sverige og Norge.

Marq, d. v. s. »Grænseskov«, hed og hedder det Sted ved den britiske Kanal, hvor de første *saxiske* Landnamsmænd slog sig ned i 300-tallet. Fremspringet ved Kanalsnævringen kaldte de for *Horn*, lat. *Portus Horneus*. Samme Navn har tre danske i Søen fremspringende Herreder samt Halvøen *Horne Land* på Fyn, endelig – mærk dette! – Islands Nordpunkt, *Kap Horn*.

Anglernes første Landnamsmænd i Britannien i 500-tallet fjælede sig først i *Mierce*, »Grænseskoven«, som blev Udgangspunkt for Riget *Mercia*. Da *Langbarden* rykkede ind på Ungarns Sletteland i 400-tallet, kaldte de det for *Feld*, »Slette«.

Norske Nybyggere i Grønlandshavet kaldte Bosættelsen for *Setar*, »Sæder«; senere udvidedes Navnet til *Norðsetar*.

Når Stednavneforskerne til Dato ikke har kunnet indse disse indlysende Kendsgjerninger, er det, fordi de går frem efter Grundsætningen »A benægter Fakta«.

Forresten har Planteforskerne for længe siden erkendt, at de gamle nor-

diske *Trænavne* Eg, Bøg, Asp, Fyr næsten udelukkende er Kortetyper. Men det hører til de af mig nævnte Fakta, som min udmærkede lærde Ven Wilhelm Streitberg så bort fra i 1919.

Quousque tandem!

Eskjær pr. Jebjerg, Sallingland.

Gudmund Schütte.

En vigtig Iagttagelse har jeg glemt. Ieur. Stammeområder udtrykkes helt normalt ved Simplex med I-Flexion.

Kolchis, Persis (nu Fars), gr. Doris, Fokis, Lokris. Indenfor Gottjod forekommer nok to gamle Samsæt, – Boi-haemum og Teurio-chaim- –, men det er sjældne Undtagelser. Den normale Simplextype sees den Dag idag i de tyske Landsnavne: Angeln, Baiern, Franken, Hessen, Sachsen, Schwaben, Thüringen; Fremmedfolk Böhmen, Kriechen, Polen, Pommern, Preussen, Reussen, Wenden. At Noreen kunde overse dette klart fremtrædende Faktum er forbausende.

Gudmund Schütte.

OM TANDPINE HOS HOLBERG OG HOS MARTIAL

Et Korrektiv til Christopher Maaløes Artikel.

H. C. Broholms Forklaring paa den Tandpine, som Lisbed Pomeranz-Kones ældste Datter led af (*Mascarade* I, 2. Da. Stud. 1951, S. 116–117), har fundet Bekræftelse i nogle Eksempler hos St. Blicher og Herman Bang, som Johs. Brøndum-Nielsen har fremdraget (*Acta Phil. Scand.* 1955, S. 80–82). Det synes da, at det eufemistiske Udtryk 'Tandpine' for '(uønsket) Svangerskab' i Holbergs Komædie har været kendt i folkeligt Sprog igennem flere Aarhundreder.

Christopher Maaløe har nu i en lille Artikel (*Da. Stud.* 1955, S. 119) gjort opmærksom paa, at i et Epigram hos Martial (*Liber XI*, Epigr. 40) er der ogsaa en Pige, som lider af Tandpine: Da Lupercus skal forklare en Ven, hvorfor han ikke i en hel Maaned har haft Omgang med sin elskede Glycera, siger han det skyldes, at hun har Tandpine (*dolere dentes*). Maaløe tænker sig da, at Holberg har hentet Eufemismen i 'Mascarade' fra dette Sted hos Martial, en Forfatter han havde et fortroligt Kendskab til. Holbergs flittige Brug af Martial har jeg redegjort for i Bogen *Holberg som Epigrammatiker og Essayist*, 1. Del, *Epigrammatikeren* (1938).

Christopher Maaløe har imidlertid ikke forstaaet Martials Epigram XI, 40, som ingenlunde hentyder til et saa naturligt Fænomen som et Svangerskab. Det drejer sig derimod om den figura Veneris, som Romerne kaldte *fellatio*. Denne Elskovsvariation – *fellare* vel *irrumare*, i. e. *penem in os arrigere* – er ofte omtalt hos Martial og findes fremstillet paa Vasemalerier (*Glossarium eroticum*, hrg. von Dr. Gaston Vorberg, Stuttgart 1932; jf. F. C. Forberg, *Manuale di erotologia classica*, Catania, 1928).

Med Nutidens Kendskab til Oldtidens Sæder bliver der ingen Tvivl til-

bage om Tolkningen af Martials Epigram. Men derfor kunde Holberg jo godt, i nordisk Uskyldighed, have forstaaet Glyceras Tandpine som Symptom paa Graviditet. Det har han dog ganske sikkert ikke gjort. Vi véd, hvilken Edition Holberg havde af Martial; det var en kurant Oktavudgave, M. Valerii Martialis Epigrammata cum notis Farnabii et variorum, accurate Cornelio Schrevelio, Lugd. Batavorum [3: Leyden], 1670. Heri føjes til Epigr. XI, 40, følgende Kommentar: »Dum causatus est dolorem dentium in causa fuisse, quo minus oris operam posset præstare, aperte fatebatur se capiti Glyceræ illudere« (»Idet han angav, at Tandpine var Grunden til, hun ikke kunde være ham til Tjeneste med Munden, tilstod han aabent, at han skændede Glyceras Hoved«). Der var ikke noget at tage fejl af, og den morsomme Mulighed for at se en klassisk Allusion i Pomeranskonens Datters Tandværk maa bortfalde.

F. J. Billeskov Jansen.

OM TANDPINE

Da jeg i Danske Studier 1951 S. 116–17 skrev min lille Note om Lisbed Pomeranz-Kones Datters Tandpine, ledte jeg forgæves efter et Litteratursted, hvor jeg havde set samme Fænomen omtalt paa lignende Maade som hos Holberg; jeg bringer det derfor her:

I Hans Hartvig Seedorff Pedersens skæmtsomme Vise om Rytteren Reinald, Krovæerten Ølgod og dennes Datter, som hed Daphne, hedder det (Udvalgte Digte 1952, S. 127):

Kampherdraaber, Kvalme og Taarefald og Tandværksvrøvl — —
Ak tidsnok lærer Piger at tælle op til 9 —

Kan man hindre dem deri?

— — — — —
— — — — —

Af Anger og Græmmelse blev Ølgod lagt paa Baar.
I Døden var han mager som en Mynde.
Men Kroens smalle Daphne blev i det halve Aar
forvandlet til saa trivelig en Tønde.

Visen er for Pigebørn, som synde.

Da jeg i 1952 traf Digteren paa Nationalmuseet, spurgte jeg ham, hvorfra han kendte det Udtryk, og fik at vide, at det i Aarhus, i hans unge Dage, var en eufemistisk Talemaade om Piger, der var kommen galt af Sted.

Saa har Sophus Bauditz, der ogsaa var fra Aarhus, sikkert sit Kendskab til Talemaaden fra almindeligt, aarhusiansk Omgangssprog.

H. C. Broholm.

EIT BREV FRÅ RASMUS RASK OM DANSK RETTSKRIVNING

Ikkje lenge etter at Rasmus Rask kom tilbake frå den store reisa si til India (våren 1824) kom han opp i ein langvarig og beisk rettskrivingsstrid.¹ Rasks rettskrivingsprinsipp bygde på uttalen, og på fleire punkt kom han då i konflikt med den skrivemåten som dei fleste brukar. P. E. Müller seier² at Rask "tilsidesatte Skrivebrugen, men gjorde Udtalen, den dannede Mands Udtale, til Retskrivningens øverste Regel". – "Paa at forsvare denne Theorie anvendte han sin hele Lærdom og Skarpsindighed".

Summen av alle sine etterrøkingar gjorde han greie for i skriftet sitt "Forsøg til en videnskabelig dansk Retskrivningslære" (1826). Og Müller legg til: "Saaledes blev Rasks videnskabelige Virksomhed i et Par Aar fortrinligen rettet paa denne underordnede Gjenstand".

Denne striden gav han både møde, strev og mange spottord. Dei lærde selskapa som Rask var med i, ville såleis ikkje "optage Stykker med en saa sær Skrivemaade i deres Samlinger", og då Rask ikkje ville bøya seg, vart endskapen den at han anten drog seg ut av selskapa eller ikkje fekk prenta utgreiingane sine der. Dette gjeld såleis Det Skandinaviske Litteraturselskab ("Om Zendsprogets og Zendavestas Ælde og Ægthed" var det siste han las opp og fekk prenta der, 1826) og Det danske Selskab som han gjekk ut av i 1827 etter ein strid med styret.^{2b} Men verst var det kanskje likevel at han såleis kom i motsetnad til Videnskabernes Selskab.

I 1826 la Rask der fram avhandlinga si "Om den gamle ægyptiske Tidsregning" som det var meininga at selskapet skulle prenta i sine skrifter. Men av sekretæren, H. C. Ørsted, fekk Rask vita at han fyrst måtte ha serskilt løyve frå selskapet om han ville nytta si eiga rettskriving.

I brevet sitt til selskapet (før prenta i A. Lomholt: Det kgl. danske Videnskabernes Selskab 1742–1942, bd. 2, 117–118) skreiv Rask:³

Undertegnede har nylig indleveret en Afhandling til Videnskabernes Selskabs Skrifter, som han i sin Tid har haft den Ære at oplæse i Selskabet; men da Sekretæren ikke har troet det passende at den optoges med min sædvanlige Retskrivning uden Selskabets Minde, giver jeg mig den ærbødigste Frihed at udbede mig dets Opmærksomhed til følgende:

Da det kongelige Vid. Selsk. har gjort mig den Ære, at optage mig i dets berømte og fortjente Samfund; så er det min inderlige Bøn, at det også vil tolerere min Retskrivning i dets Skrifter ved Siden af alle andres, og ikke under nærværende Gæring fatte nogen ugunstig Beslutning i den Anledning, som dog måske om en føje Tid kunde synes overilet, og som vilde sætte mig i det ubehagelige Dilemma, enten på en Måde at udelukkes af Selskabet, eller og at afvige fra min Overbevisning om det rigtige, i Ting, som udkomme⁴ under mit Navn.

Jeg vover såmeget mere at håbe dette, som

1) det ikke i nogen Måde vil forårsage allerringeste Udgift, Ophold eller Ulejlighed for Selskabet; da Bogtrykker Popp har vist mig, at han nylig har erholdt fra Leipzig meget skønne Typer af alt hvad der udfordres, af

selvsamme Slags, som Selskabets Skrifter trykkes med, hvilke han har forskrevet for at bruge dem til en Del andre Verker af forskjellige Forfattere.

2) jeg også ved at efterse Selskabets Skrifter fra forskjellige Tider, og navnlig de nyeste siden 1800, som ere trykte med latinske Bogstaver,⁵ har erfaret, at der i samme aldrig har været taget Hensyn til nogen Ensformighed i Retskrivningen; men at enhver Forfatter endog i allersidste Bind har fulgt sin egen sædvanlige Skrivemåde, som findes i hans andre Verker. Der udfordres altså fra Selskabets Side ikke at gøre Brud på nogen Enhed, ikke at fastsætte nogen ny Vedtægt, men kun at fortsætte og udvise mod mig samme Overbærelse og Liberalitet, som det nu i så lang en Række af År fra dets første Stiftelse og indtil denne Dag har håndthævet, og som synes Landets første videnskabelige Samfund så værdig. På min Side vilde det derimod være ømfindtligt at afrafalde mit System, just i det Øjeblik, da jeg for et andet hæderligt og talrigt Selskab udarbejder en Teori derover, og da så mange begynde at antage det både her og i Provinserne.

3) Giver jeg mig den Frihed at tilføje, at hvis det kgl. Selskab vil se igjennem Fingre med min Retskrivning, så har jeg endnu adskillige Afhandlinger om dunkle Punkter af den fjærreste asiatiske Hedenold, som jeg håber ville stemme overens med dets Øjemed, og som jeg vil give mig den Ære efterhånden at forelægge det; samt at det skal være min ivrigste Bestræbelse at oprette ved Indholdet og Materiens Bearbejdelse, hvad der måtte synes sært ved den ydre Form.

4) Endelig, som sidste Grund, håber jeg det vil være indlysende, at enkelte Medlemmers Egenheder i Retskrivningen umulig kan tilregnes hele Samfundet, eller nogen anden end den, hvis Navn står derunder, al den Stund Selskabets Formål er meget forskjelligt fra og langt ophøjet over Retskrivningens Fastsættelse; hvorimod Liberalitet og Tolerans, især med hvad der hverken skader eller hindrer dets Hovedøjemed, ere Egenskaber, som hos enhver upartisk ville gjeråde det til Ære.

Allerærbødigst

Til det kongelige danske Videnskabers Selskab.

R. Rask.

I møtet i Videnskabernes Selskab 12. mai 1826 vart det med 11 mot 4 røyster vedteke "at den hidtil fulgte Eensformighed i Retskrivningen vedligeholdes i dets Skrifter".⁶ Videnskabernes Selskab kom såleis ikkje til å gje ut Rasks avhandling, men året etter let han ho prenta serskilt.

Rask hadde like før han døydd, gjeve N. M. Petersen 1000 rd. "til udgivelse af skrifter med hans retskrivning".⁷ Lagnaden ville at dei fyrste skulle bli Rasks egne skrifter (Samlede Afhandlinger, 1–3, 1834–38). N. M. Petersen som hadde skrive fleire utgreingar om rettskrivingsspørsmålet, fylgde i hovudsaka Rasks prinsipp, men han hadde òg sine egne meiningar om einskildspørsmål. Såleis gjekk N. M. Petersen ein gong mellom 1837 og 1844 over til å skriva små førebokstavar i substantiv.⁸ Rask sjølv ville ikkje "forsmå dette Hjælpemiddel til Tydelighed i Skriften".

Men han ville avgrensa bruken av store førebokstavar til "de virkelige Navneord" og ikkje ta med ord frå andre ordklasser som "stå som Navneord".⁹

Elles var det ikkje mange som skreiv dansk etter Rasks reglar. Dei fleste forfattarane heldt seg til den tilvande skrivebruken, men med mindre individuelle modifikasjonar. Chr. Molbechs ordbøker var lenge ortografisk norm og rettesnor. Han valde "den herskende Skrivebrug" til "orthographisk Grundlov« i sine bøker.¹¹ Men det vil vera ei mistyding å tru at denne "herskende Skrivebrug" var fast og konsekvent.

Det kan derfor synast merkeleg at Videnskabernes Selskab avviste Rasks bøn, men grunnen er nok den at selskapet, ved ordbokskommisjonen, rekna seg for dei einaste rettkomne vaktmenn for dansk rettskriving. Ein viss offisiell autoritet hadde dei fått i 1805, då "Kommissionen for Universitetet og de lærde Skoler" hadde bede dei om ei fråsegn i rettskrivingsspørsmålet.

Med i nemnda var: S. Th. Thorlacius, A. Kall, E. N. Viborg, N. Schow, C. G. Rafn og J. Kierulf. Framlegget vart konsipert av Schow (12. marts), og etter at dei andre medlemene hadde kome med sine merknader vart den endelege fråsegna underskriven 28. april.¹² Her skriv dei m. a.: "Commissionen for den Danske Ordbog gjør nøie Forskjel imellem de Feil i Retskrivningen, der begaaes af Ukyndighed i Sprogets Grammatik, og dem der skyldes falske Theorier angaaende Sprogets Retskrivning i Almindelighed. Hine vilde her føre til unyttige Vidtløftigheder; den, der ikke vil dyrke Modersmaalet med grammatikalsk Nøiagtighed, kommer aldrig, om man gav ham nok saa mange grundige Forskrifter til Lov for Retskrivningen, til at orthographere rigtigen. De forunderlige Udsvævelser i det Danske Sprogs Retskrivning, vor Litteratur i senere Tider og endnu dagligen er overvældet af, ere størstedelen Virkninger ei allene af Ukyndighed i Modersmaalets Sproglære, men og af Nyheds-Syge, Lyst til at udmærke sig ved Særheder, Selvtillid til at opkaste sig til Dommer og Lovgiver, Ringeagt og Modbydelighed for al grundig Sprogkyndighed, samt overfladig Behandling af de ældre Sprog, Græsk og Latin, der have megen Indflydelse paa ethvert Lands nyere Sprog. Den Foranstaltning derfor i Staten, ved hvilken grundig Underviisning ei allene i Modersmaalet, men og i de ældre Sprog, forskaffes Ungdommen, vil allerede bidrage meget til Modersmaalets Retskrivning".

Når det gjeld rettskrivinga skriv nemnda at dei både har teke omsyn til dei "almindelige Erfarings-Sætninger" og til "de udkomne Hefter af Selskabets Ordbog, hvis Retskrivning har megen Autoritet, da dens Regler ere fastsatte af Mænd, der i det danske Sprog havde erhvervet sig udbredte og grundige Indsigter, nemlig Langebek, Luxdorf og Eriksen". Elles i framlegget vert det ofte vist til ordboka som øvste autoritet. Berre i småting er ordbokskommisjonen ved denne tid usamd med sine føremenn.

Likevel hende det at medlemmer i nemnda kom med serframlegg. Såleis kom Abraham Kall med ein del fornuftige merknader. På eit punkt kom islendingen Thorlacius til å stå åleine med eit framlegg om å ta bort dei store førebokstavane i substantiv.¹³ Då dette lenge har vore eit stridsemne

i dansk rettskrivingsdebatt kan det ha ei viss historisk interesse å dra det fram i samband med det føregående. Det heiter i pkt. 8 av framlegget der noko av brevet frå Thorlacius òg vert sitert:

Commissionen vedbliver efter engang vedtagen Skik at skrive alle Substantiver med store Bogstaver, samt Adjectiver og Infinitiver, naar de bruges som Substantiver. Een af Commissionen bemærker: "Den Maade at skrive alle Substantiver med store Begyndelses-Bogstaver, kunde synes at have vundet Borgerskab hos os, og paa den Grund burde beholdes; men ret gammel er den dog ikke, da hverken Diplomer eller andre Documenter, som ere noget over 150 Aar, heller ikke de ældste Palæotypa vide af den at sige. Den var ubekjendt for Grækere og Romere, og de yngre Europæiske Nationer bruge den heller ikke, de Tyske undtagne, af hvilke Vi og de Svenske have antaget den. Tager jeg ikke Feil, have de sidste begyndt at forvise den fra deres nyeste Literatur, ligesom jeg og troer, at den ogsaa hos os meget vel kunde undværes". Adjectiver af Landes, Nationers og Personers Navne skriver den og med store Bogstaver, som *Dansk, Engelsk, Fransk, Tysk, Græsk, Romersk, Platonisk, Aristotelisk, Kantisk* o:s:v: Ligeledes Adjectiver, dannede af store Værdigheders Navne, som *Keiserlig, Kongelig, Pavelig, Hertuglig, Fyrstelig, Grevelig og Friherrelig*.¹⁴

Reidar Djupedal.

¹ Om denne striden sjå m. a. N. M. Petersen: Samlede Afhandlinger, bd. 1 (1870), s. 313 ff. — F. Rønning: Rasmus Rask (1887), s. 123 ff. — O. Jespersen: Rasmus Rask (1918), s. 50 ff. — P. Skautrup: Det danske sprogs historie, bd. 3 (1953), s. 167 ff. Bibliografiske opplysningar om striden finn ein m. a. i Rask: Udvalgte afhandlinger, bd. 3 (utg. av L. Hjelmslev, 1932–35), s. 350 ff. ² P. E. Müller: Nekrolog. Professor R. Chr. Rask, i Dansk Litteratur-Tidende for 1833, s. 33 ff. ^{2b} E. C. Werlauff: Det kgl. Danske Selskab (1847), s. 197. Jfr. same skrift s. 191 f. der det er prenta eit takkebrev frå Rask, 29.3.1813 (som ikkje ser ut til å vera med i registranten over Rasks brev) etter at han den 3.3. var vald til medlem. Føremålet "hvortil jeg indviede mit Liv", seier han her, er "Modersmaalets Berigtigelse". ³ KDVS prot. nr. 2994/1826. Jfr. Brevregistrant nr. 641, i Rask: Breve, bd. 2 (utg. ved L. Hjelmslev, 1941). ⁴ Fyrst skrive udkommes. ⁵ Jfr. Chr. Molbech: Videnskabernes Selskabs Historie (1843), s. 245 f. ⁶ Molbech i same skrift, s. 501. I registranten over Rasks brev, nr. 486, er nemnt ei lånekvittering for VS skrifter 1800–23. ⁷ Jfr. Petersen: Afh. I, s. 316. ⁸ P. Skautrup: "De store bogstavers historie" i "Sprog og kultur", bd. 16 (1947), s. 5 f. Jfr. Petersen: Afh. III, s. 218 ff. ⁹ Rettskrivningslære, §§ 94–97. ¹⁰ Jfr. V. Boberg: Den danske rettskrivnings historie (1895), s. 44 ff. ¹¹ Jfr. Dansk Ordbog, 1833, s. XXIII. ¹² Konsept m. m. og avskrift etter originalen ligg som vedlegg til KDVS prot. (Ordboksarkivet) nr. 241/1805. Hovudpunkt er sitert av Molbech i Videnskabernes Selskabs Historie s. 404 ff. ¹³ Brevet frå Thorlacius datert 27. mars. Det er mindre ortografiske avvik mellom originalen og den avskrift som her vert sitert. ¹⁴ Framlegget har òg Churfyrstelig, men det blir utelate etter framlegg frå J. Kierulf.

TIL HJORTENS FLUGT

I fjerde Sang af Hjortens Flugt (Den vandrende Sanger) giver Christian Winther det yndefulde Billede af Humlehøsten, saaledes som han sikkert selv har oplevet Arbejdets muntre Fest paa Landet i sin Barndom og Ungdom. Det hedder her (1. Udg. 1856, S. 56):

Rask Hjort nu afklædte
Hver Sime og hver Stang,
Den Møller og hans Datter
Bar gennem Døren trang
De brusende Stengler
Med deres Rigdom paa;
Af bittersøde Kryder
Da dufted hver en Vraa.

Der er næppe mange Læsere, der bemærker, at 2. Linie indeholder et lille Problem, eller rettere et lille Stykke Kulturhistorie.

Verner Dahlerup forholder sig tavs; Oluf Friis skriver (Dansk lærerforenings 10. Udg., S. 135): sime: snor, reb (især af halm). Det er fuldkommen rigtigt; men der siges ikke noget om, hvad Simen har været brugt til eller hvad det er, man afklæder den.

Forklaringen er følgende: Humlen er som bekendt en klatrende Plante; og hvor man har rigeligt med Granrafter, sætter man en saadan ved hver Humleplante og lader den krybe op ad den. Nu koster Granrafter og andre Humlestager jo Penge, og derfor hjalp man sig ofte med et billigere Materiale til Støtte for Humlerankerne.

Paa Toppen af en solid Træstang surrede man en Del spinkle godt 1 Al. lange Knægte, saa at de sad paa Stangens Top som et Kors, eller de strittede ud fra den som Egerne fra et Hjulnav. Til Enden af hver af disse Knægte bandt man en Halmsime, hvis anden Ende med en Pløk eller en Tøjrepæl fastgjordes til Jorden. Og saa lod man sine Humleranker (4 til 8 Stykker, saaledes som Stangen kunde bære) klatre til Vejrs paa Halm-simerne og Stangen. Naar Humlen skulde høstes, tog man Stangen ned og afklædte Sime og Stage, saaledes som Christian Winther skriver, eller man lod Humlerankerne, som kunde være vanskelige at faa af, sidde paa Simen og tørre. De var ganske fortrinlige til at fyre op med i Bagerovnen.

Den, der har Lyst til at se en saadan Stang med Simer, kan gøre det i Frilandsmuseet i Lyngby, hvor den findes ved en af de gamle Gaarde.

Det er ganske vist et ubetydeligt Bidrag, jeg her har givet til Fortolkningen af Hjortens Flugt; men det viser, hvor nær Christian Winther i sine Skildringer af Almuelivet og Landet holder sig til Virkeligheden.

Oehlenschläger lader uden Skrupler Thor sko sine Gedebukke, hvad han nok vilde faa svært ved; saadanne Fejl begaar Christian Winther ikke. Han var jo født paa Landet, han holdt af at færdes blandt Bønderne, og han brugte sine Øjne og gjorde iagttagelser, som han gav os tilbage i sin Poesi. Og det bliver den efter min Opfattelse ikke ringere af.

H. C. Broholm.

ET KRITISK TIDSPUNKT I FRU HEIBERGS LIV

Aaret 1874 var et betydningsfuldt Aar i Fru Heibergs Liv. Hun gik i sit 62. Aar og havde i nogen Tid følt sig svag og afkræftet. I April Maaned tog hun et Aars Permission fra sin Virksomhed som Sceneinstruktør ved Det kgl. Teater og rejste med økonomisk Støtte fra Brygger J. C. Jacobsen (lidt senere fik hun en Rejseunderstøttelse paa 1000 Rdl. fra Kultusministeriet) til Italien sammen med sine 3 Adoptivdøtre. Men allerede i Lausanne blev hun alvorligt syg, og selv om hun efterhaanden, skønt langsomt, overvandt Sygdommen, bevirkede den dog, at hun ikke helt fik det Udbytte af Rejsen, som hun havde haabet.

Der var dog ogsaa en anden Omstændighed, der gjorde dette Aar saa bevæget for Fru Heiberg, og som utvivlsomt var medvirkende til, at hun valgte netop dette Tidspunkt til sin Udenlandsrejse. Den 1. Juni 1874 blev den sidste Forestilling givet paa det gamle kgl. Teater inden dets Nedrivning, og inden Skuepladsen blev forlagt til det nyopførte Teater, den nuværende kgl. Scene. Fru Heiberg har næppe ønsket at være til Stede ved denne Lejlighed, dertil rummede det gamle Teater for mange Minder for hende, og Bitterheden over Modstanden og Trakasserierne mod Heiberg i hans Direktionstid, de syv onde Aar fra 1849 til 1856, sad hende endnu for smerteligt i Blodet. Ogsaa for sit eget Vedkommende var hun bitter; hun var utilfreds med Forholdene paa Teatret, paa faa Undtagelser nær fandt hun Skuespillerpersonalet middelmaadigt eller endnu værre, og hun havde ogsaa personligt følt Modstand og Modvilje. Det var efterhaanden en rum Tid, siden den geniale Kunstnerinde paa Scenen havde fejret sine Triumfer og besejret og indtaget et henrevet Publikum.

Men hvor langt hun end rejste bort, saa var hun dog i Tankerne i Begivenhedernes Midtpunkt, da den skelsættende Aften nærmede sig. Først skriver hun den 23. Maj fra Lausanne til sin fortrolige Ven, Etatsraad Krieger (som hun gennem de 30 sidste Aar af sit Liv førte en udstrakt Korrespondance med): »Det er et sandt Held, at man er borte fra al den Tummel baade med det gamle og nye Theater.« Men denne paatagne, befriede Tone er 8 Dage senere afløst af et mere ægte og vemodigt Udbrud: »Hils det gamle Theater fra mig! Om faa Dage sløifes det mod Jorden. Det er en underlig Tanke for mig at tænke paa...« Og Fredag Morgen d. 5. Juni vælder Minderne op i hende: »Saa De tog Afsked med det gamle Theater under Weysses Toner?« skriver hun til Krieger og fortsætter: »Jeg tænker saa meget i denne Tid paa, at dette Huus med alle dets Minder skal sløifes med Jorden. Jeg drømmer om Nætterne herom, og Tiden er da gamle, lykkelige Tider, hvor vi spillede, lo og vare lystige. Jeg er da atter ung, og alle de Afdøde ere atter levende og ved fulde Kræfter. Jeg hører M. Wiehes lyriske Toner, gjør Nar af Nielsen og staaer paa en kjærlig Fod med Fru Nielsen. »Sie sind dahin die schönen Tage in Aranjuez.«

Det er Minderne fra de lykkelige, de glade Dage ved Teatret, Fru Heiberg her dvæler ved. Men det er alligevel, som om hun ikke rigtig følger

Glæde ved at mindes Glæden fra dengang. Der gaar en sørgmodig Tone gennem hendes Beskrivelse. Det er en Tid, der aldrig kommer igen mere, det er Drømme, der aldrig kan blive til Virkelighed igen.

Og i et Brev, hun et Par Dage senere, d. 7. Juni, skriver til Justitsraad Berner, en af Embedsmændene ved Teatret, er der ikke blot Vemod, men Bitterhed og Resignation. Berner havde Dagen efter den sidste Forestilling paa det gamle Theater givet følgende Skildring af Aftenens Forløb:

»Saa sluttedes da virkelig Forestillingerne i det gamle Theater med Ballettens Forestilling igaar Aftes; Huset var udsolgt til dobbelte Priser, Temperaturen var paa Kogepunktet og Publikums Stemning ligeledes. Alt blev applauderet ganske umaadeligt, alle nogenlunde fremragende Størrelser ved Balletten modtoges med stormende Bifald i »Et Folkesagn«, der saavel som den paafølgende »Efteraarssol« hilsedes med 3 Gange gjentaget Bifald ved Tæppets Fald. I Slutnings Epilogen varc selvfølgelig de enkelte Scener af Bournonvilles Balletter, der i broget Blanding førtes forbi Øiet, arrangerede med sædvanlig Smag og Lune og høstede velfortjent Bifald. . . Efter Forestillingens Slutning blev der udbragt et Leve for de rige og smukke Minder, der knytte sig til det gamle Theater; og dermed er altsaa dettes Virksomhed afsluttet; hvorledes den vil begynde i det nye maa Guderne vide, men allerede idag er man i travl Virksomhed med at flytte Alt, hvad flyttes kan for snarest mulig at gjøre Nedrivningen af den gamle Bygning til en ubestridelig og uforanderlig Kjendsgjerning«.

I Fru Heibergs næsten omgaaende Svar paa dette Brev hedder det:

»Det gamle Theater er jo, efter Deres Beretning gaact glimrende i sin Grav. Ak ja! At dø i *rette Tid* det er derpaa det kommer an. Hvor mange Glæder, men tillige hvor mange Smerter har man ikke oplevet i dette Huus, der nu jevnes med Jorden? Det maa være herligt, sige Folk, at leve i glade Minder! Men jeg gjør Byrons Ord til mine: »*Mindet om Glæden* er ei længer *Glæde*, medens *Mindet om Sorgen* er en *Sorg fremdeles*.«

Ikke sandt: Tonen er kendelig bitrere her end i Brevet til Krieger, skønt det kun er skrevet 2 Dage senere. Men den mest interessante Passus er Citatet fra Byron. Aaret i Forvejen, 1873, havde Digteren Edv. Lembcke, der ogsaa er kendt som Oversætter af Shakespeare, udsendt en stor Byron-Oversættelse: »Udvalgte dramatiske Digte og Fortællinger af Byron«. Om Fru Heiberg læste hele dette omfangsrige Værk, skal jeg ikke kunne sige, men givet er det i hvert Fald, at hun læste Oversættelsen af Skuespillet »*Marino Faliero*, Hertug af Venedig, en historisk Tragedie«. Maaske det netop var det forestaaende Italiensbesøg, der bevirkede, at hun gav sig til at læse om en Hertug af *Venedig*. Men hvorefter kom det, at det korte, 2-liniede Citat forblev saa skarpt og klart i hendes Erindring, at hun uden at slaa op i Bogen kan anføre det omtrent ordret i sit Brev til Berner? Forklaringen faar vi, naar vi læser hele den Scene igennem, hvor det forekommer – vi forstaar da, at den er læst af hende om og om igen. Og hvorfor? Fordi i næsten hver Linie, ja i saa godt som hvert Ord læste hun noget, der berørte hende personligt, noget der paa underfuld Maade genspejlede hendes eget Forhold til Teatret og Publikum før og nu efter hen-

des Afsked, da mange ønskede hendes Tilbagevenden – til nye, glimrende Triumfer og Sejre paa det nu opførte, nye Teater. Hvor let kunde hun ikke – og hvor tydeligt ser vi det ikke nu – overføre Hertugens og hans Hustrus Ord paa sin egen Situation paa dette kritiske Tidspunkt. »Jeg gjør Byrons Ord til mine«, siger hun – det gælder ikke blot Citatet, det gælder hele den Scene, hvori det forekommer. Alle de skiftende og modstridende Stemninger i hendes Indre er der her Udtryk for.

Som Hertugen skuffet og bitter kunde ønske, at han var død, dengang han vandt sin største Sejrr: »Gid jeg var død ved Zara!« siger han – saaledes kunde hun i mismodige Øjeblikke gøre hans Ord til sine og ønske, hun var død midt under Triumferne i de lykkelige Dage, da hun stod paa sin Kunsts Højdepunkt. – Og der var vel Venner og Beundrere, der havde talt til hende, omtrent som Hustruen, Angiolina, svarer Hertugen:

Det var dør
I frelste Fædrelandet; lev da for
at frelse det paany. Een Dag, een til
som denne kun, var jo for dem den bedste
Beskjæmmelse, for Jer den rette Hævn.

Ja, det var fristende at vende tilbage og vise Misunderne, Bagtalerne, Undermaalerne, at hendes Berømmelse ikke var en Skrøne, eller at hun i Tidens Løb var blevet en falden og afbleget Storhed. Thi at hun, om hun vilde, kunde spille dem alle sønder og sammen, det følte hun med usvigelig Sikkerhed – og det har vi andres Vidnesbyrd om. I sin Bog »En Skuespillers Liv« fortæller Fru Anna Poulsen følgende Oplevelse, der netop tildrog sig i Begyndelsen af 1874, umiddelbart før Fru Heibergs Italiensrejse: »Emil kom hjem fra en af Prøverne paa »Romeo og Julie« og sagde: »Hvad har jeg ikke oplevet?« Og han fortsatte: »Frk. Dehn kunde i Dag ikke finde ud af at sige Monologen, hvor Julie efter Munkens Raad skal tømme den formentlige Giftflaske. Halvt ubevidst skød Fru Heiberg den unge Skuespillerinde til Side, og mekanisk greb hun Giftflasken. Monologens Ord strømmede fra hendes Læber, og Julie stod i Gravkamrets Rædsel. Aldrig vil jeg glemme den aldrende Kunstnerindes Forvandling til Romeos ulykkelige unge Brud, medens den virkelige Ungdom ved Siden af hende blegnede i Kunstens Straaleglans.«

Og efter Hjemkomsten fra Italien, da Fru Anna Poulsen havde faaet til-delt en Rolle i en Dilettantforestilling, Fru Heiberg arrangerede til Døtre-nes Fornøjelse, indtraf en lignende Episode. »Jeg havde faaet en Vifte i Haanden«, fortæller Fru Poulsen, »og havde den første Replik, men jeg kunde ikke rigtig finde ud af, hvorledes jeg kunde forene den og Viften. »Nu skal jeg vise Dem det«, sagde Fru Heiberg. Hun satte sig paa en Stol i Forgrunden, tog Viften fra et lille Bord ved Siden af, gik op mod Baggrunden, vendte sig, slog Viften ud, og idet hun gik op mod Publikum, begyndte hun Replikken. Aldrig skal jeg glemme den Gratie, hvormed hun udførte denne Bevægelse. Det var, som hele Figuren pludselig stod lyslevende for En.«

Og dog – i Bevidstheden om, hvad hun formaaede, sneg alligevel Angsten for Gentagelsen sig ind. Det er farligt at gentage sine Triumfer, især paa Tærskelen til Alderdommen – og efter at have været glemt saa længe. Er det ikke det, Hertugen giver Udtryk for i sit Svar paa Hustruens Opfordring:

Een saadan Dag kun gives i et Liv;
mit Liv er snart forbi, og det er nok
for Lykken, at den eensgang skjænkede det,
som knap i mange Aar og mange Riger
een mere heldig Borger kunde vinde.
Hvad taler jeg? Venedig har forglemt
den Dag, hvi skulde jeg da mindes den?

Endnu en Grund havde Fru Heiberg til at afslaa Vennernes Opfordring til at genoptage sit kunstneriske Virke. Hun kan ikke overvinde de bitre Minder fra Heibergs Direktørtid, de 7 onde Aar. Den frie, kunstneriske Udfoldelse hører den lykkelige og glade Tid til, den hæmmes og kvæles af Bitterheden, der stadig sad som en Gift i hendes Blod. Da Angiolina søger at opildne Hertugen med Ordene: »Kom ihu, hvad I har været«, svarer Hertugen da ogsaa:

Det var ingen Nytte til;
Mindet om Glæden er ej længer Glæde,
mens Sorgens Minde er en Sorg fremdeles.

Man kan tænke sig, at Fru Heibergs Venner ikke straks gav op over for hendes Afslag paa deres Opfordringer til hende om at vende tilbage til Scenen. De har vel forstaaet, at hun ikke i Øjeblikket følte sig rask og stærk nok dertil, men at hun efter et passende Hvil vilde føle Lyst og faa Kræfter nok til et come-back. Hvor forunderligt og gribende maa det da ikke have virket paa hende at finde disse Tanker udtrykt i Angiolinas Replik, og i Hertugens Svar at kende de Følelser og Stemninger, der besjælede hende selv netop i denne Tid, hvor hun følte sig syg og afkræftet. Angiolina opfordrer Hertugen til at tage sig »en lille Hviletid«, fordi, som hun siger,

en Times Hvile
vil give jer tilbage til Jert Arbejd
med klaret Tanke og forfrisket Kraft.

Hertugen:

Jeg kan ej, – tør ej, om jeg kunde; aldrig
var der saa megen Aarsag til at vaage;
endnu kun nogle, – end kun nogle Dage
og drømmetunge Nætter, saa faar jeg
en rolig Søvn, – men hvor? dog ligemeget.

Som det saa tit sker med aldrende Mennesker, der kender sig syge og følger Kræfterne svigte, dukker Tanken om Døden op i Fru Heiberg. Og ogsaa her er hun vel blevet grebet af Forestillingen om, at Hertugens næste Replik udløser noget i hende selv; hans Ord lyder næsten som det sidste Farvel, hun ønsker at sige sine Venner:

Naar jeg er borte, – det kan hende før,
 end selv min Alder lover... naar jeg er Intet,
 lad det, jeg *var*, dog leve som et Navn
 paa dine søde Læber, som en Skygge
 i din Indbildningskraft af En, der ønskede
 ej, at du skulde sørge over ham,
 men mindes ham.

Engang før, da hun skrev sine Kærlighedsdigte til Michael Wiehe, og som Slutsten paa dem afskrev Paludan-Müllers Sonet om Pelikanen, der nærer Ungerne med sit Hjerteblood – den dyre Pris, hvormed hun købte sine Digte – havde Fru Heiberg hos en Digter fundet Udtryk for sit Sinds dybeste Hemmelighed. Nu overvældes hun atter ved at fornemme en forunderlig Samklang mellem en Digers Ord og de Følelser, der skabte Uro og Spænding i hendes eget Indre. Det var der altsammen: Opfordringerne til hende og hendes egen Længsel efter at kaste den samme Glans over det nye Teater, som hun havde kastet over det gamle, – Tilskyndelsen til at vise en raa og plump Nutid, hvor højt den gamle Tids Kunst stod over dens, vise dem, der havde glemt hende eller bagtalte hende, at hun kunde endnu! Dernæst Bitterheden, Tanken om Ondskaben og Smaaligheden mod den Mand, hun satte højest af alle – og til sidst Resignationen: det svundne kan ikke kaldes tilbage. Nu ønsker hun kun, at de, der mener hende det godt, ikke skal sørge over hendes Kunsts Ophør, blot mindes hende og lade det, hun *var*, leve som et Navn paa deres Læber.

Var det saadanne Tanker, der besjælede hende den Aften i Januar 1874, altsaa kort Tid efter at hun maa have læst Byrons Digterværk, da hun under et Bal, hun gav for sine Døtre, et Øjeblik havde sat sig til Ro i det Værelse, der vendte ud mod Søen. »Der sad hun«, skriver Fru Anna Poulsen, »skøn af Skikkelse, henne ved Vinduet og saa drømmende ud i det tomme Rum. De mørke Øjne straaledes som to Stjerner omkap med det funklende Diamantstykke i Form af en Muslingeskal, hun bar paa Brystet. Det var et Syn værd at se.«

Kr. Langdal Møller.

Kildehenvisninger. Side 112: de 3 Citater fra »Johanne Luise Heiberg og A. F. Krieger. En Samling Breve udg. af Aago Friis og P. Munch« (1915) II, 165, 167 og 168. – Side 113: Berners og Fru Heibergs Breve, se »Breve fra og til Johanne Luise Heiberg, udg. af Just Rahbek« (1955), II, 86 og 87.

NOGLE LITTERÆRE KOMMENTARER

1. Holger Drachmann.

Holger Drachmanns kendte strofe, den henrivende og vemodsfyldte »Alle Klokker bringer fjernt/ Bud fra gamle Dage« (i »Unge Viser af Svend Trøst« 1892) får hos Borup Jensen følgende kommentar: »Digtet er en fri Gendigtning af Goethes »Ueber allen Gipfeln««, og der henvises til Vilh. Andersens »Litteraturbilleder« II (1907)¹. Borup Jensens kommentar

svarer ikke til Vilh. Andersens opfattelse af digtet. Vilh. Andersen skriver: »Det er overmaade nydeligt. »En lille Perle af et Stemningsdigt« kaldes det i den danske Lærebog om Digtekunsten, og derimod kan ingen have noget at indvende. Men det er ikke rigtigt, som det der er gjort, at sammenstille det med Goethes Lyrik« (p. 44). Og videre: »Og den Tankeforbindelse, der i Begyndelsen af anden Strofe fører fra »Hjertegræsset« til »Hjertet« (eller omvendt), er udpræget pikant eller spirituel. Saadan kunde Heine digte, Goethe ikke. Endelig gør Digtets sidste Linie et helt litterært Indtryk ved at fastslaa Udbyttet af den digteriske Bevægelse: en lille Vise. Man ønsker ikke at mindes om, at Digteren fra sin Aftenvandring har hjembragt et Digt, naar man er fuldt optagen af at høre en Menneskesjæl udtone sig i Naturen. Vil man tage det meget strengt, kan man sige, at Digtet ender med en Blækklat« (p. 45).

Jeg synes nok at Vilh. Andersen er meget hård, når han siger at digtet ender med en blækklat. Man forstår ham, men jeg deler ikke hans opfattelse. Mig generer det ikke, at digteren i denne strofe bruger udtrykket »denne lille Vise«². Digtets fine stemning synes ganske uberørt heraf. I »Aaret og Dagen. Knud Sjællandsfars Tidebog« I (1902) omtaler Vilh. Andersen Goethes digt og Drachmanns. Her skriver han om Drachmann: »Saaledes kunde Naturen maaske nok udtrykke sig, hvis den var landflygtig, og hvis den skrev smaa Viser. Men her er slet ikke noget at slaa sig til Ridder paa. Saadan gør vi alle. Vi gaar ud for at lytte til Naturens Tale og lader os saa trække Sjælen ud af Livet af den første den bedste Kirkeklokke« (p. 44, ny udgave (1954) p. 52).

Udtrykket *Stille, Hjerte* brugte Drachmann to år senere i sit melodrama »Renaissance« (1894) i lidt ændret form. »Notturmo« slutter:

Borg-Gaarden mørk imod Nattens Blaa,
sagtnende Susen af Bæk og Aa,
hviskende, kaldende Kilde:
 stille er Natten,
 stille min Sang,
 stille mit Hjerte —
 stille.

Strofen er mesterlig, gentagelsen af ypperlig virkning. »Notturmo« er medtaget i Drachmanns »Digte og Sange« i udvalg og med indledning af Paul V. Rubow (1942). Stilheden er også udtrykt på en meget fin måde af J. P. Jacobsen i digtet »Landskab« (Stille, du elskede Kvinde). Som hos Drachmann gentages *stille* en række gange (Stille er Vover og Vinde), og der anvendes ord som *tyst, tavs, tiende* (Tiende Kilderne rinde) og *ro* (Skovens natlige Ro).

Udtrykket *Stille, Hjerte* er benyttet af Ludvig Holstein i hans drama »Tove« (1898). Dronningen har i en replik i anden akt: »Stille, Hjerte, stille!« (p. 71). Sidste strofe i Ludvig Holsteins digt »Aften« (I vor lave Stue) i »Digte« 1895 ligger meget nær ved Drachmanns »Alle Klokker bringer fjernt« og »Notturmo«:

Alt saa stille, stille;
 alle Vinde lagt sig.
 Lange Slangeskygger³
 over Diget strakt sig.
 Højt og klart fra Marken
 klinger Lærkens Trille. –
 Kun min Sjæl urolig –
 ellers alt saa stille.

Vi er ikke langt borte her fra Goethes »Über allen Gipfeln«. Holsteins digt stod oprindeligt trykt i »Tilskueren« 1894 p. 587 (i juli-august-hæftet) og er således ældre end Drachmanns »Renaissance«, der udkom 12. dec. 1894.

Sidste strofe i Holsteins »Solbøn« (slutningsdigtet i »Digte«) har disse vers: »Velsign mit svage Hjerte!/ det skælver som et Blad«, der nøje svarer til slutningen i Drachmanns lille elskovsviser. At Ludvig Holstein i sine »Digte« 1895 har taget indtryk af Holger Drachmanns rige og stemningsbevægede poesi er for mig ganske afgjort. Det er mærkeligt at ingen har gjort opmærksom på det.⁴ Rytmask er der slægtskab mellem Drachmanns viser og Holsteins »Aften«; de er begge i trokæisk rytme, Holstein har lutter kvindelige udgange modsat Drachmann.

Jeppe Aakjærs kendte sang, den skønne »Stille, Hjerte, Sol gaar ned« fra 1912 (den hed oprindeligt »Aften« og hørte hjemme i »Ræbild-Kantate«)⁵ har en af sine forudsætninger i Drachmanns digt. Rytmask svarer de to digte til hinanden; udtrykket »Stille, Hjerte«, som Aakjær bruger i omkvædslinjen, er taget fra Drachmann. Jeg citerer første strofe af Aakjærs digt:

Stille, Hjerte, Sol gaar ned,
 Sol gaar ned paa Heden,
 Dyr gaar hjem fra Dagens Béd,
 Storken staar i Reden.
 Stille Hjerte, Sol gaar ned.

Og her er Holger Drachmanns lille elskovsviser:

Alle Klokker bringer fjernt
 Bud fra gamle Dage;
 alle Blomster vender sig
 og ser med Suk tilbage;
 Hjertegræsset skælver svagt
 under Aftens Brise; ...
 stille, Hjerte! Skælv ej Du
 som denne lille Vise.

Hans Brix skriver om slutningsstrofen i Aakjærs digt: »Der er i disse Slutningslinjer den samme Skælven i Sindet, som man erindrer fra Drachmanns Aftenviser: »Alle Klokker bringer fjernt«. Aakjærs Digt er jævnere, men lige saa stærkt følt« (»Tilskueren« 1917 1. halvbind p. 572). Olaf

Hansen nævner i sin kommentar til Aakjærs digt i »Nyere dansk Lyrik« (1921) de beslægtede og dog så forskellige stemninger hos Drachmann og Goethe, og han citerer de berømte strofer (p. 116).

I indledningsdigtet til Tom Kristensens digtsamling »Mirakler« (1922) »Til Ruth« – optrykt i »Mellem Scylla og Charybdis« (1947) og 2. udgave (1952) – begynder hver strofe med: »Stille, mit Hjærte«. Disse ord svarer til Holger Drachmanns i »Notturmo«. Tom Kristensen henvender sig til sit eget urolige hjerte. Måske har vi at gøre med en bevidst allusion. Det tør vi regne med hos en så bevidst arbejdende digter som Tom Kristensen.

ODS citerer under *stille* Drachmann og Jeppe Aakjær XVI (1943) sp. 1360 og Ingemanns sang »Fred hviler over Land og By«:

Det er saa fredeligt, saa tyst
I Himmel og paa Jord;
Vær ogsaa stille i mit Bryst,
Du Flygtning, som der boer.⁶

2. Sophus Claussen.

I Sophus Claussens skønne og gribende digt »Ingeborg Stuckenberg« (skrevet 1904/1905) lyder tredje strofe således:

Hvor kan en Kvinde med trofast Sir
– skønt selvfortæret af Smerten og Haanen –
bygge sig Slotte i Solen og Maanen
og klippe Stjerner af Guldpapir!

I E. Borup Jensens kommentar til denne strofe (1944, 1948 og 1954), hedder det: »Sir, en Person, som er en Pryd for sit Land, sin Stand osv.« Denne højst mærkelige kommentar er gentaget i 3. udgave af kommentarhæftet 1954.⁷ Det siger sig selv, at i et udtryk »en Kvinde med trofast Sir« kan ordet Sir ikke være en personbetegnelse; det er jo helt udelukket, meningen forbyder det. ODS har XVIII (1939) sp. 1470: 1). Pryd, prydelse, pynt. 2). I overført betydning. 1. Om ting, forhold, især om personlige egenskaber eller om stilistisk, oratorisk udsmykning. Fra Oehlenschläger citeres det kendte »Qvinden er Ydmyghed Ziir«. Fra Sophus Claussens fortælling »Rosen« (1927) citeres: »fransk Mundrethed og dansk Stemning vilde ikke gaa i Takt omkring hinanden med det tunge Sir, som netop denne Poesi krævede« (p. 207). 2. Om person, som er en pryde for sit land, sin stand etc. Her citeres fra P. A. Heiberg: »Du kan endnu . . . blive Din Families Glæde og Dit Kjønns Ziir«.

Her har vi altså forklaringen på Borup Jensens ejendommelige kommentar. Han har ganske simpelt skrevet ordbogen af uden at tænke på meningen hos Sophus Claussen. Desværre citerer ODS ikke Sophus Claussens kendte digt om Ingeborg Stuckenberg. Man savner dette citat i den store ordbog, der citerer Peter Fabers berømte »Juletræet«: Træets allerbedste Zir/ Skal min Villiam have;/ Paa det blanke Guldpapir/ Maa Du gjerne

gnave («Viser og Vers» (1877) p. 118). Det er interessant at Sophus Clausen har det samme rim og det samme ord (*guldpapir*). I hans vers ligger der som en skjult allusion. ODS burde under *Guldpapir* (VII (1925) sp. 347) have eksempler fra Faber og Sophus Claussen.

Borup Jensen henviser under kommentaren til digtet »Ekbátana«⁸ til »Sophus Claussen-Manuskripter« (Danske Digtere ved Arbejdet VIII 1941) udgivet af Ernst Frandsen. I kommentaren til »Ingeborg Stuckenberg« henvises der mærkeligt nok ikke til dette arbejde, der behandler digtene »Ekbátana«, »Ingeborg Stuckenberg« og »Imperia«. Vi kan i Ernst Frandsens værdifulde og fængslende redegørelse læse hvordan Sophus Claussen har tumlet med denne strofe og med ordet *Sir* (p. 8 ff.). Udkastene til digtet har:

Og hævede højt over Hadet og Haanen
og bygge Slotte i Solen og Maanen

Men vi vil sidde med festlig Sir
og klippe Stjærner af Guldpapir

Digteren ændrer til:

Men træt af at sidde med sølsom Sir
og bygge Slotte i Solen og Maanen,
isnet og selvfornedret af Haanen
og klippe Stjærner af Guldpapir

Hvor sad du længe med trofast Sir
og byggede Slotte i Solen og Maanen
du følte dig stivne i Hadet og Haanen,
men klippede Stjærner af Guldpapir

I den endelige udformning blev strofen den citerede.

I den ny udgave af kommentaren (1954) henviser Borup Jensen til Ernst Frandsens ypperlige værk »Sophus Claussen« II (1950) p. 117–121. Ernst Frandsen meddeler her en optegnelse om Ingeborg Stuckenberg, der stammer fra tiden umiddelbart efter udgivelsen af »Danske Vers« (1912). Sophus Claussen skriver: »... hun var for mig nærmest en »Kulturværldi«, en ny Stil, silkeblød, men fuldkommen sikker, en »broget ung Smag«, der forresten ikke var broget, men fuld af Liv og Sir« (p. 119). Dette sted ville have fortalt Borup Jensen, at han burde have ændret sin kommentar i 3. udgave (1954).

Sophus Claussen har åbenbart været forelsket i dette ord, for det dukker også op i digtet »Den ukendte Læserinde« (der er dateret 16. dec. 1914, se Ernst Frandsens bog II p. 271). Digtet findes i »Fabler« (1917). Jeg citerer strofen med *Sir* og samme rim som i »Ingeborg Stuckenberg«:

Hun lægger stundom Pennen hen
og tænker paa sin drømte Ven,
naar hun med gylden Kløgt og Sir
har fyldt det dadelfri Papir.

Strofen er en variation af den gamle strofe, som Sophus Claussen tumlede med i sin ungdom; den kan ikke måle sig med den oprindelige, men den bærer tydelige spor af sin ophavsmands fine poetiske sans for det fornemt udsøgte, der kunne få forsiringer og guirlander.

Ordet *Sir* har jeg noteret et par gange fra Helge Rode og Johannes V. Jensen. I Helge Rodes digt »Ved Leo Tolstois Død« (i samlingen »Ariel« 1914) findes verset »Der var engang en Mægtig, som foragted Glans og Zir« (~ Spir, se tillige »Udvalgte Digte« (1945) p. 99). Johannes V. Jensens digt »Isfuglen« (i digtrækken »Skabningens Tinde«) indledes med disse vers: »Juvelen ved den danske Aa,/ forborgne Vandes sjældne Sir,/ en vinget, levende Safir...« (»Verdens Lys« (1926) p. 52). Strofen »Københavns Taarne« (der hører til en serie kompositioner af Einar Nielsen) har:

Vor Glæde, Øresundets Sir!
Her rakte sig med irret Spir
hvor fordum laa en Fiskerby
den gamle Kongestad mod Sky.

(Se Samlingen »Den jyske Blæst« (1931) p. 82).

I denne forbindelse kan det være af interesse at nævne, at Henning Kragh Pedersen i sin »Rimordbog til Lejlighedssange« (1943) ikke opfører ordet *Sir* som rimord under *ir* p. 67 (men Safir, Spir, Svir, Tapir etc.); under *ire* anføres dog *sire* og *forsire*. »Dansk rimordbog« (1953, i serien Politikens blå ordbøger) har heller ikke ordet *Sir*, men *sire* og *forsire* (p. 169). Ordet kan dog ikke have været ubekendt for redaktørerne af disse bøger. Derimod har selvfølgelig Axel Sørensen det i sin »Dansk rim-ordbog« (1900) p. 312.

3. Johannes V. Jensen.

I kommentaren til Johannes V. Jensens digt om Oehlenschläger »Graven i Sne« skriver Borup Jensen: »Den korte, tolinjede Strofe har J. V. J. fra Wilh. Buschs Billedserier for Børn; den brugtes mest i humoristiske Digte, men J. har magtet at anvende den i alvorlige.«⁹ Der henvises til Leif Nedergårds bog om Johannes V. Jensen (1943) p. 272. Leif Nedergård skriver her: »Om oprindelsen til en anden kortform, den tolinjede strofe, der tidligere mest brugtes helt eller halvt humoristisk, men som Johs. V. Jensen har optaget som vehikel for adskillige seriøse digte, — fortæller Johs. V. Jensen mig, at han har lært brugen af disse firfodede jamber af Wilhelm Busch's billedserier for børn... Det kortfattede og slående har tiltalt ham hos Busch som hos Heine, men der kræves en Johs. V. Jensens mægtige autoritet for at hæve disse humoristiske toner op i det seriøse plan, således som det fx. er sket i digtet til Øhlenschlägers grav«. Under helt eller halvt humoristisk henviser Leif Nedergård i en fodnote til Aakjærs digt fra 1899 »Ole sad paa en Knold og sang«. Jeg må tilstå, at jeg aldrig har taget Aakjærs digt halvt eller helt humoristisk. Det er jo et dybt alvorligt digt:

Lyngen sused og Skyen gled,
Udflugtslængsler i Hjærtet sved.

Heden stænged, og Mindet spandt,
Moders Øjne dog stærkest bandt.

Jeg tvivler ikke om, at Johannes V. Jensen har fortalt Nedergård, at han har lært brugen af tolinjestrofen med fire rene jamber fra Busch. Men ikke desto mindre må det alligevel betegnes som forkert. Johannes V. Jensen har selv fortalt om Busch i »Hjemmet« (5. juli 1932, nr. 27). Jeg gør opmærksom på, at Carl Roos – mærkeligt nok – ikke omtaler Johannes V. Jensens artikel i sin bog »Wilhelm Busch. Sorg i kraprødt« (1949). Johannes V. Jensen skriver i sin artikel om stamfaderen til Knold og Tot: »Uforgængelige er hans Vers med den korte, lunede og sikre Form. Som Tekster til Tegningerne er det som oftest tolinjede Rim, firfodede Jamber, den kortest mulige Form, den stammer direkte ned fra de gamle A B C Rim; Busch udviklede den til Fuldkommenhed«. Se, det er rigtigt. Tolinjestrofen er jo en svært gammel kending, vi kommer helt tilbage til folkevisen. Jeg kan minde om en strofe fra de gamle A B C-rim »En Ørn kan meget gammel blive, / og holder sig ved Rov i Live«. Og vi kan mindes Heibergs »Nye A B C Riim« (se »Poetiske Skrifter« IX p. 355 f), H. C. Andersens »Alphabet Bouquet«, Johannes V. Jensens A B C-rim i den gamle stil med ret mange halvdårlige og banale strofer, hans rim om dyrene i Zoologisk have og serien om forhistoriske dyr.

Wilhelm Busch har ikke lavet denne korte strofeform, men han har udnyttet den på sin måde, pointeret humoristisk, epigrammatisk. Når det hos Borup Jensen hedder – direkte efter Leif Nedergård – at Johannes V. Jensen har magtet at bruge strofen alvorligt, skulle det betyde, at den fortrinsvis var blevet anvendt i humoristiske digte. Jeg ved ikke, om dette er rigtigt; det kan kun afgøres ved statistiske undersøgelser, der ville være meget tidskrævende. Det hedder hos Bernhard Risberg i hans værk »Den svenska versens teori« II² (1936): »Även för innerlig, halvt vemodig lyrik är tvåradningen lämpad« (p. 245). Hvorfor ikke helt vemodig? Da Leif Nedergård skrev sin bog har han ikke – som siden hen – haft Thøger Larsens digt »Walther von der Vogelweide« i tankerne. Det er her – og selvfølgelig ikke hos Busch (Johannes V. Jensens udtalelser om ham skal vi ikke tage for tungt på) – vi skal søge en af de afgørende forudsætninger for Johannes V. Jensens »Graven i Sne«. Vi kan roligt sige den mest afgørende af alle for dette digt. At tolinjestrofen skulle egne sig særlig godt til humoristisk digtning er ikke umiddelbart indlysende; men det er en kendsgerning, at denne korte form har været og er yndet i humoristisk og komisk digtning. Det er her som overalt i digtningens verden indholdet der er det afgørende. Der er således slet ikke tale om, at Johannes V. Jensen har magtet at udfylde en humoristisk strofeform med et dybt alvorligt indhold.

Fra dansk litteratur skal jeg nævne nogle meget kendte digte i strengt alternerende tolinjestrofe. I Chr. Winthers »Til Een« findes to digte »Sov

sødeligt i Dødens Skriin« (LXII) og »Mig Himlen var saa vild og graa« (XCIV) med denne fine strofe:

Og Haand i Haand, og Kind ved Kind
vi vandred sagtelig derind.

Jeg minder om Stuckenbergs lille digt »Jeg sad med Lykkens Guld i Fang,/ da hørte jeg saa trist en Sang« (Smaavers XIII i »Sne«). Og jeg minder om Grundtvigs salme »Et Barn er født i Betlehem«. Det er ikke mange salmer i salmebogen der har tolinjestrofe. Frit alternerende er Ingemanns kendte »Lyksalig, lyksalig«. Med disse og andre digte er vi langt borte fra humor eller komik – tværtimod er vi inde på meget alvorlige eller ophøjede områder.

I Jeppe Aakjærs »Samlede Digte« I (1931) har jeg fundet 14 digte i tolinjestrofe, som Henrik Ibsen yndede. Vi ved at Aakjær læste Ibsen og Bjørnson med hede i kinderne, så her er nok en tilknytning. Af særlig interesse er digtet »Regnvejrstemning« (fra 1898, se I p. 105 f.). Det har samme strofeform og rytme som Thøger Larsens »Walther von der Vogelweide« og Johannes V. Jensens »Graven i Sne«. Aakjærs digt er ikke noget humoristisk digt, men et meget smukt og poetisk digt i vægtige og mættede strofer. I 1910 skrev Aakjær en strofe om Bjørnson med to linjer »For os han var som Sol og Regn,/ om tusind Aar et Himmeltegn« (»Samlede Digte« II p. 107). Johannes V. Jensen kunne have skrevet denne strofe, den er helt i hans stil¹⁰.

Leif Nedergård citerer i sin afhandling »Dødsproblemet i Johannes V. Jensens digtning« (i »Nordisk tidskrift« XXVIII (1952)) denne strofe fra Johannes V. Jensens digt:

Dybt under frossen Jord og Sne...
hvor død, hvor fjern – hvor nær hans Ve!

Han skriver: »Dette Vers, som andet i Graven i Sne, kan med fordel jævnføres med Thøger Larsens digt *Walther von der Vogelweide* (fra *Det Fjerne* 1907), der også er skrevet i den naivistiske 2-linjede strofe, som Johs. V. Jensen hader fra sin barndoms A B C-Rim; også kerneordet »Ve« (som udgør midtpunktet i Johannes V. Jensens navn) genfindes hos Thøger Larsen« (p. 128). Leif Nedergård citerer denne strofe:

Det er, som nylig lød din Røst
om mine Dages Ve og Lyst.

Thøger Larsens digt har Borup Jensen med i »Håndbog i dansk litteratur« III. I kommentaren henvises til Chr. N. Brodersens behandling i »Thøger Larsen« I (1942) p. 253 ff.¹¹ Der kan ikke være nogen som helst tvivl om, at forbilledet for Johannes V. Jensens digt er Thøger Larsens. Vi kan nævne et par ligheder, der ikke synes at være tilfældige. To gange har Johannes V. Jensen samme rim som Thøger Larsen:

Den lo mod mig i Livets Nu
og ler, naar jeg er Muld som du.
(T. L.)

Han gik. Hvor Gruset knaser nu
gaar med Cigar i Munden *du*.
(J. V. J.)

Syv Hundred Aar os skiller ad,
dog gør din Sang mit Hjerte glad.
(T. L.)

Ham lærte Skov at visne glad.
Ja Løv og Liv de følges ad.
(J. V. J.)

I slutningen af Johannes V. Jensens digt findes denne strofe, der har et mottoes karakter:

Du *er* jo i din Evighed!
Gaa hjem! Vid bedre hvad du ved!

Verset »Du *er* jo i din Evighed« minder stærkt om et vers i Thøger Larsens fremragende og gribende digt »Nornen Verdandes Vækstsang« (i samlingen »Slægternes Træ« fra 1914). Thøger Larsen har:

Du hviler dig midt i Evighed
og mærker ej Tiden klart.

Johannes V. Jensens så højt beundrede digt »Graven i Sne« er ikke uden pletter, og efter min opfattelse kan det ikke måle sig med sit forbillede: Thøger Larsens »Walther von der Vogelweide«, der er et ganske anderledes helstøbt og fuldttonende kunstværk. Chr. N. Brodersen skriver om det: »Det helt ukunstlede Digt, der ligesom lidt ubehjælpsomt varierer det samme Tema og slutter, som det begynder, har en egen kejtet Ynde, saadan som dybtfølte, jævne og hjertelige Ord har det« (I p. 254). Jeg kan ikke finde noget som helst ubehjælpsomt i Thøger Larsens digt, og jeg ville aldrig tale om »kejtet Ynde« i forbindelse med dette digt. Men vi oplever åbenbart kunstværkerne yderst forskelligt og karakteriserer derfor så forskelligt.

Harry Andersen.

Med ODS henvises til »Ordbog over det danske sprog«.

¹ Se Kommentar V til Vagn Falkenstjerne og E. Borup Jensen »Håndbog i dansk litteratur«. III. 6. udg. 1950, 7. udg. 1954. Se kommentaren 1944 p. 34, 2. udg. 1948 p. 34 og 3. udg. 1954 p. 28. ² I Holsteins digt »Sommerdag« (i »Mos og Muld« 1917) findes disse linjer: Og denne Vise fandt jeg under Tjørnens hvide Gren / omkvidret af den sommerlige Svale (p. 99). ³ Originaltrykket har: Sarte Slangeskygger. ⁴ Harald Elovson skriver i sin smukke artikel om Ludvig Holstein i »Svensk uppslagsbok«. 2. uppl. XIII (1949), at Holstein har lært af ældre dansk lyrik, Chr. Winther og Holger Drachmann (sp. 711). ⁵ Jeppe Aakjærs digt er optrykt i samlingen »Vejr og Vind og Folkesind« (1916) og de senere udgaver af »Rugens Sange«. ⁶ Holstein har husket Ingemann godt. I hans digt »Efter Tilstaaelsen« II (i »Digte« 1895) hedder det: Hvorfor banker dog mit Hjerte? Vær dog stille i mit Bryst! (p. 43). ⁷ Kommentaren 1944 p. 74, 1948 p. 75, 1954 p. 62. ⁸ Kommentaren 1944 p. 73, 1948 p. 74, 1954 p. 62. ⁹ Kommentaren 1944 p. 98, 1948 p. 99, 1954 p. 82. ¹⁰ Om tolinjestrofen hos Henrik Ibsen se Leif Mæhle

»Ibsens rimteknikk« (1955) i »Småskrifter fra det litteraturhistoriske seminar utg. av Francis Bull« XXVII p. 50 f. Et af Johannes V. Jensens ypperste digte »Cecil« fra 1903 er i tolinjestrofe, frit alternerende. Diget har dobbelt omkvæd og er optrykt i »Digte« 1906, 2. udg. 1917 og 3. udg. 1921. Fra 1918 er det trearsiske »Det kolde Foraar« med omkvæd; det er optrykt i »Digte« 3. udg. 1921. Om tolinjestrofen hos Johannes V. Jensen se nærmere »Studier i Johannes V. Jensens Lyrik« (1936) p. 38 f. og 49. Emil Frederiksen har sin egen opfattelse. Han skriver i sin artikel til Johannes V. Jensens 70-årsdag: »Han har dannet sig en egen, simpel Versform, nødtørftigt tilhugget i fire eller fem langsomme, faldende Rytmer: Den lille gamle Kirkegaard, hvor Muren med sin Vedbend staar —« (se »Fra Saxo Grammaticus til Hjalmar Gullberg« (1944) p. 132). Rytmer står for takter! Og næsten enslydende i artiklen »Den lyriske Johs. V. Jensen («Paaskebadet» 1937)«: »Han har dannet sig en simpel Versform, nødtørftigt skanderet i 4 eller 5 langsomme, faldende Rytmer, med Rimene knugede sammen og med et Ordvalg af lutter tunge Gloser. Første Gang lød disse saaledes tilhamrede Vers i Minde-digtet fra 1923 om Oehlenschläger, »Graven i Sne«, underligt, uforglemmeligt« (samme bog p. 140). Om rim, der er knugt sammen, kan man ikke så godt tale, når det gælder tolinjestrofen, hvor rimene — for visse årsagers skyld — må komme umiddelbart efter hinanden. Emil Frederiksens fremstilling har jeg kritiseret i min afhandling om Johannes V. Jensens digte i »Edda« 1949 p. 142 f. Om den tolinjede strofe kan henvises til Mathias Feuk »Tvåradningen i nyare svensk vers« (i »Från filologiska föreningen i Lund« IV (1915) p. 34 ff.). ¹¹ Se kommentaren 1944 p. 84, 1948 p. 85, 1954 p. 70.

BEMÆRKNINGER TIL AAKJÆRS »EFTERLADTE ERINDRINGER« OG TILFØJELSER TIL »MIT REGNEBRÆT«

Jeppe Aakjær var ved sin pludselige Død 22. April 1930 i fuld Gang med at udgive sine Erindringer, hvoraf tre Bøger allerede var offentliggjorte: *Fra min Bitte-Tid* (1928), *Drengaar og Knøsekaar* (1929), *Før det dages* (1929). Det var Meningen, at der skulde komme to Bøger endnu, men det viste sig, at der ikke var Materiale nok til to Bind¹, men kun til ét. Det blev overdraget Aakjærs Ven, (da fhv.) Landsarkivar *Georg Saxild* (⁵/₇ 1864—³⁰/₄ 1947) at udgive de efterladte Erindringsmanuskripter. Resultatet af dette Arbejde blev den fængslende og nyttige Bog: *Efterladte Erindringer* (1934, 219 S., ill., i det flg. forkortet EE), hvori Saxild S. 209 ff. har givet Oplysninger om sin Indsats som Udgiver.

Der kan imidlertid hist og her fremsættes supplerende Bemærkninger og Rettelser til Saxilds Noteapparat, ligesom det vilde have været rimeligt, om Udgiveren havde rettet nogle få Fejlhuskninger, der forefandtes i Aakjærs Manuskript. Man må her ikke glemme, at Aakjær dikterede sine Memoirer på Sygesengen, og selv om han havde en særdeles stærk Hukommelse, er det let forståeligt, at der enkelte Gange kunde indløbe Huskefejl. Disse vilde han naturligvis, omhyggelig som han var, selv have rettet inden Udgivelsen.

Således fortæller Jeppe Aakjær i EE 52–53 om sit Samvær med *Viggo Stuckenberg* på Bovbjerg Badehotel i Juli 1905. Efter en Omtale af dette Digtermøde² følger Aakjær til: »Vi saa aldrig hinanden mere. To Maaneder efter var han død.« Da Stuckenberg døde 6/12 1905 var der altså ca. 5 Måneder til hans Død, og ikke 2. Saxild har i sine Noter EE 213 ansat Stuckenbergs Død til 8/12 1906. I EE 73 omtaler Aakjær sin «ca. 3000 Sider store Bog»: Blichers Livs-Tragedie. Dette Sideantal er en Fejlhuskning, Sidetallet er 1143.

Aakjær giver i EE 107–115 en Skildring af et Besøg hos Folkemindesamleren *Evald Tang Kristensen* i Mølholm ved Vejle i Januar 1902. I denne underholdende Beretning omtales gentagne Gange E. Tang Kristensens Hustru. Men i 1902 var E. T. Kr. Enkemand. Det havde han været siden 8/2 1900. 20/10 1905 blev han gift med Kirsten Marie Jensen (1863–1934). Det er hende, Aakjær inddrager i sin Fremstilling. De ikke få Gange, han senere besøgte den aldrende Folkemindesamler i Vejle, er blevet kombineret med Besøget i 1902, da Tang Kristensen havde Husbestyrerinde eller en Datter til at holde Hus. Der er i Saxilds Noter ikke blevet gjort opmærksom på dette Forhold, ligesom han i Noterne EE 216 anfører en urigtig Dato for E. Tang Kristensens Død. Han gik bort 8/4 1929.

Ved Side 144 i EE er Billedunderskriften forkert. Det var til Aakjærs 50-Års Dag 10/9 1916, han som Gave fik Lyngbakkerne Sydøst for Jenle, og ikke på 60-Års Dagen. (Fejlen gentages i Felix Nørgaard: Jeppe Aakjær (1941), 12). Ved Side 192 er ligeledes en ukorrekt Underskrift til et Billede: Det var ikke Blicher, Aakjær talte om ved Markfesten i Aakær 12/7 1908. Foredragsemnet var en Redegørelse for de gamle Aakærbønders fattige og slidsomme Liv. Foredraget findes trykt i Aakjærs Samlede Værker IV (1919), 550–55.

Det var i 1919, Aakjær blev Eneejer af Jenle, ikke i 1918, som det står anført i EE 184³.

I Noten til S. 132 (EE 216) burde vel have været nævnt, at Livet paa Hegnsgaard opførtes på Folketeatret både i 1923 og 1924.

Skuespillet *Rejsegildet* udkom i 1925, ikke i 1917, som det anføres i EE, S. 216.

Jenletalen 14/7 1912 findes offentliggjort i Politiken 20/7 1912. Den er ikke nævnt i Mit Regnebræt (1919), hvorfor Saxild ikke har ment, at Talen havde været fremme på Tryk. (EE 218, Note til S. 176)⁴.

Til *Felix Nørgaards* Bog: Jeppe Aakjær (1941), 13 kan oplyses, at det var nogle Dage (ikke to Dage) efter Bålfærdens på Bispebjerg Krematorium 26/4 1930, at Aakjærs Urne blev ført til Jenle. Her blev den nedsat i Graven i Jenles Lyngbakker 17/6 1930. Hvad Frederik Hegel fortæller i sine Erindringer I (1946), 133, om Aakjærs Urne er ganske urigtigt. Se også Fr. Hegel: Jeppe Aakjær (Berlingske Tidendes Søndags Magasin 24/1 1943). I Chr. Rimestads Aakjær-Biografi (Dansk biografisk Leksikon I, 1933, 20–29) er indløbet flere Småfejl. Side 22 rettes Tastumgården til Tastumgård og Jeppe Andersen til Esper Andersen. Side 25 skal i L. 13–14 f. o. rettes

til, at »Af min Hjemstavns Saga« udkom 1919 og de seks Bind »Studier fra Hjemstavnen« udkom 1929–32. Side 28 L. 15–11 f. n. burde nok have været nævnt hvert Sted, hvor der blev holdt Taler på Jeppe Aakjærs sidste Rejse ned gennem Jylland, ligesom alle Talernes Navne (ved Mindehøjtideligheden i Idrætshuset ^{26/4} 1930) retteligt burde have været anført her. Endvidere, at Urnen med Aakjærs Aske blev nedsat i en Lyngbakke, ikke i en Høj. Om Jordefærden findes der detaillerede Oplysninger i Bogen: Sidste Rejse (1930), ved Johannes Buchholtz og K. K. Nicolaisen.

I Tilslutning til ovenstående bør følgende Rettelser hidsættes:

Fra min Bitte-Tid, 228: Peder Henriksen døde ^{26/6} 1921. – Drengaar og Knøsekaar, Billedunderskriften nederst til venstre ved S. 144 skal være: A. Kr. Povlsen-Dal (1826–1899). – Drengaar og Knøsekaar, 197: Jakob Knudsens Roman »Sind« udkom 1903, ikke 1904. – Før det dages, 110: Ole Andersen var Lærer i Lemming ved Silkeborg, ikke i Sejling.

Et værdifuldt Supplement til Jeppe Aakjærs fire Erindringsbøger er de Breve fra hans Hånd, der er blevet udgivet: *Breve fra Jeppe Aakjær* 1883–1899. Udgivet af Solvejg Aakjær Bjerre 1944. 224 Sider. – *Mindebogen* 1931. Nogle Breve fra Jeppe Aakjær fra Aarene 1899–1903. Udgivet af Georg Saxild 1931. 28 Sider. – *Breve mellem Georg Brandes og Jeppe Aakjær* 1897–1926. Udgivet af Solvejg Aakjær Bjerre (i Tidsskriftet: Janus, redigeret af Alf Larsen, Tjømø, Norge. IX. Årgang 1941, S. 143–160, 220).

Som et Tillæg til Mit Regnebræt III (1935)⁵ kan efterfølgende Oplysninger om nyfremkomne Vers af Aakjær tjene: *Jeppe Aakjær som Lystfisker*. Vers fra o. 1890. Aarhus Amtstidende ^{7/11} 1947. – *Dedikationer til Svend Aakjær*. Meddelt i Værket: Min Far (1948), 10, 11, 14, 15. – *Konfirmationssang til Dagmar Lund* ^{20/3} 1903. Gengivet i Facsimile i Aarhuus Stiftstidendes »Søndag« ^{16/4} 1939. – *Digt til Læge Sigurd Rambusch's Kusk*. Skive Folkeblad ^{13/5} 1939. – *Tak for Petroleumsmærker*. Dateret ^{11/12} 1918. Kolding Folkeblad ^{25/4} 1940. – Endvidere to Prosastykker: *En lille Anmeldelse*. Skivebogen 1915, 156. – *Brev fra Jeppe Aakjær om Frugtavl*. Skive Folkeblad ^{21/4} 1945.

I Betragtning af Jeppe Aakjærs Betydning for det danske Folk tør selv en Række Småoplysninger som de ovennævnte formenes at være af Interesse for den fremtidige Forskning, idet de ikke vil kunne undgå at komme til at gøre Gavn i den fuldstændige og kommenterede Udgave af Aakjærs Forfatterskab, som naturligvis før eller senere vil se Lyset.

August F. Schmidt.

¹Det bør nævnes, at Aakjær førte Dagbog på sin Udenlandsrejse på det Ancherske Legat 1906. Denne fornøjelige Dagbog skulde uden Tvivl have været benyttet i Erindringerne. Den ligger trykfærdig, og da den på fortrinlig Måde supplerer Erindringsbøgerne, bliver den forhåbentlig udgivet engang i Fremtiden.
²I Jørgen Andersens Værk om Viggo Stuckenbergs II (1944), 91, 163 er Digterens Møde på Bovbjerg kortelig omtalt, men der findes ingen Henvisning til Aakjærs Efterladte Erindringer. Jfr. Ringkøbing Amts Dagblad ^{13/9} 1946. ³Jfr.

August F. Schmidt: Jenle og Jenlefesterne (1935), 16. Supplerende Oplysninger om Jeppe Aakjær og Esper Andersen har jeg meddelt i Morsø Folkeblad ^{30/8} 1947 i Anledning af Aakjærs Ungdomsven, Mejeribestyrer Kr. Rasmussens Død (jfr. Billedet i Før det dages, 33). ⁴Jfr. Jenle og Jenlefesterne (1935), 40, 76. ⁶I Bogen: Jenle og Jenlefesterne, 75–77. I min Bog: Jeppe Aakjær (1933), 54–56 findes en fuldstændig Fortegnelse over, hvad Aakjær har skrevet om St. St. Blicher. Jfr. Felix Nørgaard: Jeppe Aakjær (1941), 102.

SVENSK EVENTYRMONOGRAFI OM AMOR OG PSYCHE

Jan-Öyvind Swahn: The Tale of Cupid and Psyche. Akademisk avhandling. Lund 1955. 493 s. + kort.

Denne undersøgelse over »Amor og Psyche« (AT 425) er både kvantitativt og kvalitativt den vægtigste eventyrmonografi, der til dato har set dagens lys. Swahn fortæller i forordet, at han har arbejdet med stoffet i næsten ti år, og når man har gennemlæst hans værk, må man erkende, at disse mange år ikke har været spildt. Han har med dette arbejde sprængt disputatsformens rammer og dermed indirekte undlivet en gammel akademisk tradition: efter at have læst Swahns monografi er der vist ingen akademisk lærer, der tør lade sine elever på doktorandstadiet arbejde med eventyrmonografier, eftersom han på forhånd ved, at deres arbejde vil blive vejet og fundet for let i forhold til den standard, Swahn nu har skabt.

Bibliografien, der ligesom forordets taksigelsesliste er en vigtig bestanddel af en svensk afhandling, fylder ca. 45 sider og viser, at Swahn i høj grad har fulgt den specielle, lokale tradition og medtaget rub og stub, så det hele i nogen grad kommer til at ligne et katalog over genstandene i et depot for fundne sager. Men i den evindelige søgen efter sjældne kilder er Swahn løbet forbi en del af det nærmeste materiale, så bibliografien alligevel er mangelfuld. På første side klager han over, at der ikke findes en ordentlig oversigt over det engelske materiale – en sådan findes imidlertid i Baughman's register.^{1a} En del af det franske arkivmateriale er trykt i den af Paul Delarue redigerede eventyrserie »Contes Merveilleux des Provinces de France«.² I det flamske afsnit mangler en henvisning til de Meyer's undersøgelse.³ Svale Solheims register over Norsk Folkeminnelags skrifter (1943) er ikke benyttet, og Swahn har heller ikke på anden måde fundet frem til fire tekst-samlinger i denne serie, og to af de trykte varianter synes at mangle i oversigten over det norske materiale.⁴

Variantapparatet fylder 165 sider (s. 38 ff.). Teksterne er ordnet efter det sprog, i hvilket de oprindeligt er blevet optegnet eller trykt (s. 21). I de tilfælde, hvor teksten er trykt på ét sprog, men sandsynligvis optegnet på et andet, følger Swahn fortællerens sprog, selvom han undertiden må gætte sig til dette. Således er f. eks. den tyske oversættelse af en engelsk oversættelse af en indisk tekst placeret i Hindustani-gruppen (s. 128, Hin 1), ligesom man i det italienske afsnit finder tekster, trykt på tysk eller engelsk. Derimod er varianterne fra Filipinerne ordnet efter det geografiske princip, velsagtens

fordi det er vanskeligt at afgøre, om de tre varianter (s. 130) er fortalt på engelsk, spansk, kinesisk, tagalog eller en anden malajisk dialekt. Et tredje ordningsprincip af racemæssig karakter er anvendt på en jødisk variant fra Tunis (s. 130) og de fem sigøjnervarianter, der er optegnet i Bulgarien, Ungarn og Transsylvanien (s. 122).

De store sproggrupper er ordnet alfabetisk, så man f. eks. i det germanske område får rækkefølgen: England (GB, s. 68) – Danmark (GD, s. 70) – Færøerne (GF, s. 80) – Tyskland (GG, s. 82) – Holland (GH, s. 98) – Island (GI, s. 100) – Norge (GN, s. 100) – Sverige/Finlandssv. (GS, s. 112) – Flandern (GV, s. 120). Denne rækkefølge er meget systematisk, men upraktisk, fordi nærbeslægtede traditionsområder (f. eks. Danmark–Sverige og Holland–Flandern) bliver rykket bort fra hinanden. Værre er imidlertid, at det sproglige kriterium skaber virvar i stoffet fra de blandede sprogområder, der ikke følger geografiske eller politiske grænser. Det keltiske materiale er delt i tre grupper: Bretagne (CB, s. 50), Irland (CI, s. 52) og Skotland (CS, s. 56); men varianterne fra Skotland må søges under både CS og England (GB 1, 2, 4); to varianter, der synes at stamme fra Bretagne, er placeret under Frankrig (RF 15, 53), og det irske materiale finder man dels under CI og dels under England (GB 3, 6, 7, 11, 12, 13, 14). I dette afsnit er forvirringen så komplet, at to varianter fra grevskabet Cork er anbragt dels under Irland (CI 24) og dels under England (GB 11). Det belgiske materiale må søges under Flandern (GV) og Frankrig (RF 43, 44, 49, 50), medens varianterne fra Lothringen findes i både det franske og det tyske afsnit (RF 16, 17 – GG 95, 99, 102, 104). To svejtsiske tekster har gemt sig under Tyskland (GG 39, 41), medens en anden er placeret i en selvstændig gruppe (s. 162: RL = Engadin). Otte spanske varianter har gemt sig i en særlig afdeling (s. 132: RC = Catalonien).

Det ville have været mere praktisk at ordne stoffet efter geografiske principper, og en sådan ordningsmetode ville sikkert også i mange tilfælde have været mere korrekt, eftersom de fleste fortællere i de blandede sprogområder er bilinguale og derfor har mulighed for at opsnappe eventyr i begge sprog, selv om de foretrækker at fortælle dem på dagligsproget, hvis de da ikke bliver tvunget til at anvende kun det sprog, optegneren behersker. Et eksempel på dette finder man bl. a. i variant GG 69, som W. Wisser i 1909 optegnede på Fehmarn efter den svenskfødte Emma Bendt, hvis sprog er en ejendommelig blanding af svensk og plattysk. Fru Bendts historie er svensk tradition, men af hensyn til Wisser prøver hun at fortælle den på plattysk. Den samme proces kan vistnok spores i en variant fra St. Croix (GB 10), der synes at være en dansk historie, fortalt 1924–27 på en slags engelsk af en 80-årig herskabskusk. Men også andre faktorer gør det vanskeligt at anvende det sproglige kriterium i blandingsområderne. Under Tyskland finder man f. eks. varianter optegnet i Ungarn, Jugoslavien, Czechoslovakiet, Rumænien o. s. v. En del af dette materiale er optegnet af nationalpolitiske grunde og publiceret på tysk, for at demonstrere kulturøernes germanske kulturarv. Og endelig kan nævnes, at visse fortællere nok behersker to talesprog, men kun eet skriftsprog, hvorfor de, hvis de selv nedskriver even-

tyrene, må anvende skolesproget, der i de kulturelle grænseprovinser ofte er afhængig af de aktuelle, statspolitiske forhold.⁵

Det sproglige ordningsprincip hindrer også overblikket over det ikke-europæiske materiale. Under Frankrig er placeret tekster, optegnet i Canada (RF 59, 79, 81), U. S. A. (RF 73) og Antillerne (RF 61–66), medens den syvende variant fra Antillerne må søges under England (GB 10). Det spanske afsnit omfatter bl. a. U. S. A. (RS 11, 37), Mexiko (RS 35, 38), Puerto Rico (RS 13–19, 28–30), den Dominikanske Republik (RS 31–34) og Chile (RS 3, 10, 12). Under Portugal finder man varianter fra Indien (RP 22) og Brasilien (RP 11, 20).

Varianternes handlingsskema er gengivet på det sædvanlige formelsprog, der bygger på en detaljeret motivoversigt (s. 24–36). Swahn gør opmærksom på, at han anvender fru Rooths definitioner af *detail-motif*, *motif* og *motif-complex* (s. 13), selv om han ikke anerkender hendes tro på motivkompleksernes 'logiske' opbygning. Det er selvfølgelig interessant at se, at han har en personlig mening, selvom hans kritik desværre retter sig mod en værdifuld og rigtig iagttagelse. Han glemmer også at citere fru Rooths definitioner, og denne tilbageholdenhed er meget interessant, eftersom Swahn tilhører den gruppe af svenske doktorander, der ikke tør sætte et komma uden at tilføje en note med mindst tre kildehenvisninger. Forklaringen på denne ejendommelige adfærd finder man måske gemt i en note, hvor han meddeler, at mangel på plads hindrer ham i at skrive noget om »my opinion of the conception of type, sub-type, etc. [d. v. s. motif?] . . . It is here a question, however, of fairly theoretical problems, which are relevant mainly in works devoted to the drawing up of indexes of types and motifs or bibliographies, &c.; but not in a treatise such as the present one« (s. 19, note 7). — Swahn forsøger altså at liste bort fra den varme grød med en forklaring, der både er irrelevant og ukollegial. Man kan ikke læse en side af den store afhandling uden at støde på begreberne sub-type og motiv. Hele materialet bliver delt i en række subtyper, og alle varianter bliver spaltet i motiver, der analyseres side op og side ned. Han har derfor pligt til at give læseren tydelig og klar besked på, hvad han mener med disse begreber. Og når han har haft næsten 500 sider til sin rådighed, kunne han vel nok have frigjort en halv side til diskussion af disse vigtige problemer — til gengæld kunne han f. eks. have sparet lidt på de quasividenskabelige funderinger om megaliteventyr. Man kan vel heller ikke forlange, at de stakkels type- og motivforfattere, der i høj grad må støtte sig på monografiernes oversigter, skal bruge en række år for at gennemgå og revidere Swahns type- og motivarbejde.

Forfatteren har forsøgt at slippe for let fra disse problemer. Man får også det indtryk, at han egentlig ikke ved, hvad et motiv er. Derfor er hans motivoversigt blevet en ejendommelig blanding af motivpartikler, motiver, motivkomplekser og typeafsnit. — Begrebet *motif* har fuldstændigt mistet sin betydning, når det f. eks. skal dække næsten halvdelen af et helt eventyr: »The heroine buys, with these valuable objects, the right to spend three nights in the same room as her husband. He is given sleeping draughts the first two nights by the witch or her daughter but the third night his attention is drawn

to the nightly visitor by a valet, he avoids the sleeping draught offered and recognises his wife» (s. 31 : B2).

Efter variantoversigten følger en analyse af de enkelte motiver og subtyper (s. 207 ff.). Dette afsnit, der fylder ca. 165 sider, er det vigtigste i hele værket. Swahn har en utrolig arbejdsenergi og en beundringsværdig evne til at fremlægge det store stof på en overskuelig måde. Desværre skæmmes disse oversigter af de sædvanlige hårde domme over fortællerne, som ikke kan holde sig indenfor de af monografisterne afstukne typerammer, men ustandselig beskyldes for motivlån eller misforståelser. Et sted finder man endda en fortæller, der gør sig skyldig i »a still more advanced mistake« (s. 215).

Varianterne deler sig i en række subtyper, hvis geografiske og historiske grænser Swahn forsøger at bestemme ved hjælp af ret tvivlsomme metoder, der skal diskuteres nedenfor. Her skal blot nævnes, at analysen af et par subtyper af forskellige grunde ikke er tilfredsstillende.

De mundtlige varianter af subtype C (s. 296 ff.) anses for at være »entirely dependent upon literary influence« (s. 311), idet de alle skal stamme fra Mme de Beaumont's fe-eventyr »La belle et la bête« (var. RF 7; tr. 1757), som igen er en næsten ordret gengivelse af en historie hos Mme de Villeneuve (RF 6; tr. 1740), ligesom den kendes i en lidt anden form fra 1698 (RF 2). For at undersøge forholdet mellem litterær og folkelig tradition spalter Swahn Mme de Beaumont's historie i motiver og sammenligner dem led for led med de tilsvarende afsnit i de mundtlige varianter. På denne måde mener han at kunne afgøre, hvilke litterære motiver der bevares, forsvinder, misforstås,⁹ ændres eller erstattes. Principielt kan man ikke indvende noget imod denne metode, hvis man var sikker på, at de ældste trykte varianter er kunstdigtning; men det bliver man ikke overbevist om. Man kan lige så godt tænke sig, at de tre damers historier bygger på gammel folketradition; og hvis dette er tilfældet, kan den bevarede folketradition stamme fra et ældre lag, der spredes både ad mundtlig og litterær vej. Ganske vist er det franske fe-eventyr gennem oversættelser blevet kendt i en række lande, men derfor behøver det ikke at have indvirket på traditionen, eftersom de mennesker, der fortæller eventyr, i regelen ikke køber eller læser børnebøger. I denne forbindelse har man lyst til at citere Swahns egne ord: »This superstitious belief in the influence of literature is by no means a stage which has been overwon. Perhaps among the true tale scholars but not among the historians of literature and philologists . . .« (s. 398). Og man spørger: slår Swahn sig selv på munden, eller betragter han ikke længere sig selv som 'a true tale scholar'?

Den anden subtype, der kræver lidt nærmere omtale, er subtype O (s. 346 f.), der er en kombination af AT 400 (Svanemøerne) og AT 302 (Jætten uden hjerte). Swahn, der kun kender en del af materialet, har fejlagtigt placeret denne type under AT 425 og mener, at det oprindeligt er en sømandstradition, der er opstået i Jylland, hvorfra den er kommet ned til Lothringen. Desværre undlader han at forklare, hvorledes en sømandstradition kan opstå hos jyske bønder og hyrdedrenge og fra dem vandre ned til

bønderne i Lothringen. Såvidt vides findes der ikke direkte skibsforbindelse mellem de to områder. Hvis Swahn havde gennemset Holmströms monografi, der citeres i bibliografien, ville han have opdaget, at det her drejer sig om en meget almindelig vesteuropæisk subtype af AT 400, der også kendes i Norge, Holsten, Polen, Böhmen o. s.v.⁷

Bortser man fra disse skønhedspletter, må man anerkende, at Swahns motivanalyser er solidt og godt arbejde i pagt med skolens bedste traditioner. Hvis han havde afsluttet sin undersøgelse på dette punkt, havde han på overbevisende måde demonstreret rigtigheden af det postulat, han kommer med i indledningen: »We must still consider the truth of Krohn's much-cited words that all tale types must first be investigated individually – then and then only can the real work of research begin« (s. 11). Krohn antyder også en metode, som Swahn med sit arbejde har givet et internationalt perspektiv: »Die Aufgabe kann auch geographisch oder ethnographisch begrenzt werden, um die Variationen in einem bestimmten Gebiet, gewöhnlich in der Heimat des Forschers, wo ihm das Material am leichtesten zugänglich ist, zu untersuchen. Dergleichen Aufgaben sind besonders für Anfänger unter erfahrener Leitung geeignet«. ⁸

Desværre har Swahn ikke fulgt disse kloge ord. Ligesom Krohn og andre monografister styrter han sig ind i en vild jagt efter urformer og vandringsveje. Ganske vist er Swahn ikke helt dogmetro, idet han erklærer, at »we must avoid unsubstantiated statements to the effect that every tale-type has been 'made up' by a certain story-teller at a time possible to establish, that every motif in the folk-tales has originally arisen in connection with a certain tale-type, and that every tale-type has from the beginning been composed of a definite series of detail motifs« (s. 10 f.) – og videre: »we cannot come any further in the question of the 'archetype'. And this is due, in my opinion, not to the insufficiency of the method or the material but to the fact that such an archetype has never existed. We must content ourselves with establishing an 'original theme' for sub-type A and thus for the entire tale . . .« (s. 418).

I stedet for *archetype* indfører Swahn begrebet *original theme*, og dette er, »of course, something entirely different from the archetype of the geographic-historic school and may best be compared – mutatis mutandis – with Liljeblad's 'Handlungstyp', but also with Taylor's limited conception of primitive forms: 'Certain elements of the original form can be established and the course of development can be defined, but more is beyond our powers'« (smst.). Man skal vist være meget lærd for at forstå denne fine skelnen mellem *archetype* og *original theme*. I begge tilfælde drejer det sig om højst tvivlsomme, hypotetiske urformer eller originalformer, selvom *archetype* er mere omfattende end *original theme*.

Endvidere hævder Swahn i lighed med Liljeblad, at »die Märchen sind kollektive Bildungen . . . die nicht an einem Orte zu einer bestimmten Zeit verfasst wurden« (smst.). Her viser Swahn sig som en senfødt ætling af 30ernes salonkommunistiske massetilbedere. Og når man ikke kan bestemme originalthemaets hjemsted og fødeår, kan man vel heller ikke afgøre, om

eventyret er opstået ved en individuel skabelsesakt eller som følge af kollektiv motivbefrugtning.

Men lad os forlade dette forvrøvlede afsnit og vende tilbage til indledningen, hvor Swahn præciserer sit arbejdsprogram: »we must not have as our aim the construction of an original, primitive form [!], but instead attempt to distinguish, with some degree of certainty, the older or newer layers in the tradition, to define the confines of the various tradition areas and establish obvious cases of loan and culture contacts, and in this way create a more solid basis for future contributions« (s. 11).

Et videnskabeligt program af dette omfang stiller ret store fordringer til materialet. For det første må de benyttede tekster tilfredsstille visse kildekritiske krav på ægthed. For det andet må materialet være så omfattende, at man kan være nogenlunde sikker på, at der ikke findes altfor store huller i de forskellige, vertikale traditionslag. Og endelig må det have en sådan historisk dybde, at man ved hjælp af optegnelsestiden kan nå frem til en nogenlunde sikker, historisk datering af de forskellige ældre og yngre lag. Eller med andre ord: traditionslaget må have en sådan dybde, bredde og tæthed, at man fra den ene variant kan gå både vertikalt og horisontalt til næste variant uden risiko for at falde i altfor store traditionshuller.

Disse problemer har været kendt af Swahn, der i indledningen taler om »the necessity of obtaining the greatest possible number of variants, located and dated as far as possible« (s. 10). Og eftersom han har skrevet en monografi på grundlag af ca. 1100 tekster, må man gå ud fra, at han betragter materialet som værende både kvalitativt og kvantitativt tilfredsstillende for en undersøgelse af den citerede karakter.

På dette punkt er anmelderen uenig med forfatteren. Størstedelen af det europæiske materiale er af en sådan beskaffenhed, at det ikke tilfredsstiller de kildekritiske krav, og tæthedsgraden er så ujævn, at forbindelsen mellem de kronologiske og geografiske lag kun kan foregå ved hjælp af hypotesevehikler. Denne kritiske indstilling må motiveres i al korthed og belyses med enkelte eksempler:

Indtil 1850 er dansk folketradition repræsenteret af een tekst, der sandsynligvis stammer fra Fyn. I tidsrummet 1851–70, altså i det næste generationslag, mangler vi optegnelser fra Himmerland og Bornholm; een variant er optegnet i Midtjylland, Vestjylland, Sønderjylland og Lolland-Falster, mens der findes to fra Nordjylland, seks fra Østjylland, tre fra Fyn og fem fra Sjælland. Bortset fra een variant stammer alle optegnelser fra Sv. Grundtvigs optegnere, der er ujævnt fordelt over landet og ikke indsamler med samme iver. Det følgende lag, fra tiden 1871–90, viser en interessant forskydning, forårsaget af E. T. Kristensens aktivitet. I denne periode er der stadigvæk ingen varianter fra Bornholm. Nordjylland, Sønderjylland, Fyn og Lolland-Falster møder hver med een variant, Østjylland har fem, Vestjylland tre og Midtjylland kan prale med tyve optegnelser, der alle stammer fra årene omkr. 1870. Slutperioden, der går fra 1891 til 1933, viser igen en ny fordeling.

Går man til Norge, viser det sig, at størstedelen af varianterne er fra

Telemarken og andre egne i Sydnorge, medens traditionen i de vestlige og nordlige fylker er praktisk talt ukendt. Det svenske materiale hører fortrinsvis hjemme i Midtsverige og Vestfinland. Og endelig kan nævnes, at et kort over det tyske indsamlingsarbejde indtil omkr. 1930 viser, at arbejdet især har været koncentreret til kulturelle og politiske grænseprovinser som Østprøjsen, Schlesien, Lothringen og Slesvig-Holsten.⁹ Efter 1930 har indsamlingsarbejdet særlig været koncentreret til Westphalen, Rhinprovinserne, Holsten samt de østlige kulturøer, hvis befolkning under og efter krigen kom tilbage til Tyskland.

Geografisk set fordeler materialet sig altså meget ujævnt i de nævnte områder. Og bortset fra Telemarken er det umuligt at følge traditionen fra generation til generation. Der er så mange traditionslakuner i både det geografiske og det historiske plan, at man skal behandle begreber som traditionsområde og -lag med den yderste forsigtighed. En diskussion om disse ting kan i virkeligheden ikke bygge på viden, men på tro. Men det er en kendt sag, at monografisterne er stærke i troen. Det forbavser derfor heller ikke, at Swahn på grundlag af 11 danske varianter (opt. 1854–1930), een norsk (1879) og fire svenske (1883?–1922) kan udskille et yngre, sydsandinavisk novationsområde med en lokal mutation af subtype A (s. 273). Da denne subtype sandsynligvis, ifl. Swahn, er indogermansk arvegods (s. 435), er det vel lidt dristigt at tale om novationsområder, så længe man ikke kender traditionen fra f. eks. det 17de århundrede før eller efter Kr. f. I denne forbindelse kan også nævnes, at Swahn fra sin store læremester, prof. Walter Anderson, har arvet en ejendommelig kærlighed til statistik og procentregning, hvilket hos både lærer og elev fører til sære resultater. Swahn har således fundet ud af, at det danske materiale viser en ejendommelig differentiering, idet subtyperne A og B i tiden før 1875 repræsenterer henholdsvis ca. 35 % og 25 % af det samlede materiale, hvorefter der sker en ændring, idet subtype A kommer til at dominere, medens subtype B overhovedet ikke er optegnet efter 1900 (s. 409). Dette lyder meget interessant, men vælger man andre skæringsår, kommer man til endnu interessantere resultater: i tidsrummet megalittid-1854 findes ingen optegnelser af subtype A, medens B er repræsenteret med een variant, dvs. at B dominerer med 100 %. Vælger man derimod perioden 1873–75 og indskrænker området til kun at omfatte Hamme-rum herred, finder man subtype A = 2 var. = 18 %; B = 2 var. = 18 %, medens subtype X, der betegner eventyrets ikke-typebestemte varianter, møder med 3 varianter = 28 % og altså dominerer i en bestemt tidsperiode i det eneste nordiske traditionsområde, hvor vi med sikkerhed kender alle varianter. Mere behøver man vel ikke at sige om eventyr og procentberegning.

Et andet problem, som må berøres, er Swahns forhold til kildekritikken. Han er i den ejendommelige situation, at han – ligesom andre monografister – har adapteret en filologisk arbejdshypotese og foregiver at behandle eventyrene efter den sammenlignende sprogvidenskabs metode. Men skolens tilhængere undlader at komme ind på kildekritiske spørgsmål, medmindre det drejer sig om tekster, der hævdes at stamme fra trykte kilder. De er tvunget

til at tro på optegnelsernes ægthed, eftersom tvivl på dette punkt vil få skolens imponerende hypotesekonstruktioner til at styrte sammen. Swahn er dog klar over, at kildekritik er kollegernes ømme punkt, hvorfor han i modsætning til de fleste trosfæller ofrer et par linjer på dette problem: »On the whole one can say that more recent records, especially those made by scientific institutions e. g. for the purpose of dialect research, follow folk-tradition more faithfully while those made during the 19th century have often been »improved« by the publisher or recorder, but on the other hand belong to a tradition which has not, to a very great extent, been influenced by printed publications« (20). Det er måske rigtigt, at størstedelen af de optegnede varianter ikke er påvirkede af trykte tekster, og Swahn har meget rigtigt været opmærksom på værdien af de ægte dialekttekster. Men hvormange varianter tilhører denne kategori? Såvidt vides ingen af de 62 norske varianter, eventuelt een af de svensk-finlandssvenske tekster (GS 59) og højst een af de 81 danske optegnelser (GD 81). Af 206 nordiske eventyr kan måske to tekster anerkendes som dialektale gengivelser af den orale tradition, og man behøver vel ikke at være et matematisk geni for at beregne, hvormange procent dette er af den samlede variantmasse. For Tysklands vedkommende er det vanskeligt at beregne det tilsvarende procenttal. Antallet af ægte varianter er nok større her, fordi man i de senere år har indsamlet v. hj. af båndoptager. En kritisk tekstanalyse af det materiale, der er trykt før ca. 1931, giver dog ganske interessante oplysninger. I tidsrummet 1812–ca. 1931 er publiceret ca. 1236 tyske eventyrtekster, af hvilke 879 tilhører de egentlige eventyr (chimerater), og disse tekster deles efter deres kildekritiske værdi i tre grupper: 173 optegnelser betragtes som ægte gengivelser af den mundtlige tradition; 418 karakteriseres som let bearbejdede tekster, og 288 er bearbejdet så kraftigt, at man næppe kan spore den originale form.¹⁰ Den lille gruppe på 173 ægte tekster omfatter alle typer i chimerat-gruppen, så det vil være lidt naivt at antage, at alle de 91–92 tyske varianter af AT 425, der er optegnet før ca. 1931, tilhører denne lille, eksklusive gruppe. Man tør altså gå ud fra, at praktisk talt alt det nordiske stof og størstedelen af det tyske er bearbejdet mere eller mindre kraftigt af optegnere og/eller udgivere – og så er det jo en tvivlsom trøst, at Swahn forsikrer os, at der i al fald ikke er tale om litterær påvirkning.

Hertil kommer desuden, at man ikke uden videre kan stole på de varianter, der tilsyneladende er autentiske dialektoptegnelser. Det er jo et velkendt faktum, at selv en så anerkendt samler som Wilhelm Wissner, der svarer for ni tekster før 1931, bevidst har lappet på teksternes sprogdragt; måske har han da også benyttet lejligheden til at udfylde visse huller i handlingsgangen. Den sidstnævnte proces kan spores hos E. T. Kristensen, hvis afskrifter, som Swahn har benyttet, ikke altid svarer til de originale tekster i »Dagbøgerne«.

Man skal derfor være stærk i troen for at undgå den kætterske tanke, at monografisternes variantanalyser i virkeligheden ikke behandler folketraditionen, men optegneres og udgiveres nydigtning. Eftersom Swahn tilsyneladende ikke kasserer en eneste af de ca. 1100 tekster, han i tidens løb har

samlet, må man gå ud fra, at han i valget mellem *secunda* varer eller ingenting foretrækker det første – og håber det bedste. På dette punkt er han altså en ægte monografist.

Hvis man anerkender dogmet om varianternes ægthed, støder man imidlertid på et nyt problem. Nyere undersøgelser, bl. a. i Slesvig-Holsten og Jylland, har vist, at de enkelte fortællere i tidens løb kan ændre både form og indhold af det repertoire, han eller hun på en eller anden måde har samlet tilhuse. Selvom der kun findes få eksempler på denne evolutionsproces, virker de dog så kraftigt, at de maner til forsigtighed og fremtvinger det postulat, at den enkelte variant er en historie, fortalt i et givet øjeblik og i en bestemt situation til en optegner, hvis personlige attitude imod fortæller og hans milieu kan influere på historiens form og indhold – samt at man må regne med, at fortælleren på et andet tidspunkt og under andre omstændigheder kan fortælle historien på en ny måde til samme eller en anden optegner.

Anerkender man fortællerens lyst og evne til at arbejde med sit repertoire, må man også indrømme, at en større eller mindre del af de bevarede varianter ikke repræsenterer traditionsnormer, men tilfældige udpluk fra levende, individuelle evolutionsstrømme. Hvis dette er tilfældet, egner det bevarede stof sig ikke til comparative studier af historisk tilsnit.

Fortællernes lyst og evne til at arbejde med det givne stof viser sig også tydeligt i de variantanalyser, der fylder side efter side i Swahns afhandling. Denne differentiering i motivform og -sekvens må vel i særlig grad skyldes fortællerne, selvom man ikke må frakende optegnerne en vis delagtighed.

Betragter man stoffet historisk, viser det sig, at alle tekster, bortset fra ca. 20 varianter, stammer fra tiden efter 1850. Da Swahn som nævnt regner med, at størstedelen af de optegnede varianter er upåvirkede af litterære (dvs. trykte) tekster, må hovedparten af materialet stamme fra et ældre lag af fortællere, som igen har fået traditionen fra et tredje generationslag, osv. Da man desuden må regne med, at den skabelsesproces, der er så tydelig efter 1850, ikke pludselig ophører, når man kommer ned i de foregående århundreder, er det vel et spørgsmål, om et nutidslag på 1100 varianter er et repræsentativt udvalg, der tillader vidtgående, historiske slutninger om traditionsforholdene i perioder, hvis traditionsformer ikke er kendte. Dette problem eksisterer ikke for monografisterne, der af metodiske grunde er tvunget til at antage, at al skabende kraft hos fortællerne ophører, så snart man kommer nedenfor det optegnede stof. Man skriver lange motivanalyser over stoffet hos nutidsfortællerne, men antager, at deres forgængere er taleautomater, der kun kan høre og fortælle videre uden at ændre en tøddel. På dette punkt er Swahn dogmefast. Han ved så meget om den ukendte middelaldertradition, at han kan lokalisere subtype B's fødested til Bretagne (eller Frankrig), hvorfra den ad den nærmeste omvej over Ø-kerne når til Skandinavien (s. 295, 436). Han kan på grundlag af tre varianter fra nutiden ¹¹ give os »a wonderful example of how a folk-tradition which has probably been carried thousands of miles by a small group of people for at least 700 years can preserve, even in the most unimportant detail-motifs, the special character of its native land« (s. 350 f.). Men for en monografist med fantasien i sving er 700 år

ingenting. Swahn bevæger sig frit og ubesværet i megalittiden (s. 421–31), da vore forfædre sad om den lokale gravhøj og fortalte de rygter om naboens datter, som Apuleius nogle årtusinder senere indlemmede i »Det gyldne æsel« (s. 373 ff.).

Disse fantasirejser ind i en ukendt fortid forsvarer Swahn med en henvisning til bindingsværk og høtyve: »no more than the investigation of folk-culture can do without investigations of, for example, the origin and development of tools, dwelling-types and customs, no more can folk-tale research do without and cancel the investigation of the past of the individual tale type« (s. 11).

Alle er vel enige om, at eventyrene ikke kan diskuteres, uden at der tages hensyn til det historiske aspekt. Enhver historie er fortalt på et bestemt tidspunkt i et bestemt milieu og er derfor automatisk placeret i tidens strøm. Men hvis monografisterne vil gøre krav på at kaldes videnskabsmænd, må de holde op med at fantasere om ukendte traditionsformer i fortiden. De må holde sig til den kendte tradition, og hvis denne p. gr. af de ovenfor omtalte usikkerhedsmomenter ikke egner sig til studier af monografisk-historisk karakter, må denne form for eventyrvidenskab, hvis Swahn har ret i det citerede postulat, berede sig på at dø i stilhed af dogmeforgiftning.

L. Bødker.

¹ Denne anmeldelse bygger delvis på opposition ved disputatens mundtlige for-svar 25.5.1955. ^{1a} E. W. Baughman: A Comparative Study of the Folktales of England and North America. Ann Arbor Microfilm Service 1954. ² F. eks.: A. Perbosc: Contes de Gascogne (Paris 1954), 29 = var. RF 52 (Swahn s. 146); G. Massignon: Contes de l'Ouest (1953), 218 – synes at mangle hos Swahn; A. Millien-P. Delarue: Contes du Nivernais et du Morvan (1953), 71 (= var. RF 20), cf. smst. s. 274 ff., hvor der findes udførlige referater af yderligere syv varianter. ³ M. de Meyer: Vlaamsche Sprookjesthema's... (1942), 76 ff. ⁴ Se anmeldelse i »Norveg« bd. 5 (1956). ⁵ Et eksempel på dette finder man f. eks. i sv. Lap-land, hvor man ifl. prof. Åke Campbell kan finde traditionsbærere, der fortæller på lappisk, men anvender det svenske skriftsprog, når de selv nedskriver deres traditioner. ⁶ Undertiden er det ikke fortællerne, men forfatteren, der misforstår teksten: S. 302 gennemgår Swahn subtypens navnestof og påviser at det franske *bête* på dansk er blevet til *hest*, »but this is a misunderstanding of the Danish literary »beast« (horse: hest, beast: best).« Her er snarere tale om sammenfald af ordene *bæst* (uhyre) og *bæst* (hest). ⁷ Se Christiansens norske typeregister under AT 302 og 400, samt henvisningerne i BP III, 406 ff. (Gr. 193). ⁸ K. Krohn: Die folkloristische Arbeitsmethode (Oslo 1926), 32. ⁹ K. Tönges: Lebenserscheinungen und Verbreitung des deutschen Märchens (Giessen 1937). ¹⁰ Tönges. op. cit. pag. 48. ¹¹ Den ældste variant er Hin I, der kendes fra en tysk oversættelse af en engelsk oversættelse af en ukendt indisk tekst. Den anden er optegnet o. 1888 blandt sigøjnere i Transsylvanien (s. 122: Gip 1); den tredje (GG 62) er optegnet o. 1906 blandt tyske kolonister i Ödenburg, Ungarn.

NORD OG SYD OG ØST OG VEST

Anmeldelser fra folkeviseforskningen.

Gotländska visor. Samlade av P. A. Sävje. Utgivna av Erik Noreen och Herbert Gustavson. (Kungl. Gustav Adolfs Akademien, Svenska visor 1.) 3 häfter, Upps., Sthlm. 1949-55. VI + 568 s., sv. kr. 38,00.

For nogle år siden begyndte Kungl. Gustav Adolfs Akademien at udgive 4 rækker folkemindepublikationer, Svenska sagor och sägner (hidtil 11 bd.), Sv. gåtor, Sv. lekar og Sv. visor (hidtil 1 bd. hver). Det var ikke med udelte tilfredshed, man i 1949 tog 1. hæfte af sidstnævnte skrift, Säves viser, i hånden. Publikationen tegnede godt; men da det gode ofte er det bedstes fjende, var det ikke til at se bort fra den mulighed, at en række sådanne enkeltudgaver kunne spærre for den samlede udgave af svenske visor, som engang må komme, og som Svenskt visarkiv nu for alvor er ved at samle sig om. Nå, der kom et hæfte til, og ifjor sluttedes publikationen med Anmärkningar och litteraturhänvisningar, register m. m. Dette hæfte, 175 s., er udarbejdet af H. Gustavson, forsåvidt talen er om tekstkommentar. Melodierne er derimod behandlet af den erfarne folkemusikforsker Nils Dencker, der forresten har vist sin store indsigt i et endnu nyere arbejde: Svenskt visarkivs sångleksregistrant (Meddelanden från Svenskt visarkiv 3, og i Arv XI 1955). Man havde gerne set Nils Denckers navn ved siden af hovedudgiverens og afd. Erik Noreens navne. Det kan her bemærkes, at originalens melodier er meddelt i facsimiler; transskription har ikke været nødvendig.

Vi kan således nu overskue hele bindet – og vi opgiver den førortalte reserverede holdning. For det første omfatter samlingen – skønt nyere lejlighedssange etc. i den brogede original kun er indført med titel og henvisning – så mange visegenrer, at man skal være meget optimistisk, hvis man håber at opleve dem alle »centraludgivet«. For det andet må man respektere den svenske praxis, der har givet sig så smukt et udtryk i »1500- och 1600-talens visböcker»: at optrykke kilde for kilde i sin helhed – en fremgangsmåde, der ikke mindst kan forsvares, når talen er om en kilde på eller med præg af en vigtig dialekt. For det tredje tror jeg, at nordiske viseforskere om føje år vil tænke med undren tilbage på den tid, hvor de klarede sig uden dette binds noter. Disse er nemlig især henvisninger til paralleller. Paralleller fra hele Norden og fra de vigtigste ikke-nordiske samlinger, fra de største editioner og fra de fjerneste tidsskrift-bidrag såvelsom fra utrykte samlinger. Det ser ikke blot ulæseligt, men også upersonligt ud; imidlertid opdager man let, at en betydelig forskningsindsats og et stadigt, personligt skøn har rådet; parallelsammenstilling er alt andet end mekanisk, og ikke mindst henvisningerne til melodianalogier, der ofte kan være i andre taktarter og fx. i dur, hvor hovedmelodien er i moll, er i sandhed originalforskning. Men det er forskning af den mest selvdudslettende art, thi alt er lagt frem til brug for den gode og flittige læser og medforsker, men der er ikke rørt en finger for at anbringe syn-

teser og historiske udsigter noget sted mellem de solide papsider, man hurtigst muligt lader de tre hæfter omgives af. Og i denne forstand kan det store noteapparat siges at være et forarbejde til typeoversigter af den slags, den danske folkeviseshovedudgave har og den endnu utrykte norske får. – Til noterne slutter sig en vidsynt bibliografi samt registre over svære ord, meddelere, personer i viserne, steder, emner, førstelinier og titler.

I anerkendelse af udgavernes storartede arbejde skal man dog ikke glemme samleren, P. A. Sävæ (1811–87, viserne indsamlet 1845–77). Hans alsidige folkemindeindsamlinger fra Gotland er en af Uppsala universitetsbiblioteks skatte, og denne visesamling er i sig selv alsidig. Af de to klassiske svenske viseudgaver optog ganske vist Arwidssons en hel del nyere viser i bd. 3, foruden den mageløse samling sanglege. Men Sävæ giver procentvis flere nyere viser og færre ballader, hvorved samlingen i kraft af sin alder bliver et væsentligt dokument for disse i Sverige så vigtige lyriske, efterhånden noget brogede grupper.

Når der endnu for 100 år siden var så rige traditioner at finde på den gamle ø, forstår man nok, at Søren Poulsen Gotlænder Judichær for 300 år siden kunne skrive i *Prosodia Danica* (s. 208), at høje og lave sang viser ved alle festlige lejligheder, forat de gamle sange ikke skulle gå i glemme: »Ja mand hâr neppelig hinanden ret tildrucket/ at der skulde jo it Sangevers følgis med/ som det endnu paa Gulland/ oc i Norge meget er brugeligt/ huilcket Sangevers de da kalder it Ærinde aff en Viise.« Vi følger fædrenes skik, idet vi takker og tildrækker vore lærde kolleger med det gamle ærinde fra den store bogs nr. 44 C:

Så ridom vi från detta hus:

– Håll fast i fålan min –

Här fingom vi ett duktigt rus!

Hjælper godt, hjælper godt, Sankte Staffu!

Jahrbuch des Österreichischen Volksliedwerkes. Geleitet von Leopold Nowak, Leopold Schmidt, Raimund Zoder. Bd. I–IV. Wien 1952–55. 80, 152, 180, 146 s. 30, 30, 30, 48 Sch. (Wien VIII, Laudongasse 15–19.)

Østrigs geografisk-kulturelle plads i Europa har bidraget til dets store kulturelle rigdom. Sprogligt knyttet til Tyskland og derigennem de andre germanske lande, men med en katolsk, alpin kultur, der ligger ihvertfald Nordtyskland fjernt, og med sproglige minoriteter omkring grænserne – sådan er det jo, og disse forhold medfører, at man med nordisk videnskab som udgangs- og tysk som støttepunkt snart føler sig hjemme, snart fremmed, når man får indblik især i folkekulturen i dette land. Studiet af denne folkekultur har naturligvis stået i meget nær forbindelse med rigtysk folkemindeforskning, men har dog fået sin egen forskningshistorie ved den anden af den her omtalte årbogs udgivere (se Inger M. Boberg i *DSt* 1952 135–37 og sammes Folkemindeforskningens historie . . . 1953).

Josef Pommers gamle tidsskrift *Das deutsche Volkslied* sov ind 1944

efter et halvt århundredes virke, og dets afløser fulgte snart efter. Nu har man samlet kræfterne om en årbog for ikke at skulle splitte det forhåndenværende stof op i småhæfter eller sprede det i tidsskrifter af forskellig karakter. Og Volkslied er i alpelandene et vidt begreb, som det er nyttigt at holde samlet. Ikke blot tilgodeses selvfølgelig både musik- og tekststudiet, men også folkedans og desuden det store musikalske repertoire, der hører til de mange folkeskuespil ved kirkelige højtider. Disse emner er tilgængelige for indsamling, for studium og for »Pflege« til levende viderebenyttelse. Og synspunkterne kan i henhold til nyere østrigsk forsknings to hovedtraditioner, der begge er repræsenterede i årbogen, være enten nationale, eventuelt nationalistiske, eller mere almene og komparative. Det er således en broget verden, man får indblik i gennem denne statelige publikation, i hvis levetid man iøvrigt har passeret halvtredsåret for den første centralisering af 19. årh.s samlerforeninger i Österr. Volksliedwerk; denne centralorganisation restitueredes 1945 efter at have hvilet i Anschluss-perioden, og den har både teori og praxis på sit program.

Et blik udover de fire bind viser, at de foruden organisationsmeddelelser, anmeldelser og årlig bibliografi bringer originalarbejder fra de nævnte områder. Der er principielle betragtninger af Viktor von Geramb, den nationale Graz-skoles aldrende repræsentant. Grundige bibliografiske studier af Karl M. Klier over gamle flyvebladstryk. Indsamlinger fra ungarske og slaviske gebeter. Regional- eller typestudier over folkedanse. Monografier over enkeltviser. Gennemgang af familierepertoarer og ældre håndskrevne visebøger. Billeder, noder og beskrivelser fra folketraditionens fester.

Med livlig aktivitet på alle felter og et arkiv i hvert af de østrigske Länder kan de østrigske forskere vist roligt regne med at holde denne årbog i live, selvom den ovennævnte prisansættelse taler sit altfor velkendte sprog. Vi kan ikke her i DSt gøre plads for omtale af hver følgende årgang, men vi hilser den smukke begyndelse velkommen og glæder os til de følgende bind – især hvis deres blytunge typografi kunne få lidt af omslagets lyse og venlige præg.

Wolfgang Steinitz: Deutsche Volkslieder demokratischen Charakters aus sechs Jahrhunderten. Band I 1954. Akademie-Verlag, Berlin. Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Veröffentlichungen des Instituts für deutsche Volkskunde Band 4/I. XLIV + 500 sider. 15 DM kart.

Vi er her i Norden så uvante med at sømme politiske faner på vore folkevisendgavers mere eller mindre skrøbelige skibe – og de udlændinge, vi har beundret mest, plejede heller ikke at gøre det – at vi forstemmes ved at se det magiske ord »demokratisk« på titelen af et stort, smukt kvartbind i klart og godt udstyr. Men titelen er jo ihvertfald kontant nok og langt at foretrække for en neutral titel, når værket faktisk vil give et ganske bestemt udsnit af den samlede tyske Volkslied-mængde. Lærvillige går vi derfor igang med indledning, tekst og noter.

Indledningen er ikke særlig befængt med store ord. Vi får at vide, at udgiveren ikke er Volkslied-expert (hans hidtidige arbejde har især tilhørt finsk-ugrisk og slavistisk forskning), og at værket ikke skal anses for definitivt indenfor sit emne; og udgavens gæld til ældre skrifter og til Deutsches Volksliedarchiv i Freiburg vedgås åbent. Værkets opgave er selvfølgelig primært videnskabeligt, men også folkeligt, derfor er bl. a. visse tekster delvis normaliserede og andre trykt med sideløbende original og oversættelse. Sit særpræg får det ved – på politisk basis – at fremhæve en side af Volkslied, som tidligere samlere har forbigået – delvis også af politisk sympati eller nødvendighed: det arbejdende folks af klasse modsætning af-fødte sang; derimod ikke patriotisk sang, rettet mod fjender udefra, sang fra religionskampe, sange med asocialt landsknægtpræg eller »pjalteproletariatets« sange. Det hedder p. XXII: Unter demokratischen Volksliedern verstehe ich, wie oben gesagt, Lieder des werktätigen Volkes, die den sozialen und politischen Interessen der durch Feudalismus, Kapitalismus und Militarismus unterdrückten Werktätigen einen klaren Ausdruck geben. Dabei kann der Grad der Bewusstheit der eigenen Interessen sehr verschieden sein und von der Klage über die elende Lage bis zur flammenden Anklage der Unterdrücker und zum Fanal des Aufstandes reichen.

Det sidste er naturligvis rigtigt; men det vil for de fleste være et nyt synspunkt, at viser som Die Bernauerin (nr. 76 = Deutsche Volkslieder mit ihren Melodien nr. 65), Feinsliebchen, du sollst mir nicht barfuss gehn (nr. 63, til hvis melodi vi har Brahms' udsættelse i øret), Ich stand auf hohem Berge (nr. 75, hvis danske sidestykke, De tre Grever, vi uden enhver demokratisk bagtanke synger for vore børn) skal trækkes ind under de her benyttede etiketter.

Når det er sagt, skal det dog også siges, at udgavens sange, det være sig bønders eller håndværkeres, arbejderes eller soldaters, ofte brænder af voldsomt had eller bitter nød. Den utvetydige tendens i sådanne sange understreges virkningsfuldt af de suggestive, tendentiøse titler; disse er ikke i og for sig skabt af udgiveren, men hentet fra visetexten: Schwarze Fahnen sie noch han, Hängt sie an die höchste Pappel, Die Herren brauchen zwar nicht zu graben . . .

Nævnelser af arbejdere og soldater viser, at Volkslied-begrebet i denne udgave er strakt vidt; men heri følger Wolfg. Steinitz kun moderne Volkslied-teori ihvertfald i Tyskland, og uden krav på originalitet redegør han herfor i forordet XXV ff.: Anonym forfatter, kendt forfatter, kollektivt forfatterskab er ikke principielt vigtige spørgsmål. Afgørende for begrebet Volkslied er derimod den kollektive overlevering, der tilsliber, evt. nyformer, originalen til Volkslied. Denne omformning er til gengæld nødvendig, thi koraler, nationalsange eller »Internationale«, der bevares uændret, selvom deres benyttelse er kollektiv, er ikke folkesange.

Disse udredninger er heltud acceptable; de efterfølges af den politisk betonedede fremhæven af folkets medvirken og folkets røst og af interessante belæg for den p. XXVIII udtalte anskuelse: Die bisherige deutsche Volkskunde hat ihren Forschungsgegenstand, das werktätige Volk, im wesent-

lichen als ein in feste Traditionen gebundenes, konservatives, daher auch Obrigkeit und Kirche treu ergebendes Wesen gesehen. Dies entspricht aber nicht der historischen Wahrheit. — De samlere og udgivere, der har interesseret sig for denne synsvinkel, omtales nærmere.

Følgelig stifter vi bekendtskab med sange med eller uden konkret historisk tilknytning indenfor de 4 førnævnte befolkningsgrupper. Ikke mindst interessante er viser fra ditmarskeropstandene, udvandringerne, væveropstanden 1844, soldaterrovenes tid i 18. årh.; ja, linien drages op til vor tids industriarbejdere, der parodierer Goethes »Wer nie sein Brot mit Tränen ass«: Wer nie bei Siemens-Schuckert war, / Bei AEG und Borsig, / Der kennt des Lebens Jammer nicht, / Der hat ihn erst noch vor sich. (Nr. 127 b). Med interesse og nogen skepsis imødeser man det andet, afsluttende bind, der er forbeholdt gruppe 5: »Lieder aus dem politischen Kampf des werktätigen Volkes gegen Unterdrückung und für Volksrechte von 1789 bis 1945«.

Spørger man nu, i hvor høj grad udgaven bringer nyt materiale, så ses det, at tidligere viseudgivere dog ikke altid har stukket under stolen, hvad de kendte af det werktätige folks poetiske rebellioner. En meget væsentlig del af de 183 numres varianter er overtaget fra trykte, delvis berømte nyere kilder; hidtil utrykte tekster er især fundet i Dt. Volksliedarchiv. Til mange numre gives flere varianter, men en komplet inventering og sammenstilling af materialet er oftest ikke forsøgt. Historiske indledninger og noter og forklaringer af forskellig art og grundighed ledsager teksterne og melodierne; en nærmere kontrol af dette arbejde og dets tilgrundliggende materiale er selvsagt ikke mulig her.

Det sammenfattende indtryk af Steinitz' demokratiske folkeviser er ikke dårligt. De høje krav, man umiddelbart fristes til at stille, når man ser en østtysk viseudgave, der i udstyr står på højde med Freiburgs, tilbagevises af udg.s forord; dette lover på sin side ikke mere end det kan holde. Ensidigheden er åbenlys, men får kun enkelte steder aktuelt-polemiske, mindre tiltalende udtryk. Vi modtager derfor meget gerne den statelige bog til nyttig supplerings af de ældre udgaver — uden at skjule, at det er deres snarere end dennes Tyskland, der har en plads i vort sind.

P.S.: Friedrich Engels kender vi som »en kraft af første rang«, men ikke indenfor viseforskningen; det er derfor meget morsomt, at et af udgavens få direkte tilknytninger til dansk visedigtning er Engels' oversættelse af og kommentar til DgF 317 Hr. Tidemand, et efter Engels' kendskab enestående stykke fra bondekrigenes tid (henvisninger i forordet XXXV f.).

The English and Scottish Popular Ballads edited by Francis James Child. In five volumes. The Folklore Press in association with Pageant Book Company. New York 1956. — Fotografisk optryk. 3 bd. i hellærred. 37,50 dollars.

At anmelde Child må vist kaldes en komisk tanke, ikke så meget fordi bogen i og for sig er gammel (1882–98) som fordi de fleste forskere ihvertfald

udenfor England-Amerika ikke kan stort andet end vandre ærbødigt rundt ved foden af dette bjerg og måske lejlighedsvis lægge en lille sten til det. Disse linier er derfor ingen anmeldelse, men en konstatering af visse fakta.

Den berømte hovedudgave af de britiske folkeviser tryktes i kun 1000 eksemplarer, og da den har sin plads i biblioteker verden over, er dens pris forsvundet op i den for de fleste private utilgængelige fircifrede sfære. Dette savn har ikke kunnet afhjælpes af den etbinds håndudgave (så meget man iøvrigt kunne ønske en dansk parallel til denne), og det er derfor meget glædeligt, at en facsimileudgave er bragt på markedet. Denne udgave er lidt formindsket i højde og bredde, og særlig i tykkelse, idet man ikke har søgt at ramme originalens luxuøse papir. De oprindelige »5 volumes in 10 parts« har derfor kunnet samles i to svære og eet mere normalt bind til en pris, der selv med den ufordelagtige dollarkurs må kaldes moderat, når man tænker på originalens 4-6-dobbelte pris.

Facsimileudgaven hører til de afgjort gode af slagsen og opfylder ethvert brugskrav fuldtud. Det er en stor ting, at dette værk, formodentlig det ikke-nordiske værk, der betyder mest for det nordiske visestudium, nu atter kan fås. Det er jo, som Svend Grundtvig sagde, da han kort før sin død fik første halvbind i hånden, DgFs levende unge.

Erik Dal.

WIMMERS RUNEVÆRK

I 1915 skænkede Ludv. F. A. Wimmer sin runologiske samling til Det kongelige Bibliotek (se katalogen »Collectio Runologica Wimmeriana«, Kbh. 1915). Samlingen omfattede papaftryk, klicheer og andet materiale til De danske Runemindesmærker, Wimmers runologiske bogsamling m. m., og til gaven var knyttet et fond, blandt hvis aktiver er restoplaget af runeværket i forlagets kartonnage.

Man har senere søgt at holde samlingen à jour, og i anledning af, at dens forøgelser gennem tiden netop er blevet revideret, tillader man sig at meddele,

1) at man vil være taknemlig for at få tilsendt forfattereksemplarer af fremtidig runologisk litteratur, ikke mindst særtryk, samt ældre litteratur, der vil blive returneret, hvis den i forvejen findes i Wimmers samling, og

2) at man endnu råder over en del eksemplarer af De danske Runemindesmærker, som er nedsat til 30 kr. + forsendelsesomkostninger. Bestillinger til denne pris modtages af undertegnede indtil udgangen af 1956 og ekspederes i begyndelsen af 1957.

Erik Dal.